

શ્રીગણેશાયનમઃ શ્રીસારદાયનમઃ

ૐ

જગજ્યોતિ ભગવાનકી જે.

# શાન્તા- વિજય.

૨મું, પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ભદ્રત આપાસાત વાણીરામ.

આ મહાવાદ-કુનાઈટ્ઝ ઓનિંગ્સ બોર્ડ બનરસ એજન્સી & પંચી  
"હામરિસ" બાઈન્ડર્સ મેનિફેસ્ટ, રમુડાલાલ બંગ્લારાએ આપ્યું.

૯ ૧૧ ૧૯૧૬.

સને ૧૯૧૦.

કિન્નમત આઠ આના.

# ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૨૮૭૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ શાન્તા પીઠ

વિષય ૨૩

શ્રીગણેશાયનમઃ શ્રીસારદાયનમઃ

ૐ

જગજ્યોતિ ભગવાનકી જે.

# શાન્તા વિજય.

રચિ, પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ભક્ત બાપાશાસ્ત્ર વેણીરામ.

યુનાઇટેડ કંપની પ્રેસ—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૬૬.

સને ૧૯૧૦.

કિરનત આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી કૌંપીરાઈર-સંગ્રહ

૨૮૭૭

કર્તાએ સર્વ હક્ક રવાધિન રાખ્યા છે.



# શ્રી ગણેશાય નમઃ શાન્તા વિજય.

## સમિરમલ.

દુનિયાના પુર્વ ગોળાર્ધના, એશિયાખંડના, હિંદુસ્તાન દેશના મુંબઈ-  
લાકાના, ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તરે, રબરપુત સંસ્થાનમાં વાંસવાલ કીરીને એક સું-  
દીર શહેર હતું. જેને ફરતો મજબૂત કોટ તથા સાત દરવાજા હતા,  
અને શહેરની અંદરની શોભા ધણીજ સુંદીર હતી. દરેક વહેપારીઓનાં ઘાટાં  
જુદાં જુદાં અને ઉત્તમ વસ્તિથી ભરપુર હતાં. નગરનો રાજા ધણોજ ઉદાર,  
ધરમિષ્ઠ, પ્રજાહિતેચ્છુ, બોળા દીલનો હતો, અને તેનું નામ સમિરમલ  
હતું. તે રાજાનાં લગ્ન અયોધ્યાના સુર્યવંશી મહારાજાધિરાજ પિરલિંહની  
પુત્રી પિરજાયા વેરે થયાં હતાં, અને તે બાદ ધણીજ સુંદર, શિયળવૃત  
ધારણ કરનારી, નિતી અને રીતીથી વર્તનારી તથા સહન શિયળવાણી  
હતી. બાદની ઉંમર વીસ વરસની થઈ ત્યારે તેણીએ એક સ્વરૂપવાન  
બાળકને જન્મ આપ્યો.

રાજા સમિરમલ પોતાની કચેરી ભરીને બેઠો છે. ન્યાય બાબત ચર-  
ચાઈ રહી છે, પ્રધાન, સેનાધિપતી વિગેરે સમાજનો એક છે; મનુરૂપિતા  
ધારા પ્રમાણે વાદી તથા પ્રતિવાદીને અદલ ન્યાય અપાય છે. આ ઉપરનો  
સઘળો દેખાવ બંધ કરી, એક નવોજ દેખાવ કરવાની જરૂર પડી. તુરત  
એક દાસી દોડતી આવી તેના મોંઢામાંથી વધામણી વધામણી એવા શબ્દો  
નિકળતા હતા. તેના દેખાવ ઉપરથી તે જાણ ભરી દોડી આવેલી માભરી  
માલમ પડતી હતી. પ્રધાને પિરજા આપી, શું કહેવા માગે છે તે જરૂર-  
વ્યું. તેજ વખતે દાસીએ ઉત્તર દીધો. પ્રધાનપિતા મહારાજાજી પિરજા  
બાજો હમણાંજ એક અલૌકિક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

દાસીના મુખમાંથી આ છેલા શબ્દો નિકળ્યા નહીં તે પહેલાં નો, કેટ-  
લાક બાંડ, બવઘડ્યા, નાયકાઓ, બાટ, તથા ચારણ વિગેરે, આનંદનો  
પોકાર કરતા સંબળાયા. રાજા સમિરમલ આ સઘળો દેખાવ જોઈ અંતઃક-  
રણમાં અતિશય હર્ષિત થયો. પશુ હર્ષનું હસવું બહાર નહિ લાવતાં જરા  
મુખ મલકાવીને સર્વને લાયક શિરપાવ કરી વિદાય કરવા પ્રધાનને ફરમાવ્યું.

મહારાજ સમિરમલે પોતાના સર્વ સભાસદોને મહોત્સવ પાળી, હર્ષમાં દિવસ ગાળરવા કહી, જોશીરાજને બોલાવાનો હુકમ કર્યો. રાજા વિનોદમાં વાત કરે છે એટલામાં જાદવરાય જોશી આવી પહોંચ્યા.

રાજા—અહો જોશીરાજ આપને નમન કરું છું.

જોશી—રાજા તારો જય થાઓ. અને મને અત્રે શા પ્રયોજનથી બોલાવ્યો છે તે કહો.

રાજા—મહારાજ આજે બરાબર મધ્યાને રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.

જોશી—અહોહો રાજા તારા ધન્ય ભાગ્ય કે આજે વસંતપંચમી જેવા શુભ દિવસે, સ્વીવારે, અને ચોથે ચોધડીએ પુત્ર લાભ થયો.

રાજા—મહારાજ, આપ જેવા સુમનો આશિર્વાદ.

જોશી—હવે મને શી આજ્ઞા છે તે કહો, કારણ કે મેં દિંદી મહાસાગરમાં આવેલા અવનગરના રાજા અજયસિંહની જન્મોત્તિ કરવા માંડી છે.

રાજા—અહુ સાહે જોશીરાજ, એ રાજાની ઉમ્મર હાલ કેટલા વરસની છે?

જોશી—આ મયા ચૈત્ર સુદ સાતમે એને વીસ વર્ષ પુરાં થઈ એક-વીસમું ચાલું થયું.

રાજા—આપ કેટલાક વરસ સુધીનો હેવાલ લખી ચુક્યા છો ?

જોશી—એની છત્રિસ વર્ષની ઉમ્મર થાય ત્યાં સુધીનો વરતારો મેં કર્યો છે. અને હવે આગળ ચાલે છે.

રાજા—જ્યાં સુધી આપ લખી ચુક્યા છો ત્યાં સુધીમાં એની સ્થિતિ કેવી છે.

જોશી—રાજા. પ્રથમથી પાંત્રીસ વર્ષ સુધી તે સુખી છે, અને છત્રિસમા વર્ષમાં તેના દેશમાં દુકાળ પડવાનો છે, હજારો જીવનો નાશ થવાનો છે, જળાશય જમિન સુકાવાની છે, અન્ન તથા પાણી વગર અસંખ્ય માનુષ્યો મરવાના છે, પણ એ સર્વેની શાંતી કોઈ પરદેશી રાજકુમારથી થવાની છે. રાજા હવે મને વિશેષ વિક્ષંબ નહિ કરાવતાં જે કામ હોય તે કહી મને આપવી એ સાહે છે.

રાજા—મહારાજ આપને અત્રે એટલાજ માટે બોલાવ્યા હતા કે, રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે તેના જન્માક્ષર કરી, કંઈ રાક્ષી ઉપર નામ પાડવું તે કહેતા જાઓ, અને સવા મહીને તેની જન્મોત્તિ કરીને લાવજો.

જોશી—રાજા, પુત્રનું નામ તોળા રાણી ઉપર પાડજો. તેની જન્મોત્તિ હું વૈશાખ સુદી ત્રિજ એટલે અક્ષય ત્રતિયાને દિવસે તૈયાર કરીને સવારના સવાનવ વાગે તારી સમક્ષ પાંચીશ. હવે હું રજા લેઉં છું.

રાજા—બહુ સારું મહારાજ, પધારો.

જેશી—તારો જય થાઓ. ( એમ કહી જેશી વિદાય થયા. )

રાજા—પ્રધાનશ્રી કચેરી બરખાસ કરો.

રાણીવાસ.

રાણી તથા દાસી.

રાણીએ શુદ્ધિ આવ્યા પછી યોડીવારે પુછ્યું. દાસી પવન કેણી તરફ વાયો ?

દાસી—બા સહેબ પવન આપણને અનુકૂળ વાયો છે, અને તેની વધામણી હું મહારાજની કચેરીમાં કરી હમણાં ચાલી આવુ છું.

રાણી—દાસી, મહારાજને તને વધામણીમાં શું આપ્યું ?

દાસી—બા, મને સવાસો સોનાની મહારો આપણા સુર પ્રધાનની પાસે અપાવી છે, અને બીજા કાંઈ સારો પોશાક આપતા મહારાજ મુખમાંથી બોલ્યા છે, પણ હજી સુધી તે મને મળ્યો નથી.

ધિરજબા—મુખે બોલી આપવાનો વિલંબ કરવાનું કાંઈ કારણ ?

દાસી—આપવાનો ઉચ્ચાર થયો તે દર્મિયાનમાં કેટલાક, ભાટ, ચા-ચણા વિગેરે આનંદનો પોકાર કરતા આવી ઉભા, અને તેમનાં કવિત કુંડળીઆ તથા ત્રાટક છંદોથી આખી સભા ગાજી રહી, તે વખતે વચર બોલે ચાલે હું પાછી ફરી.

ધિરજબા—દાસી, તે ઘણું સારું કયું; તને જે યોગ્ય હશે તે હું આપીશ, પણ રાજાજી હજી આણી તરફ આવ્યા નથી ?

દાસી—બધું સાહેબ, તેઓ આવ્યા નથી પણ આવવાની તૈયારીમાં હશે. અરે હશે શું. ઓ આવતા જણાય છે.

રાણી—( રાજાને પડે રહી નમસ્કાર કરે છે ) મારું શરીર સુખમાં છે, અને આપનો પુત્ર નિદ્રાવશ થયો છે.

રાજા—બહુ સારું, શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાથી સર્વે સારા વાનાંજ હશે.

રાણી—સ્વામિનાથ, પુત્રના જન્માક્ષર વિગેરે કરવાનો બંદોબસ્ત કરજો.

રાજા—વહાલી, તેનું મને કાંઈ કહેવું પડે તેમ નથી, મેં આપણા જાદવરાય જેશીને બોલાવ્યા હતા, અને તેમને જન્મોત્તિ કરવા કહ્યું છે, હવે હું રજા લેઉં છું.

રાણી—બહુ સારું, દાસી હવે મને શ્રમ બહુ થયો છે માટે જરા આરામ કરવા દે, અને કાંઈ બોલાવે નહિ તે પ્રમાણે તપાસ રાખતી યોડીવારે બેસ.

દાસી—ઠીક, આપ નિશ્ચિન્ત રહો, હું કાંઈ ગડબડાટ થવા દેખશ નહિ.

## અક્ષય ત્રતિયાનો દિવસ; વિલાસ ભુવન.

રાજા, રાણી તથા જોશીરાજ.

રાજા—પ્રિયા આજે દિવસ માંગલિક લાગે છે, તને પુત્ર ઓછાં મર્મ લેઈ બેઠેલી બેઠેલું, તેથી હર્ષ થાય છે.

રાણી—પ્રિયતમ સંસારમાં પુત્ર સમાન બીજું એકે સુખ નથી, અને તેમાં વળી આવેો સ્વરૂપવાન એજ ઇશ્વરની કૃપા.

રાજા—એક સ્વરૂપજ બેઠેને રીઝવાનું નથી, સ્વરૂપથીજ મનુષ્ય માન પામતા નથી. પુરૂષનું પુરૂષાતન તેતો ઉત્તમ ગુણથીજ જણાય.

રાણી—રૂપ તો નજરે જોઈ શકીએ છીએ, પણ આગળ ગુણ કેવા ધારણ કરશે, તેનું અનુમાન આપણાથી થઈ શકે ?

રાજા—કેટલાક ગુણના આધાર જન્મ કુંડળીમાં પડેલા ગ્રહ ઉપર છે.

રાણી—હારે તે જોશીરાજને પુછવાથી માલમ પડશે, માટે તેડાવો.

રાજા—આજેજ જોશીરાજ જન્મોત્તિ તૈયાર કરી લાવવાના હતા અને તેમનો નિર્માણ કરેલો વખત પણ થવા આવ્યો છે.

રાણી—જો મહારાજ આજેજ આવવાના હોય તો, કેમ વિલંબ થયો હશે?

દાસી—ગા, બાહર જોશી મહારાજ આવ્યા છે. અને મને આપની પાસે ખબર હોવા મોકલી છે.

રાજા—જા એમને અહીં તેડી લાવ !

દાસી—જેવો હુકમ. ( જાય છે જોશીને અંદર મોકલે છે. )

રાજા—પધારો મહારાજ. ( નમન કરી રૂપાના બાજક ઉપર બેસારે છે. )

જોશી—રાજા, કુમારની જન્મોત્તિનું કામ કાલેજ સંપૂર્ણ થયું છે.

રાજા—મહારાજ, તે અમને વાંચી સંબળાવા કૃપા કરો.

જોશી—ડીક, રાજા તારા પુત્રનું નામ રણમલસિંહ પાડજે, એ પુત્ર ધણો પ્રતાપિ, શુરો, વિજયી, તથા પરાક્રમિ નિવડવાનો છે, રાજા વિક્રમ જેવો પરદુઃખમંજન કહેવાશે, તેની સોળ વર્ષની ઉમરે પરદેશ નિકળવું પડશે, અને ત્યાં તેને બહુ સંકટ પડશે, બાકી સર્વ વાને સુખી થશે.

રાજા—મહારાજ એની આખી જીંદગીમાં ફક્ત સોળમુજ વરસ બારેછે?

જોશી—હા. અને તેજ વરસમાં તેને લાભ પણ છે.

રાજા—લાભ તે ?

જોશી—તેનાં લાભ પણ તેજ વરસમાં થશે, અને એ ક્ષિયોતો જોગ છે. હવે હું રજા લેઉં.

રાજા—બહુ સારું મહારાજ, હું આપને હમણાં વિદાયગિરી આપુહું.

રાજા—પ્રિયા, મહારાજને સો સોના મહોર તથા એક ઉત્તમ કસબી શાલ મંગાવી આપો.

રાણી—દાસી, આપણા પટારામાંથી ઉત્તમ કસબી શાલ તથા સો સોના મહોર લાવ !

( દાસી લાવી આપે છે, રાણી જોશીને આપી પગે લાગે છે. )

જેશી—ભુતળમાં બ્રહ્મેવનું માન્ય રાખનાર રાજા તારો જન્મ થાઓ. પણ ખીન્નુ યાદ રાખજે કે, તારા પુત્રને જન્મણા પગને અંગુડે પકડે છે અને તે પકડ ઉપર કોઈ સિંદુરનો ચાંલ્લો કરશે તો તેજ પગે તેનું મૃત્યુ થશે. હવે હું જાઉં છું.

રાજા—વાર મહારાજ જતાં જતાં ઠીક ચેતાવતા જાઓછો.

રાણી—સ્વામિનાથ, સર્વ સાર પણ મારા પુત્રનું સોળમું વર્ષ ધણું ભારે છે તેનું કેમ ?

રાજા—વિધાત્રિનો લખેલો ઇશ્વરના ધરનો લેખ કદી ભિટ્યા થતો નથી.

રાણી—હા, મહારાજ એતો મને પણ ખબર છે કે જગત નિયંતાએ નિર્માણ કરેલા નિયમોમાં કોઈ ફેરફાર કરી શકતું નથી. પણ મહારાજ આપણાથી બનતો પ્રયાસ કરી પુત્રના દુઃખમાં ભાગ કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

રાજા—તે વખતની વાત તે વખતે છે, હાલ હું કચેરીમાં જાઉં છું.

રાણી—સાર. સ્વામિનાથ. ( રાજાના ગયા પછી ) દાસી સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કર રણુમલને સ્નાન કરાવીએ.

દિવસે દિવસે પુત્રની ઉમ્મર થતી ગઈ. તેમ તેમ તેનાં બાળપણનાં ચિન્ન જોઈ માતા હર્ષ પામી, કુંવર પાંચ વરસનો થયો ત્યારે તેને, સારા શિક્ષકની ખાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલ્યો. તેની બાર વરસની ઉમ્મરે તેણે સારું લખતાં વાંચતાં શિખી માતાપિતાને સંતોષ પમાડ્યા. રાજાએ મહેતાજીને સારો શિરપાવ કરી, તેને સહસ્ત્રવિદ્યા શિખવવા માંડી તે કામ તેણે ત્રણ વરસમાં પરીપુર્ણ કરી, બહાદુર યોદ્ધામાં ગણાવા લાગ્યો. પુત્ર પંદર વરસનો થયો ત્યારે ધિરજબાએ રાજાને એક વખતે એકાંતમાં વિનંતી કરી. મહારાજ મારો પુત્ર પંદર વરસની ઉમરનો થયો માટે મને અને મારા પુત્રને એકાંત મહેલ રહેવા આપો તથા યોગ ખર્ચ આપો. હવે હું સંસારથી વિરક્ત થવા માગુ છું. અને આપને ભોગ વિલાસની મુશ્કેલી હોય તો ખીજી જી પરણો. રાજાએ પોતાના મહેલથી ચોડેદુર એક સુંદર મહેલ બંધાવી આપ્યો. પુત્ર સહિત રાણીને ત્યાં મહેલમાં રાખી પોતે

ઉજ્જવન નમરના કેસર પરમારની પુત્રિ ત્રિભુવની સાથે લગ્ન કર્યા.

એક વખતે રણુમલસિંહ પોતાના ઘોડા ઉપર બેઠી શિકાર કરવા નિકળ્યો, શિકાર શોધતાં વગડામાં વિશ્વંન વચારે થયો, ચારે તેણે ત્રિચાર્યું કે હું આમ એકલેજી જંગલમાં બાઠકું તેના કરતાં કાંઈ મિત્ર જોડે હોય તો વાતચીતનો વિસામો થાય, માટે આજે કાંઈ યોગ્ય માણસની સાથે મારે મિત્રાચાર કરવો. એવું ધારી પાછો ફરતાં પોતાના બગીચા આગળ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તેણે દુરથી પોતાની ઉમ્મરનો છોકરો આવતો જોયો, તેના ખભા ઉપર એક શિશુમનું લાકડું હતું તે આશરે સવામણ તોલનું હશે. રણુમલે તેને પોતાના બાગના ઝાંપા પાસે અટકાવ્યો; અને કહ્યું કે અરે લાકડું ક્યાંથી લાવ્યો અને તું કાણ છું ? છોકરો કહે હું જાતે સુતાર છું, માફ નામ ગંગારામ છે, અને મારા પિતાએ મંગાવેલું લાકડું હું લેખને જાગી છું.

રણુમલ—એ લાકડું હવે તને નહિ મળે, તે મારા ઉપયોગનું છે.

ગંગારામ—આપ રાજા છો, ગમે તેમ કહો પણ માફ લાકડું તમને અપાય નહિ.

રણુમલ—જેનો મને ઉપયોગ તે તારે આપવુંજ જોઈએ.

ગંગારામ—આપ તો કહેશો કે તમારું ઘર મારે ઉપયોગનું છે માટે તમે તે મૂકીને ચાલ્યા જાઓ.

રણુમલ—હા, તેમ પણ કરવું પડે, રાજાનો હુકમ ઉઠાવવો એ રૈય-તનો ધર્મ છે.

ગંગારામ—ધર્મની રીતે ધર્મ ? આવા ધમ પળાવશો તો વાંસવા-હાનું રાજ વહેલું કરશો.

રણુમલ—શાબાશ, ગંગારામ તારી વાક્યાતુરી જોવા મેં તારી સાથે આટલી ટકર કરી.

ગંગારામ—મારી વાક્યાતુરી આપને શું ઉપયોગી થવાની હતી ?

રણુમલ—ગંગારામ હું તને મારો પરમમિત્ર કરવા માગું છું. હાલ તું મારી સાથે આ બાગમાં ચાલ.

ગંગારામ—સાર, ચાલો મહારાજ. (મને બગિચામાં બેઠા.)

રણુમલ—ગંગારામ તું સર્વ વાતે કુશળ છે. પણ તારામાં કાંઈ એવો ચમત્કારી ગુણ હોવો જોઈએ કે જેનું તને જરા અભિમાન છે.

ગંગારામ—મારામાં તો એવો કાંઈ ગુણ નથી. પણ આપ સર્વ ગુણ સંપન્ન હશો.

રણુમલ—મિત્ર, બનિય લક્ષણ અને સોળ કળા તે મારામાં છે. અને મારા જમણા પગના અંગુઠા ઉપર પત્ર છે ત્યાં કોઈ સિંદુરનું ટપકું કરે તો માફ મોત થ.ય. એવું મેં મારા માતાપિતાના મુખથી સાંભળ્યું છે.

ગંગારામ—અહો આજે મારા હર્ષનો પાર રહ્યો નથી કે આવા સુગ્ર પ્રતાપી, રાજકુમાર સાથે મારી દોસ્તી; પણ મારાં માતા પિતા અવસ્થાએ પહોંચવા આવ્યાં છે, તેમનું ઘડપણમાં પાલણુપોષણ થાય તેને માટે મારે શ્રમ કરી, કાંઈ ઉપારજન કરવું જોઈએ.

રણુમલ—તારા માતાપિતાના નિર્વાહની કે કોઈ પણ પ્રકારની તારે ચિંતા કરવી નહીં.

ગંગારામ—આપ યોગ્ય કહો છો. કાલથી હું તમારા પ્રસંગમાં હાજર રહીશ, અને ઇશ્વર આપણો દિનપ્રતિદિન સ્નેહ વધારે એવી તેને મારી વિનંતી છે. બાઈ હું રજા લેજાહું ?

રણુમલ—સચુર, ઉતાવળ શી છે.

ગંગારામ—હાલ મેં મારા એક વડીલ પાસેથી કાષ્ટ વિમાનનું કામ શિખવા માંડ્યું છે ?

રણુમલ—કાષ્ટ વિમાન તે કેવું ?

ગંગારામ—લાકડાનું વિમાન કરી તેની અંદર કળો ગોઠવી, પચાસ માણસને ખેસારી સવા કલાકમાં સવાસો ગાઉ આકાશ માર્ગે લેઈ જાય એવી ઉત્તમ કારીગિરીનો જાણનાર હાલ છેવટની અણીએ આવ્યો છે, અને આજ દીન સુધી તેણે પોતાનો હુલ્લર કોઈને બતાવેલો નહોતો પણ છેવટે મને બતાવવા તેણે મરજી જણાવવાથી, મેં તે કામ તેની રૂબરૂ વીસ દિવસથી કરવા માંડ્યું છે, અને તેને ફક્ત આજનોજ દિવસ બાકી છે. માટે મને સત્તર રજા આપો નહિતો એના મૃત્યુ પછી મને કોઈ બતાવી શકે તેમ નથી.

રણુમલ—મિત્ર, સત્તર જા, તે કામમાં ફતેહ મેળવ પછી મને મળજે.

## રણુમલનો મહેલ.

રણુમલ—મિત્ર આજે દસ બાર દિવસ થયા આપણે રોજ સાથે ફરીએ છીએ, સુખ દુઃખની વાત કરીએ છીએ. પણ મને એમ થાય છે કે આપણા સ્વભાવને મળતો આપણી ઊંમરનો કોઈ ત્રિજ્ઞે મિત્ર મળે તો, એથી ત્રણ બધા.

ગંગારામ—જ્યારે હું મલુકરામ મહેતાની નિશાળે બેસતો હતો,

ત્યારે મારી સાથે જેકનશા નામનો એક ઝવેરીનો છોકરો હતો, તે મણે  
સારા સ્વભાવનો, શાંત યુવવાળો હતો, હાલ તેની ઉમ્મર આપણી બ-  
રાબર છે. જો આપની મરજી હોય તો તેને હું તેડી લાવું.

રણુમલ—તમારે જવાની કાંઈ જરૂર નથી આપણે સિપાઈને મોક-  
લીએ છીએ.

ગંગારામ—હીક, સટાગલીની સામે ઝવેરી બજારમાં તેની દુકાન છે.

રણુમલ—અરે કોઈ હાજર !

સિપાઈ—( સલામ કરીને ) હુકમ સરકાર.

રણુમલ—જા, સટાગલી સામે ઝવેરી બજારમાંથી જેકનશા ઝવે-  
રીને માફ નામ દેખ બોલાવી લાવ !

સિપાઈ—જેવો હુકમ.

ગંગારામ—ગિત પેલો આવે જેકનશા, એના પગમાં પંખખી  
જોડા, સુંદર રેશમી કોરની ધોતી, મજલીનનું અંગરખુ, કસબી જેસ અને  
પેંઠની પાવડી એને કવી શોભા આપે છે ?

રણુમલ—વણિકપુત્ર, વહેપારમાં પાવરધો થઈ સર્વ કામ સંભાળી  
લેતો હોય એવો ડોળ દેખાય છે.

જેકનશા—( સલામ કરીને ) બાઈ ગંગારામ તમે અહીં ક્યાંથી ?

ગંગારામ—થોડો વખત થયાં રાજકુમાર સાથે મારે દોસ્તી થઈ છે.

જેકનશા—ધણું ઉત્તમ, જેનાં ધનભાગ્ય હોયતેને મોટાસાથે મેળાપ થાય.

ગંગારામ—તેવાજ ભાગ્યશાળી તમે પણ થવાના છો.

જેકનશા—અરે હું ! નાના એતો કેમ બને, આપ તો કારીગરના  
પુત્ર છો, કાંઈ કાંઈ રમકડાં કરી રાજકુમારને રીઝવતા હશે.

ગંગારામ—ત્યારે તમે ક્યાં રીઝાવો તેવા નથી.

જેકનશા—તે હીક પણ તમારી બરાબરી થાય ? હવે મને શું કામ  
બોલાવ્યો છે તે ફરમાવો ? હીરા, માણેક, રત્ન, મોતી જોઈએ તો હું સા-  
થજ લેતો આવ્યો છું.

રણુમલ—અમારે તો બોલતો ચાલતો, એક સ્થળે રહી અનેક સ્થ-  
ળોમાં પ્રકાશતો હીરો જોઈએ.

જેકનશા—એવા હીરાતો આપ પોતેજ કે જેની કીર્તિ હાલ સારી  
પ્રસરી છે, અને આગળ હવે રાજપના આથી પણ સારી વ્યવસ્થા થશે,  
એવી રીતે આશા બંધાઈ છે.



રણુમલ—અને તેવાજ તમે કે જેનો પ્રદાય અહીં પડવાથી મેં આમંત્રણ કર્યું.

જેકનશા—આપ મને શું કહેવા માગો છો તે ફરમાવો.

રણુમલ—જેવા અમે જાને મિત્ર સાથે રહી એકએકના મુખ દુઃખમાં ભાગ લેઈએ છીએ. તેવાજ તમે અમારા ત્રિજન મિત્ર થાઓ.

જેકનશા—આપ યોગ્ય કહો છો. પણ હું આપને શું ઉપયોગી થવાનો હતો.

રણુમલ—જેતો પજે પજે અને ક્ષણે ક્ષણે અપ પડે તેનેજ પોતાનો મળવો એતો કેવળ સ્વર્થ કહેવાય. પણ આ કંઈારે કુંચી શાની લટકે છે ધરના કારભારી તમેજ છો કે શું ?

જેકનશા—નાજી, ધરના કારભારી મારા પિતા છે, પણ દુકાનનો સંવહો બોલો મારે શિર પડ્યો છે.

રણુમલ—સારે આ કુંચી દુકાનની હશે ?

જેકનશા—નાજી, દુકાનની પણ નથી. એતો દુકાનમાં એક મારી ખાનગી પેટી છે તેના છે.

રણુમલ—ખાનગીમાં, ખાનગી જવાહિર જુદુ રહે છે ?

જેકનશા—મહારાજ એમાં જવાહિર નથી બરું, પણ જવાહિરને એ રૂપ દર્શાવે તેવાં પુસ્તકો બધાં છે.

રણુમલ—એના ઉત્તમ પુસ્તકાને તાણુ શું ?

જેકનશા—મહારાજ મારે એક અમુલ્ય પુસ્તક ચોરીએ મળ્યું, કે જેનાં મેં જુજ પાના વાંચ્યા હતાં, સારથી હું બરાબર જાણીએ રાખ્યું.

રણુમલ—એ પુસ્તક શાનું હતું ?

જેકનશા—મહારાજ, કૌકશાસ્ત્ર એવું એનું નામ હતું. જેની અંદર સ્ત્રિનાં ચારત્ર તથા ચિંતોની ખિના સારી આગ્રપણ કરી છે. જે જુજ ભાગ મારા વાંચવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી હું કાંઈપણ અજાણી સ્ત્રિ મારા આગળ ઉભી કરો તેના પતીનું નામ દેઉં.

રણુમલ—વાહ, સારો શુભ સંપાદન કર્યો છે. જેને નજરે ન જોયો હોય તેવા પુરૂષનું નામ દેવું એ થોડી તાણુખી છે ?

જેકનશા—તેના પાતનું તો દેક, એટલુંજ નહિ પણ તે વ્યભિચારીણી હોય તો; જે જે પુરૂષોની સાથે તેને થોડો પણ પ્રસંગ પડ્યો હોય તો તેનાં પણ નામ દેઉં.

રણુમલ—શાહબાશ ! તું અમારો મિત્ર થવાને લાયક છે. હું પણ બ્રહ્મ લક્ષણ પુરૂષ, અને ઇશ્વરે મારું મૃત્યુ અજોયર રાખ્યું છે.

જેકનશા—તે કવી રીતે ?

રણુમલ—મારા જમણા પગના અંગુઠામાં પકડે છે, તે ઉપર કોઈ સિંદૂર લગાડે તોજ માફ મ્હોત થાય.

જેકનશા—વાર. હવે તમે મારા મિત્ર થઈ ચુક્યા. મિત્રામનો ખરો ઉભરો આળ્યા વગર કોઈ પોતાના મ્હોતની વાત કરે નહિ. હું રમ્મ લેઈ છું. કાલે સેવામાં હાજર થઈશ.

રણુમલ—મ્હોતો સેવા નથી પણ ભેગા ભેગી મેવાનો વાત લેવાનો છે. કાલે વડેલા પધારજો, વાટ ન જોવી પડે.

જેકનશા—મહુ સાર મહારાજ.

### મિત્ર મેળાપ.

રણુમલ, ગંગારામ, તથા જેકનશા એક દિવસે ઘોડેસ્વાર થઈ નવ્ર અહાર દરવા નિકળ્યા. ત્રણે વાતો કરતા; સરવેશ્વરનો બાગ નિહાળતા, જંગલ ફરી પાછા વળ્યા. વળતાં ભુજા પડવાથી તેઓ સ્મશાનમાં જઈ ચડ્યા ત્યાં તેમણે અદ્ભુત ચમત્કાર દાઠો.

સરોવરના કિનારા ઉપર બેઠેલા મડદાની રાખના ઢગલા, જંગલી જનાવરોએ ખિચી કાઢેલી કાટેલા મડદાની ખોપરીઓ તથા હાડકાં જોઈ તેઓ અધાનને લીધે ચમક્યા, આ વખતે મધરાત્રિનો શુભાર થવા આવ્યો હતો. ત્રણે જણા ઘોડા ઉપરથી નિચે ઉતરી તળાવમાં પાણી પીવા ગયા, તે વખતે તળાવની અંદરથી કોઈ મનુષ્યનો અવાજ આવતો સંભળાયો. તારાને અજવાળે જરા નિહાળીને જોતાં પાણી ઉપર કોઈ મનુષ્યનું ડોક તરતું મુખે ગણુ ગણુ ગણુ અવાજ કરતું તેમણે જોયું.

રણુમલ—ભાઈ આ કોણું હશે ?

ગંગારામ—હું પણ એજ વિસ્મય પામું છું કે આ કિનારે લોખાનનો ધુપ, આ કંદ મુળના કડકા, હાડકાંની ઢગલી. આ શું ?

રણુમલ—જેકનશા, તમારા કોક શાસ્ત્રમાં આમાનું કાંઈ છે ?

જેકનશા—આ સધળી મલિન વિધાની ઉપાસના છે તે શાસ્ત્રોમાં હોતું નથી.

રણુમલ—એ પણ ખરું હશે કે ?

જેકનશા—તેનો મને અનુભવ નથી, પણ ધણા વિવેકી પુરુષોના મુમયી મેં એવું સાંભળ્યું છે કે, મલિન વિધા કદી સિદ્ધ થતી નથી.

રણુમલ—આ સાધનાવાળો પુરુષ બાહેર નિકળે તો આપણે તેની સાથે વાત કરી કેટલુંક જાણીએ.

ગંગારામ—કેમ જાણું કે તે મનુષ્યજ છે ?

સિદ્ધ—અરે તમે કોણ છો ? અહીં આં આ વખતે કેમ આગ્યાછો, અને શંકા કરવાનું શું કારણ છે ?

ગંગારામ—તમે કોણ છો ? ભુત પ્રેત વીર, ગણ, કે વૈતાળ.

સિદ્ધ—( બાહેર આનીતે ) હું એમાંનો એકે નથી પણ તમારું જોવા મનુષ્યહું.

રણુમલ—આટલી રાતે અહીં કેમ ?

સિદ્ધ—એક ફકિરના બતાવેલા મંત્રની અજમાએશ કરવા આગ્યાહું.

રણુમલ—મંત્રજ્ઞ આકાળમાં સિદ્ધ થાય છે ખરા ?

સિદ્ધ—મલિન મંત્રનો મારો પહેલો પ્રયોગ છે. પણ ઉજ્જવળ મંત્ર મેં એક સાધ્ય કર્યો છે, અને તે એક મહાન જોગીનો બતાવેલો છે.

રણુમલ—તે સાધ્ય કરેલા મંત્રથી તમે શું કરી શકાઓ તે કૃપા કરી કહેશો.

સિદ્ધ—એ મૃત સજીવન મંત્ર છે જેથી મૃતું મૃડદુ હું સજીવન કરી શકું છું, પણ આ વાત હજી સુધી બહાર પાડી નથી માટે આપ ગુપ્ત રાખજો.

રણુમલ—અહાહા ! મિત્રા કેવી અજાયબી ખરેખર આ દ્રાષ્ટ મનુષ્યજ હોય તો તેની મિત્રાઈ આપણને યોગ્ય છે.

જેકનશા—બાપ તમે ક્યાં રહો છો, તથા શી જાતીએ છો.

સિદ્ધ—હું આ પાસેના વાસવાડા ગામમાં રહું છું. જાતે મુસલમાન છું તથા મારો બાપ સેખ હુસેન રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

ગંગારામ—તમારું નામ શું તથા તમારી ઉંમર કેટલા વર્ષની છે.

સિદ્ધ—મારું નામ, ખુલખુલ છે, પણ મારો બાપ જમાદાર છે તેથી મને મશ્કરીમાં સૌ ખુલખુલ જમાદાર કહી બોલાવે છે અને મારી ઉંમર પંદર વરસની થઈ છે.

રણુમલ—નાની ઉંમરમાં આ લક્ષ સારો લાગ્યો છે. ખુલખુલ જમાદાર, તમારા કામથી પરવાર્યા હો, તો અમારી સાથે ચાલો જેવા અમે ત્રણ મિત્ર છીએ તેવાજ તમે અમારા ચોથા મિત્ર થઈ ચુક્યા છો, માટે કલથી તમારે અમારા પ્રસંગમાં રહેવું.

ખુલખુલ—હું પણ તમારી મિત્રતાથી પ્રસન્ન છું. પણ હજી સુધી મેં તમને જોળ્યા નથી.

જેકનશા—તમારી સાથે વાત કરનાર, રાજકુમાર રણુમલસિંહ છે.

ખુલખુલ—માહારાજા, મારી કાંઈ કસુર થઈ હોય તો માફ કરજો મેં આપને જાણવ્યા નહોતો. પણ આપ જેવા પ્રતાપી પુરુષને મારા જેવા અવ્યવસ્થિત વાણીની દોસ્તીથી શો લાભ થવાનો હતો.

રણુમલ—તમારી નહિ પણ તમારા ગુણની દોસ્તી કરીએ છીએ. હું કે જે સોળકળા સંપુર્ણ છું. જમણા પાંચે અંગુઠે પદ્મ ઉપર સિંદુર અડયા વિના મારૂં મૃત્યુ નજ થાય, તેવોજ મિત્ર ગંગારામ કે જે કાષ્ટ વિમાનથી આકાશમાં મુસાફરી કરી શકે છે, તેવોજ મિત્ર જેકનશા કે જે સ્ત્રિ ઉપરથી પુરુષ પરખે, અને તેવાજ તમે કે મુતુ મડદું સજીવન કરી શકો છો.

ખુલખુલ—અતિશયોક્તી ન કરો, હું તમારી દોસ્તી ખુશીથી ચાહું છું.

ગંગારામ—બહુ સાફ કાલે મળજો.



## હુકરનું દર્શન.

ત્રિમુર્તિનો સહન ન થઈ શકે તેવો તાપ, અને મધ્યાનનો સમય, ઉઘમી માણસને પણ પોતાની જાળમાં ફસાવી ફેલ કરાવે તો આજસુ ઉઘે એમાં નવાઈ શી ? ઉઘ મનુષ્યને મૃત્યુએ પહેંચાડે છે, નિશાયરો સદા નિદ્રાદેવીની સાધના કર્યોજ કરે છે, તે માહા નિદ્રાદેવીએ આપણા મહારાજા સમિરમલના બગિચાના દેવતા માળીને મધ્યાહન સમયે કમરમાંથી પકડી, ઢિંચણમાંથી ઢાળી; આંખે પાટા બાંધી પછાડી તેના ઉપર સ્વારી કરી. તેજ પળે એક જંગલી વકરેલા હુકરે બગિચામાં પ્રવેશ કરી ઝાડનો નાશ કરવા માંડ્યો. નાના અને કુમળાં ઝાડો જડ મુળથી ઉખેડી નાંખ્યા, કેટલાંક છોડવાનાં પાંખડાં ડાળાં તોડી નાંખ્યાં અને આખરે બિનાશની જ-મિનમાં ખાડખોદી તેમાં આસન કરી ધુરુવવા માંડ્યું. જરા નમતો પહોર થવાથી દેવો નિંદ્રામાંથી મુક્ત થયો, અને બગિચામાં નજર કરતાં ધણાં ઝાડવાં જમિન ઉપર પડેલાં, ઠાંઈની ડાળીઓ તુટીને નમી પડેલી, કેટલાંક ફળ તથા ફુલના ઢગલા થયેલા જોવા. અરે આ શું ? આ કામ કોણે કર્યું હશે, તપાસ કરતાં વાડીમાં ફરતાં હુકરનાં દર્શન થયાં. આ હુકર કાંઈ હુકર જેવુંજ નહોતું. ફક્ત તેનો આકારજ હુકર દર્શાવતું હતું, પણ ભવ્ય આકૃતિ અને અંગારા જેવા ષકંધગતા ડોળા, દેખીને માળી ચીત્ર પાડી રાજા પાસે ગયો. આવી બચકંડર ખબર થતાં રાજા પોતાના પચીસ પ-ટાવત લેછ ઘોડેસ્વાર થઈ બગિચામાં જઈ હુકરની ચારે તરફ ઘેરો ઘાલી

ઉભો, અને બોલ્યો કે, ખગડદાર ! આ જનાર જોના ઘોડાની તમે, ઉપર, અથવા નજીક થઇને જશો તેની પાસેથીજ હું તેનું મુકદ્દમેશ. અને તેમાં તે નિષ્ફળ જશે તો હું યોગ્ય સજા કરીશ. રાજાનું આ બોલનું સાંભળી સર્વે અમરાયા અને પોતા ઉપર આદત ન આવે એવી ધધરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. સર્વેએ ધ્યાનમાંથી તદ્દવારો ખિચી તેજ પળે વકરેલું વર, પાણીના પુરની માફક રાજાના ઘોડા નિચે થઇને ચાલ્યું ગયું. સમિરમણે સર્વને પાછા જવા કહી પોતાનો ઘોડો તેના પાછળ દાડાવ્યો. આઠ દશ ગાઉ સુધી તેનો કંડો લીધો પણ આખરે ડુકર ગુમ થવાથી રાજા નિરાશ થઈ બેઠો. અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે જે હુકમ મેં મારા પટાવતોને ફરમવ્યો હતો તે તદ્દન ગેરવ્યાજથી હતો. મારાથી તે કામ ન બન્યું તો મને એ પ્રમાણે સજા થવી જોઈએ. મારે માંથે કોઈ છત્ર નથી માટે એ સજાને પાત્ર હું થઈશ નહીં; પણ એમાંના કોઈથી આ કામ ન બન્યું હોત તો હું વગર વિચારે ગમે તેવા સજા કરત. માટે નોકરો ઉપર અસહ્ય બોલો નાંખનાર અને તેની કદર નહિ કરનાર રાજાએને ધિક્કાર છે.

## વિનુમતીનું વહેર.

રાજાની ગેરહાજરીમાં ચારે બિત્તાએ દરબારી મેદાનમાં પોતાની ગેડોદાની રમત શરૂ કરી. રણુમલ્લ ને જ્યેષ્ઠશા તથા ગંગારામ ને ખુન્નખુન્ન સા-આસામી બીરૂ થઇ એકબેકના ઉપર દડો ફેંકી ગેડીથી પાછો મારવા લાગ્યા. આ રમત જોવાને મહારાજાની નવી રાણી વિનુમતી ઝરખામાં બેઠી હતી, અને પ્રસંગોપાત દાસી સાથે વાત કરતી હતી.

રાણી—દાસી, પેલો ગુલામી ફેંટાવાળો જોના હાથમાં ચાલુક છે તે કોણુ ?

દાસી—આપણા જમાદાર સેખહુસેનનો છોકરો ખુન્નખુન્ન, તેની પાસે ઉભો છે તે સુતાર ગંગારામ, રેશમના બરેલા મોઝા પગમાં છે તે જ્યેષ્ઠશા ઝવેરી, અને કસળી મંડિલવાળા તમારા પુત્ર રણુમલ્લ.

રાણી—યુવ ! પુત્ર કોનો ?

દાસી—અમસાહેબ આપણી શે ક્યનો એટલે આપનોજ કહેવાય કની ?

રાણી—વેલી કાંઈ પાનકાં પોતાનાં થતાં હશે. એતો બધાં એનાં. પુત્ર ને વેલીને વળગ્યાં તે ભુત.

દાસી—જા બધાં સુધી તમારે ધધરે સારો દિવસ દેખાડ્યો નથી ત્યાં સુધી તમારે તેના સાથું જોઈને ઠરવાનું છે.

રાણી—અરે હું તો કરી.....ને દિમ થઇ ગઇછું.

દાસી—બા, એ પુત્રનું બહું તાકવામાંજ તમારું બહું છે.

રાણી—અરે હું તો એનું બહું કરવાની તકજ ખોળ્યા કરું છું.

દાસી—બા આપણે તો વાત કરીએ છીએ એટલામાં આ દડો ક્યાંથી અહીં ?

રાણી—એ લોકોએ દડો નાખ્યોં હશે, આવતા દે હવે લેવા.

ગંગારામ—(મહેલમાં પ્રવેશ કરીને ) માજી નમન કરું છું. પેલા દડો આપના ઝરખામાં પડ્યો છે તે લાવો.

રાણી—અત્યા તું કાણુ છું અને વગર પુછે રાજના મહેલમાં કેમ પગ દીધો ?

ખુલખુલ—અમે ખુદ રાજના દોસ્ત છીએ તો રાજ કાની લેવીતી.

રાણી—અરે તારા જેવા, તુરક, નિચ, હલકા, અને આતા જેવા છોડીઆં છોલની મિત્ર કોઇ દિવસ રાજ કરે નહીં; અને જેણે કરી હોય તે ખુદ ક્ષત્રિનો પુત્ર ન સમજવો.

ગંગારામ—હવે વધારે વાત નહિ કરતાં દડો આપવો એમાં મજા છે.

રાણી—નહિતો મને શું કરવાના હતા.

ખુલખુલ—હમસે હોયગા વો ખુદસે ખી હોતેવાલા નહિ.

રાણી—ચલો જાઓ નીચા નહિતો દરવાજાની પાસે ધક્કા મરાવી ઠાઠીશ. ( જઇ રણુમલને વાત કરે છે. )

રણુમલ—માજી, દડો નહિ આપતાં મારા મિત્ર ઉપર ગુસો કરો ગયાં તેનું શું કારણ. ?

રાણી—રણુમલ; રાજનની ગેરહાજરીમાં ગમે તેવાં જાનાં બદલી વારંવાર માતાના મહેલમાં પ્રવેશ કરવો એ સુપાત્રનાં લક્ષણ નથી.

રણુમલ—માજી મેં આજ શિવાય તમારા મકાનમાં પગ મુક્યો છેજ ક્યારે ?

રાણી—અસાર સુધી હું હાવરતી કે છોકરમત છે. પણ હવે હું તારી વર્તણૂકની પુરેપુરી વાકેફગાર થઇ ચુકી છું.

રણુમલ—મલે પણ ખીજ વાત નહીં કરતાં દડો લાવો !

રાણી—એ દડો તારા જાપને જતાવી મારા મનની ઉમેદ પુરી પાડવી છે.

રણુમલ—ઉમેદ ગમે તે પ્રકારે પુરી પાડજે તેની મને દરકાર નથી, પણ અસારે અમારા રંગમાં ભંગ ન કરો.

રાણી—ગમે તેમ થાય પણ દડો નહિંજ મળે,

રણુમલ—હું સમિરમલનો પુત્ર રણુમલ, વાઘે મળેલો ગોળ એના મોંમાં હાથ ધાલી પાછો કાઢું તો, તમે કાણુ ?

રાણી—અરે લંપટ, શરમા ! જેવું નામ દે છે તેનો તુ પુત્ર નથી. ક્ષત્રિ પુત્રને નિય સોખત હોય નહીં. તારી ચાલચલગત સાબિતી આપે છે કે તારી માતા વ્યભિચારીણી હોવી જોઈએ. આ સાંમળતાંજ રણુમલને મુરસા ચઢ્યો. અને રાણીની છાતીમાં ત્રણુ લાતો મારી દડો લેઈ ચાલતો થયો.

### દેશવટો.

રાજા સમિરમલ સંધ્યાકાળને સમયે પાછો ફર્યો. મહેલમાં પ્રવેશ થતાં છડીદારે નેકીનો પોકાર કર્યો. પોકર સાંમળતાં રાણી વિનુંમતી રણુમલને રક્ષણે કરવાની જોઈવણો પોતાના મન સાથે કરવા લાગી. અતી શ્રમ થવાથી રાજા કાંઈ જોડના ચાલ્યા વગર સ્તન કરી જમવા બેઠો. વિનું વિનયથી મહારાજને પ્રણામ કરી પાસે ઉભી રહી.

રાજા—કેમ ખુશીમાંછો ? આજ તમારી મુખમુદ્રા સાબિતી આપે છે કે તમે તેમ નથી.

રાણી—હા મહારાજ મુખનો દેખાવ મનના સંકલ્પ વિકલ્પ ઉપર આધાર રાખે છે.

રાજા—જગદર્તનો એવો નિયમ છે કે મનુષ્ય છુપાવાને યત્ન કરે, પણ શરીરની ઈંદ્રીઓ દરેક વસ્તુને જહાર દરશાવે છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને દુષ્ટ વસ્તુ, કે વાસના છુપી રહી શકેજ નહીં કોઈ માણસે હુંમળીનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે તેની પાસે બેસનારને પલકવારમાં ખબર આપશે કોઈ અહંકાર અને અભિમાન સદા મુખના ચેરા ઉપર છવાઈ રહે છે.

રાણી—રાજાજી આપ તો જ્ઞાનીશ, સર્વ ગુણસંપન્નછો, અને આપ જેવા ચતુર મુખ મુદ્રા ઉપરથી ન પારખે તો પછી પારખેજ કાણુ ?

રાજા—હું શું, પણ ધૈર્યે જેને સાધારણ ખુદે આપી છે તે દરેક મનુષ્ય પારખે ?

રાણી—આજે આ પ્રસંગ ઉપર વાત નિકળવાનું કારણ સમજાતું નથી.

રાજા—નહિ સમજાતું હોય તો સમજાશે થોડા વખતમાં.

રાણી—આપ આમ જોલેછો તેથી મને જાતિ પડતી જાય છે.

રાજા—જાતો પડતી હોય તો હું જ્ઞાતી કરવા ઉપાય કરીશ.

રાણી—ઉપાય પછી ક્યારે કરવાના ?

રાજા—વાત જાણ્યું મારે,

રાણી—વાત તે ?

રાજા—તમારું મુખ કરમાયું છે એ.

રાણી—મારું મુખ કરમાવાનું કારણ તમને પોતેજ, તમારો અભિચાર.

રાજા—અરે મારો અભિચાર તે.

રાણી—પરણાવવા સમાન પુત્ર થયા છતાં તેને નહિ પરણાવતાં પિતા પોતે પરણે એ.

રાજા—અરે હું પરણ્યો મારે પુત્ર કાંઈ કુંવારો રહેશે ?

રાણી—આપ બીજાવાર પરણ્યા એટલે હવે પુત્ર કુંવારો કેમ કહેવાય ?

રાજા—આ તું શું બોલે છે ? બાપને પરણ્યે બાળકને ચાલે ! તારે એટલે લગામ નથી.

રાણી—લગામતો હતી પણ મન પવનરૂપી ઘોડાએ આજે જોર કરી તોડી નાંખી.

રાજા—વાહ ! છે શું ? મને કાંઈ સમજતું નથી.

રાણી—પિતાની ગેરહાજરીમાં પુત્રનું ગમે તે બહાને અપરમાણસે આવવું જવું.

રાજા—એમાં શું શંકા ધરવા જેવું છે. આ ધર્યાર રાજપાટ સંસ્પર્શ એતુંજ છે અને એને કોઈપણ જગ્યાએ જવા આવવાનો અટકાવ નથી.

રાણી—હીક, મને આજ્ઞા આપવી જોઈએ ?

રાજા—જ્ઞાની.

રાણી—મારે પિએર જવાની.

રાજા—કેમ.

રાણી—હું તમને પરણી છું કાંઈ તમારા પુત્રને પરણી નથી.

રાજા—તમને એવું કહ્યું કોણે ?

રાણી—હું કહેવા સુધી વાટ જોઈ, મારા માતાપિતાની આજ્ઞાને કલંક ચોટાડુ તેવી નથી.

રાજા—પુત્ર તમને કાંઈ કહ્યું ?

રાણી—કહ્યું શું, કહેતામાં કાંઈ આકોળ રાખી નથી. એની વર્તણૂંક મારી પાસે પૂતળા નથી પણ કોઈ વ્યભિચારી પુરુષરત છે. આજ પણ એણે આપની ગેરહાજરીમાં મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને મારી આનાકાની અને ઉપદેશથી ચિડાઈ મારી છાતીમાં ત્રણલાલ મારી ચાલતો થયો છે તેનું બા નિશાન.

રાજા—આ લાતો શું રણમલેજ મારી. ?



દાસી—હાજી, હાતો મારી તે વખતે હું હાજર હતી.

રાજા—અરે કોણ છે હાજર ?

સિપાઇઓ—હાજર સાહેબ.

રાજા—કાલ સવારે મુઘા ઉદય પહેલાં રજુમલને મારી રખડ હાજર કરો !

સિપાઇઓ—જેવો હુકમ.

(રજુમલના મહેલમાં સિપાઇ પ્રવેશ કરી) રાજાજીએ આપને બોલાવ્યા છે.

રજુમલ—આવું છું જાઓ.

સિપાઇ—ખુદાવિંદ પહેલા હાજર થજો. નહીંતો મારા ઉપર ગુસ્સે થશે.

ધિરજખા—પુત્ર કોઇ દિવસ નહિ ને આજ આટલો સવારમાં તારો શો ખપ પડ્યો ?

રજુમલ—માતાજી, કાલે અમો ચાર મિત્રોએ રાજમહેલની પાછળ રમત શરૂ કરી હતી, રમતાં અમારો દડો બા પાસે ગયો, તે દડો ભેવા મેં મારા મિત્રાને મોકલ્યા, તેમને નહિ આપતાં તિરસ્કારના શબ્દ કહી પાછા વાળ્યા, પછી હું ગયો તે વખત પણ તેણે પોતાનો સ્વભાવ બદલ્યો નહીં. હારે મેં તેની છાતીમાં ત્રણ હાત મારી દડો ભેઘ મિત્રને આપી તેમને ઘેર જવા આજ્ઞા કરી આણી તરફ પગલાં કર્યાં.

ધિરજખા—ભાઇ, તેં એ શું કયું.

ભાઇ ન કીધી તેં એ બલાઇ, દિવસ દેખાશે તેથી દુઃખદાઇ; એ અપરાધી (પણ) રાજ એવું છે, ચિંતા કરાવશે એ ચિંત ચક્રાઇ. ભાઇ. અહીં અવલોકા પુંછથી પકડ્યો, કંખ દેશે તે મુખ મરડાઇ; બોલ અમોલ કરી મનવાળી, માગજો મારી પિતા સમજાઇ. ભાઇ.

રજુમલ—માતાજી આ જાગતમાં મારી મગાય તેમ નથી.

ધિરજખા—ધિકરા, અહંકારથી હરી દુરજે, માટે વખત વર્તિને ચાલીએ.

રજુમલ—મને અહંકાર નથી, તેમ અવિચાર પણ નથી.

ધિરજખા—ભાઇ અપરમાતાને માતા સમાન ગણી તેની સેવા કર્યાને બદલે પગથી પ્રકાર કર્યો એથી અવિચારપણું ગીજું શું ?

રજુમલ—તમે હમણાંજ કહ્યું કે વખત પ્રમાણે વર્તિએ.

ધિરજખા—શું ? તારે વખત એવોજ હતો કે પદ પ્રકાર કરવાની જરૂર પડી ?

રજુમલ—માતાજી જે જે અપશબ્દો તેણીએ મારી સનમુખ ઉચાર્યા છે, તે સાંભળો તો તમેજ કહેશો કે કીક કયું.

ધિરજીઆ—અરે મુખ, મને તેવા હલકા શબ્દ તને કહ્યા હોય તોપણ તું થયું, એ માતા અને તું પુત્ર.

રણુમલ—માતા માતાના માપમાં રહ્યાં હોત તો. મને જે જે તિરસ્કારના શબ્દો કહ્યા તે મેં મન ઉપર લીધા નથી પણ બ્યભિચારી-ણીના પુત્ર, એ શબ્દરૂપી વજ્ર બાણનો સ્પર્શ થતાંજ મેં પદ પ્રહાર કર્યો.

ધિરજીઆ—શાબાશ દિકરા એથી પણ અધિક કહ્યું હોત તોપણ હું ખુશી હતી. માતાને માગ ખવડાવનાર અને નિતીવાન માતાની નિંદા સાંભળી રહેનાર પુત્ર, સ્વસ્થ નર્કમાં વાસ કરે છે.

રણુમલ—હવે મને રાગ છે ?

ધિરજીઆ—મારા વહાલા જા હૃદયમાં ભય નહિ ધરતાં, સસ બોલી સામાને સમજાવી પોતાના બચાવની પેરવી કરજે. જુહું બોલી જ-સદિશ્વરનો શુનો કરીશ નહિ.

રણુમલ—માતાજી તમારો નિરંતરનો ઉપદેશ એટલે અસસ બા-પણ મુખમાંથી બહાર નિકળવા પામતું નથી.

ધિરજીઆ—તેથીજ હું અતી પ્રસન્ન છું, તારા પિતા તને મને તે-વી સજા કરે તોપણ તેમના ઉપર જોડું લગાડી, અપમાન કરી મારી કૃષ્ણ લજ્જવતો નહિ. સર્વનો બેલી સરવેશ્વર છે.

રણુમલ—માતાજી હુકમને આધિન થતાં જરા પણ વિલંબ હું કરવાનો નથી. હવે હું જાઉં છું.

સમિરમલ ( પુત્રને આવતો જોઇ ) અહાહા આવા સુકોમળ બા-ળકને સજા કરવી પડશે ? પણ હે મન સજા કરવી તો જોઇએજ. આવા બારે અપરાધની મારી આપતાં, દુર્ગુણ વૃદ્ધિને પામી સદગુણને ઢાંકશે.

રણુમલ—પિતાજી નમન કરું છું.

રાજા—રણુમલ તારા ભાગ્યોદયનો સુખ અસ્ત પામ્યો.

રણુમલ—પિતાજી, અસ્ત અને ઉદય એ ચારે જુગમાં છે. સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી માત્રને અસ્તોદયતો છેજ. દસકો સુખ તો દસકો દુઃખ એમ ઈશ્વરની ઘટમાળ ફર્યાજ કરે છે.

રાજા—તારા ભાગ્યનો અસ્ત તે તારી કૃતીથી ઉત્પન્ન કર્યો છે.

રણુમલ—કૃતિ તે ?

રાજા—પિતાની ગેરહાજરીમાં રાણીવાસમાં પ્રવેશ.

રણુમલ—તેમાં અપરાધ શું પુત્રને માતા પાસે જવાનો અધિકાર નથી ?

રાજા—પણ તું માતા સમજીને મર્યોજ ક્યારે ? જ્યારે તું મર્યો બારે

તે તારી દુઃસ્વદ્ધિ જાગેર જણાવી છે. આટલા દિવસ છોકરોના સમજ તારા મોલની દરમુજર કરી હાંખ્યા, પણ હવેના શબ્દ વળન રૂપ થઇ પડ્યા છે.

રણુમલ—પિતાજી સર્વ વાત બનાવરી છે, ગંગાનો પુત્ર લાંછન રૂપ હોયજ નહીં.

રાજા—હા, જે ઉપમા તારી માતાને આપે છે તે સત્ય છે પણ એર અને અમૃત બંને સમુદ્રમાંથી પેદા થયાં હતાં.

રણુમલ—સારે હું એર રૂપ, કેમ ?

રાજા—હા, અને તે તારા આચર્યું તને દર્શાવે છે.

રણુમલ—ફક્ત કાલે રમત રમતાં દડો જવાથી, હું લેવા ગયાં તે સાવાય મેં કોઇ દિવસ આપની એરહાજરી તો થું પણ હાંજરીમાં પગ મુક્યો નથી.

રાજા—દડો લેતાં પાદું પ્રહાર કર્યો તેનું શું કારણ ?

રણુમલ—આપતાં આનાકાની.

રાજા—એક તરફથી તારી માતા, અને બીજી તરફથી રાજ્ય રાણી માટે તેનું અપમાન પણ થઇ શકે નહીં તો પાદું પ્રહાર એ ઓછો અપરાધ નથી, તેને માટે તને હું જે સજા કરું તે થોડી છે.

રણુમલ—આપ જે સજા કરશો તે ઉઠાવા હું તૈયાર છું.

રાજા—તને જે સજા કરું તે જુજ છે, તોપણ રહેમ નજર રાખી દેશનિકાલની સજા કરું છું.

રણુમલ—પિતાજી, ગુના પ્રમાણે સજા થતી નથી.

રાજા—હા, એતો મેં પહેલાંજ કહ્યું હતું કે જે સજા કરીશ તે થોડી છે.

રણુમલ—આતો થોડી નહિ પણ વધારે છે.

રાજા—જે મારા મુખમાંથી નિકળ્યું તે ખરું.

રણુમલ—ફરી મારે આવવું કે કેમ ?

રાજા—તે તારી મરજી, પણ એક વરસ સુધી તારે મારા રાજ્યમાં પગ મુકવો નહીં.

રણુમલ—જેવી વડિલની આગા હવે હું જાઉં છું. ( એમ કહી રણુમલ તેજ વખતે દરવાજા બહાર નિકળ્યો. ચાલતાં ચાલ્યો અને એક ઝાડ નીચે વિશ્રામ લેવા બેઠો, મિત્ર તરફના વિચાર કરવા લાગ્યો, અરે પરદેશમાં મને સર્વ વસ્તુ મળશે પણ મારા મિત્ર સમાન મિત્ર મને મળવાના નથી. ખુલ્લખુલ્લ, જેકનસા, અને ગંગારામને હું ફરી ફરીને દેખવાનો નથી.

તેમને એં હેઠવેલું મળી લીધું હોત તો હીક ચાત. પિતાનો કુકમ એક-  
કમ ચાલી નિકળવાનો થયો એટલે માસથી જામ સગ્રાધું નહોં. પણ જે  
મિત્રને કોઈ ખબર કરે તો તે મારા તરફ આવ્યા વગર રહે નહોં. લાજ  
જરા વાટ એક વધારે ટક.

## શોક સવાર.

રાજમાતા ધિરજીયાને રણમલના દેશવટાના સમાચાર મળવાથી  
અતી આકંદ કરતી ગામરીગામરી મહેલમાં ફરતી, આંખે આંસુ બરતી,  
ગોઠ સમુદ્રમાં ડુબી. દાસીઓ સર્વ આસનાવાસના કરવા લાગી, એટલામાં  
ઝવેરી જેકનશાએ પ્રવેશ કરી રણમલ બાધ, કરી પોકાર કર્યો.

દાસી—બાધ તમે પોકારો છો, તેજ તમારા મિત્રને મહારાજાએ આ-  
જેજ દેશવટા દીધો, અને તેમને નમ્ર છોડી ગયાને પણ ધણો વખત થયો.

જેકનશા—( મુરઝાથી સાવધ થઈ ) અરે મારા મિત્રને દેશ-  
નિકાલ અતે તે શાથી !

દાસી—તેની અમને પુરી ખાતરી નથી પણ કાલે જે બનાવ  
બન્યો હોય તે ખરે.

જેકનશા—કાલના બનાવથી હું વાકેફગાર છું. અને આ મુજ, વહેજ  
વિશુભતીથી રોપાયાં હશે એમ મને સંભવે છે.

ધિરજીયા—બાધ, કુંવરને દેશવટા દીધો તે એના લખ્યા લેખને  
વાંક, પણ તમે વિતુને જે વિશેષણ લગાડ્યું તે લાયક નથી.

જેકનશા—માતાજી મારી જુલ થઈ, હવે હું રજા લેઉં. રણ-  
મલની સાથે જવા નિશ્ચય કર્યો છે. ઝવેરીને પાછા વળતાં રસ્તામાં ગંગા-  
રામનો મેળાપ થયો.

ગંગારામ—કેમ મિત્ર કેણી તરફ પ્રમાણ કર્યું હતું ?

જેકનશા—બાધ આપણા દુઃખની સિમા રહી નથી.

ગંગારામ—એવો શો બનાવ બન્યો છે ?

જેકનશા—મિત્રને દેશ નિકાલ.

ગંગારામ—અરે ! આ શું કહો છો ? મને સત્ય હોય એમ બાસતું નથી.

જેકનશા—મારા બોલવામાં વહેમ, એજ માઠાં પરીણામનું ફળ છે.

ગંગારામ—નાના ભાઈ ખરી વાત છે ? તમને કેમ ખબર મળી ?

જેકનશા—અભાઈ હું સાં ગયો હતો. માતાજી રૂદનાલાપ કરે છે

અને સર્વ દાસી આસના વાસના કરે છે.

ગંગારામ—અને બાપ શું કરે છે ?

જેકનશા—બાપ તો ક્યારનાએ નમ હોડીને ચાલતા થયા. (મંગારામ મુસ્કાંચત થયો તેને સાવધ કરી) અને મિત્ર ખુલખુલ જમાદારને ઘેર ગયા.

ખુલખુલ—( ગાદી તકીએ બેઠો બેઠો હુકા પીતો હતો તે મિત્રોને આવતા જોઈ ઉભો થયો ) અજી, બાપએ બાપએ બેઠીએ ગદિ પર.

ગંગારામ—તમારો તો નિરંતર મશ્કરીનો જ સ્વભાવ.

ખુલખુલ—અરે હસમે કયા હાંસીકી ખાતહે. તુમારેમે ગાદી બોલતેહે, હમારેમે ગદિ બોલતે હે ?

ગંગારામ—ઠીક એમ હશે, પણ એ ગાદી તકીઆને ગાલ મશુ-રીઆં મુકી જંગલના ઝાંખરાની પધારી, અને ઇટનાં ઝોશીકાં કરવાનો વખત આવ્યો છે.

ખુલખુલ—એસાકેસા, એકયા ખાત હે ? કુછ સમજમે નહિ આતીહે.

ગંગારામ—રજીમલને રાજીએ દેશનિકાલ કર્યો.

ખુલખુલ—કય ?

ગંગારામ—કયશુ, અજી. એમણે નમ મુક્યુંએ ખરૂં.

ખુલખુલ—યા અજા કયા ખુદાકી કહા મરજી હુક.

જેકનશા—બાપ,અમે એની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે માટે રજા આપો.

ખુલખુલ—રજા કાયકી.

જેકનશા—જાનેકી.

ખુલખુલ—કાંહાં જાનેકી.

જેકનશા—ઉનકે સંગ જાનેકી.

ખુલખુલ—તો ચાંખી કોન રહેને વાલાહે, મેંખી ચલતાહું.

ગંગારામ—ઉતાવળ કરો, નહીંતો મેળાપ મુરકેલીએ થશે.

ખુલખુલ—મે મેરી અમાંકુ કહે કે આતાહું. એમ કરી ઘરમાં જઈ પોતાની માને રહું અમા મેં જાતાહું મેરે દોસ્તકો સંગ. આઉંગાતો આઉંગા, કયી નહીં આઉંગાતો નહીં. મેરી રાહ મત દેખના.

અમા—અચ્છા બેટા. અક્ષમિયાં તુજે ખુશ રખે. બેટા ખતબેજતે રહેના.

ખુલખુલ—બહોત અચ્છા મેં જાતાહું.

ત્રણે મિત્ર વાતો કરતા ગામ બહાર નિકળ્યા; ત્યાં એક બરવાડને તે-મણે જોયો કે જે બરવાડ તેઓ ચારે જણને સાથે રમતા, આવતા જતા હમેશાં જોતો હતો, અને તેમને ખરાખર રીતે ઝોળખતો હતો તે આ ત્રણને જોઈ ખડ ખડ હસી પડ્યો.

જેકનશા—ભાઈ તું અમને જોઈને હસી પડ્યો તેનું કારણ શું ?

ભરવાડ—ભાઈઓ હું સારી રીતે તમને ઝાળખુધું. અને આજના ખનાવતો પુરે પુરે માહિતમાર થયો છું; તે વિચારમાં થુંચાયો હતો એટલામાં મેં તમને જોયા કે તરત મને એક સારા કવિનો કરેલો દોહરો યાદ આવ્યો કે

મિત્ર એસા ફીજીએ, દાલ સરીખા હોય;

સુખમે' સુખ વૃદ્ધિ કરે, દુઃખમે આગુ જોય.

મિત્રના સુખની વખતે સાથે 'રહી સારા ભોગ વિલાસનો ઉપભોગ કરે અને જ્યારે દુઃખનો વખત આવે ત્યારે ટાળે મળી ચરતાં પક્ષિયો ઉપર પારધીની જળ આવવાથી વગર ફસાએલા, જળમાં આવેલા પક્ષિયોની દરકાર કર્યા વગર ચાલ્યા જાય છે, તેમ ખસી જાય, તેમને હું મિત્ર નથી કહેતો પણ પાંખ વગરના પક્ષિયો કહું છું.

ગંગારામ—ભાઈ તમારું કહેવું સત્ય છે, પણ અમનેજ જોઈને તમારે આવા તર્ક કરવાનું કારણ શું ?

ભરવાડ—નગણાઓ, તમને ત્રણ જણાને મેં રજુમલની સાથે રમતા, ઘોડા દોડાવતા, અને રજુમલનીજ રીંદિનો ઉપભોગ કરતાં સેંકડોવાર જોયા છે, તેજ રજુમલ અત્યારે નચ્છોડી ચાલતો થયો અને તમે ત્રણે પ્રપંચી કાંઈ જુદાજ વિચારમાં ચાલ્યા જાઓ છો.

જેકનશા—આપ જે કહો છો તે યથાયોગ્ય છે. પણ ફક્ત અમે રજુમલને મળવાની તરામાં છીએ અને મળ્યા પછી શું કરવું તે અમારા મનમાં છે.

ભરવાડ—અહીંથી અડધા ગાઉ ઉપર એક ઝાડ નિચે થાકીને બેઠો છે અને તે કાંઈની રાહ જોતો હોય એવું તેની દ્રષ્ટી ઉપરથી જણાય છે.

ગંગારામ—તે અમારીજ રાહ જોતો હશે માટે અમારે જેમ બને તેમ વહેલા જવું જોઈએ.

ખુલખુલ—ચલો યાર ચલો પથરસે શિર કાંઠાં તક પટકોગે !

ભરવાડ—મિયાં પથર કોને કહો છો ?

ખુલખુલ—ખીન સમજકે બોલનેવાલા, જીસમે' એકો ઈંદ્રિકા રાત રહાઈ ઉસકું.

ભરવાડ—શું હું વગર સમજ્યું બોલું છું ?

ખુલખુલ—જાણ કયા, તું સમજકે બોલતાહે ? હમ ઉસકી સંગ બનેકું તો નિડોમેષ હે ઓર બિચમે' કુરાનકા કલમા પઢકે દેરી લગાતાહે.

ભરવાડ—માફ કરજો મિયાં સાહેબ મને એવી ખબર નહીં.

ગંગારામ—ભાઈ શુકરવા એને કપકો થો હો એના મળવાથી તો મિત્રનો પતો મળ્યો, હવે ચાલો આપણે.

ત્રણે મિત્રને દેખતાંજ રણુમલ ઉભો થયો, એકદમ ધસીને ભેટી પડ્યો અને થોડે થોડે આંસુએ રડવા લાગ્યો. હે મિત્રો આપણી યોડાજ દિવસની મિત્રાઈ પણ અતિશય પ્રેમ બંધાઈ જવાથી તમારાથી વિખુટા થતાં માફ દીધ દુખાય છે.

જેકનશા—ભાઈ; જેમ પાણીને છુદુ પાડનાર કોઈ વસ્તુ નથી તેમ આપણા સ્નેહમાં અંતર પાડનાર કોઈ કારણ નથી.

રણુમલ—સ્નેહ સદા સમાન રહેશે. પણ આપણો વિયોગ થવાથી તે દુઃખદાયક થઈ પડશે.

ખુલ ખુલ—સ્નેહની સાંકળી એવી સજ્જડ બંધાઈ છે કે તે વિયોગ થવા દેજ નહીં. તો વિયોગ દુઃખ શી રીતે દુઃખદાઈ થાય ?

રણુમલ—મિત્ર તમે કહો છો તે સત્ય છે પણ જેમ લોહની સાંકળી કાટ લાગવાથી દિવસે દિવસે ખવાઈને આખરે તુટી જાય છે. તેમ આપણી સ્નેહ રૂપી સાંકળી, અપરમાના કાવતરાં રૂપી કાટ લાગવાથી ખવાઈ જઈ વિયોગ થયો.

ગંગારામ—મિત્ર કુંદનને કાટ ચઢતો નથી, અને આપણી મિત્રતા કુંદનજેવી છે. લોહ જેવી નથી કે જેને કાટ નુકશાન પહોંચાડી શકે.

રણુમલ—ત્યારે તમે ત્રણે જણે શું ધાર્યું છે ?

ગંગારામ—ધાર્યું છે એજ કે જ્યાં તમે ત્યાં અમે.

રણુમલ—અરે, પણ તમને કાણે દેશવટો દીધો છે કે અસહ્ય દુઃખ સહન કરવાને જંગલમાં આવવા તૈયાર થાઓ છો ?

જેકનશા—અમને અમારો ધર્મ દેશવટો દે છે.

રણુમલ—એવો કેવો તમારો ધર્મ કે પારકા દુઃખે બળી મરવું.

જેકનશા—આ તમે શું બોલ્યા. અમે તમને પારકા ગણ્યા છેજ નહીં. મિત્રના સુખમાં ભાગ લેઈ, દુઃખ પડ્યે દુર થાય તેવા કૃતચી મિત્ર કહેવાય નહીં. માટે સુખ અને દુઃખ બન્ને વખતે તમારો સંગ સુકાય નહીં અને હવે જ્યાં તમે છાં અમે એ સત્ય.

રણુમલ—બલે એમ હોય તો હું ખુશીહું. પણ.

પણ પડશે દુઃખ ઝાઝું, શકે ન વર્ણી જેને આ વાત;

સ્નેહ તમારો સાચો, માની માફ મિત્ર વળો પાછા.

જલ્દી—પાછા વળતાં પંથે મળતાં, ચરણ જરા નવ થાયે.

દિવસ વિષય અંધારું દિસે, મંદિરીએ શું મહાસે;

જ્યારે જીવ જશે, કર્મ કર્મ સંજે થાશે.

જ્યારે.

જેકનશા—માઠ, પ્રાણની સાથેજ પાપ પુન્ય જાય છે અને જીવન અવતારમાં તેને કર્મ રૂપ થઈ પડે છે. તેરીજ રીતે અમે તમારા ખરા સુખ દુઃખના ભાગીઆ તમારી જોડેજ રહીએ.

રણુમલ—તમારા શબ્દો મને સુખ રૂપ થયા છે. હવે ચાલો અ.ગ.ગ.

## ચાંચિયાની ચપળતા.

કાઠીઆવાડ એજન્સીના કિનારા ઉપર હિંદી માહાસાગરને કાંઠે પોરમંદર નામે સુંદર શહેર ઝુટી રહેલું છે અનેક દેશાવરોના વહાણ, લાંગર કરતાં હતાં. એક સમયે ચાંચિયા લોકો તે શહેરના કિનારા ઉપર પોતાનું વહાણ લાંગરીને નગમાં બરખ તપાસવા નિકળ્યા, કે આ શહેરમાંતો કોઈ વહેપારી થોડે દિવસે વહાણ લઈ બહાર નિકળનાર હોય તો રસ્તો રોકી લુંટીએ. તેજ નગરની અંદર આ ચારે મિત્ર આવી પહોંચ્યા. ગામની મા-ગોળે પુછતાં માલમ પડ્યું કે આ શહેરનું નામ પોરમંદર છે, અને ગંગારામે કહ્યું મારા સગાની એક દોકરીનું સાસરું પોરમંદરમાં છે તે આવજ હશે; જો એમજ હોય તો ભાઈઓ આપણે તેને સાં જઈએ.

રણુમલ—ધણી ખુશીથી કેમ જમાદાર ?

ખુજાખુજા—હાં ઠીક છે. જંગલસે મંગલ અચ્છા તો સહ.

જેકનશા—તેનું નામ શું હશે અને તે ક્યાં રહેતી હશે તેની આ-પણને શિ ખબર.

રણુમલ—અરે એનો પુછતા નર પંડિત. સૌ શોધી કઢાશે.

ગંગારામ—તેણીનું નામ પરસન છે; માટે આપણે પ્રથમ સુતાર મહેસો પુછીને માહિતગાર થઈએ. એમ કહી ત્રણેને લેઈ ગંગારામ આ-ગળ ચાલ્યો અને સુતાર ફળી પુછવા લાગ્યો. ગંગારામની સાથે જુજ સ-ગપણું ધરાવનારી પસીએ તેને વંમળેથી જોયો અને જોળખ્યો કે આવ-નાર માણસ ગંગારામ જેવો જણાય છે લાવ જોડ એનો ન હોય ? એમ કહી ઘરમાંથી બહાર આવી.

ગંગારામ—કેમ બેન, મને જોળખ્યો ?

પસી—અરે ભાઈ એ શું બોલ્યો તને ન જોળખુ તો જોળખું કેને ? મારા પિયરની સાચી સગાઈ તો તુજ કવી ? લ્યો આ ખાટલા ઉ-



પર બેસો ! (એમ કહી ખાટલા ઢાળી આપ્યા.) બે બે જણા એક એક ખાટલા ઉપર બેઠા, એટલે પસીનો વર ઉમેદ કે જે માઠા કળુસ, ફપણ, ડુભણીઓ, અને મિથ્યા અભિમાની હતો તેણે નજર કરી, અને ચમક્યો. હાથ બાપ ચાર ચાર પરાણા શા

ઉમેદ—અલી રંડા, આ કાણુ છે દંડા ?

પસી—કેમ આમ બોલો છો ? મારા પિયરના સગા છે ?

ઉમેદ—અરે તારા પિયરનું નખોદ કેમ જતું નથી ? તે મારે ઘેર રોજ મેમાન ના રોજ મેમાન, કંઈ મેમાનનોએ તાગો હશે કે નહિ હોય !

પસી—પણ મારા પિયરના ક્રિયા સમાએ તમારે ઘેર કાંઈ દહાડો બાણું માંડ્યું છે ?

ઉમેદ—હવે બાણા માંડવામાં આક્રીએ શું રહ્યું છે ? ખાટલે ચોટા-ડયા તે જમ્યાવિના જવાના છે ) જા લઇજા પરમશાળામાં અને બતાવ નેસ્તીની દુકાન.

પસી—હવે ઘર સુધી આવેલા ને પાછા મોકલાય ?

ઉમેદ—ના તારા માંટી લાગતા હશે તે ન મોકલાય ?

પસી—આમ કાળીઆ ધાન સાઈં ધુવાંપુવાં શીદ ચાઓછો. કાણુ તમારે બારણે આવીને બેસી રહ્યું છે ?

ઉમેદ—કેમ તારી આંખો ડુટી ગઇ છે ? આ તે બારણે બેઠા છે કે ગામની બાગોળે બેઠા છે ? આ સવળી ખટખટ દુરથી રથમલ જોતો હતો તે એકદમ ઉઠ્યો અને જમને પરસનના હાથમાં પાંચ રૂપીઆ આપ્યા અને કહ્યું અમે તમારે ઘેર બે ફિવસના મેમાન છીએ.

ઉમેદ—આહાહા, આ શું કરોછો રૂપિયાની શી જરૂર છે, તમારા સરખા ઠાનસ્તાનાનાં પગલાં અમારા ઘર સુધી ક્યાંથી ? હું ક્યારનો એને કહુંકું કે તું ઝટ દાળ ઓર એ ભુખ્યા હશે, લાવ હું ધી લઇ આવું. પણ રામાટામા કરે છે, બેસોને, બોલાવોને બધાને ઘરમાં બહાર શું બેઠાઓ ?

ખુલખુલ—દેખો મેરા સાક્ષા કેસા ફિતુરી હે ?

રાત્રિયે ચા? મિત્ર જમીને નિદ્રાવશ થયા અને સવાર થતાં ત્રણ જણ જમી જંગમ જમ આવી તળાવમાં સ્નાન કરી પાછા વળ્યા ત્યારે રથમલ ઉઠી તળાવપર ગયો, અને પુછ્યું. બાઈ અહીંની વ્યવસ્થા શી રીતે છે ?

ગંગારામ—સામા ટેકરા ઉપર શેઠ ( જંગલપાણી ) કરી પાછા ફરી તળાવમાં હાથ પગ ધોઈ ઘર તરફ પધારજો તમારે માટે નહાવાનું પાણી મુકાવીશું.

રણુમલ—અને તમારે માટે ?

ત્રણે—અમે તો નાહી લીધું.

રણુમલ—તારે હું પણ તેમ કરીને આવીશ.

જેકનશા—તમે એમ ન કરશો, તમારા અને અમારા શરીરના ખાંધામાં ફેર છે.

રણુમલ—હીક, પણ પાણી ન મુકાવશો. મારા આવ્યા પછી જે થાય તે ખરૂં, એમ કહી છૂટા થયા. રણુમલ શૌચ ક્રિયા કરી, લોઠા માં-જતો રસ્તામાં ચાલ્યો આવે છે. સુંદર રેશમી કિનારીની ઘોતી પહેરી છે, બાકીનું આખું શરીર ઉઘાડું છે, અને તેના અંગ ઉપરના સઘળા દાગીના સુ-ર્મના કિર્ણની માફક શોભી રહ્યા છે. આ રણુમલ ચાચિયાની નજરે પડ્યો.

બેહર—અલ્યા ચેહર ?

ચેહર—હાં, બેહર.

બેહર—ભરખ, ભરખ, ભરખ,

ચેહર—ચાં સે ?

બેહર—ઓ પેલું, નરખ.

ચેહર—હાં, ખરૂં બોલાવ પેલા બે આપણા શોખતીને. ચારે એ-કલા થઈ રણુમલ પાસે આવ્યા અને તેણે પહેરેલા લગભગ પાંચ ફેરોડ રૂપિયાના દાગીના બેઠ, લોભાયા, લલચાયા અને પોતાની કપટ બાજુ પાથરવાની તૈયારી કરી

પહેલો—ચેહર આ બાધને તેં ઝોળખ્યા કે ?

ચેહર—ના બેહર, પણ મને એમ લાગે કે કાંઈ બોધ છે ખરા ?

દેવરો—આપનું નામ શું ?

રણુમલ—માઈ નામ રણુમલ.

બેહર—હવે રાખ રાખ ડહાપણ ! બણ્યો તને કેવરા. તું શું ઝોળખે ભાગશાળાને ! હું નામ ઠામ બધું બાળું છું

દેવરો—આપને ક્યાં રહેવું ?

રણુમલ—માઈ ગામ વાંસવાડા છે.

બેહર—લે હવે એને રાખ્યો ત્યાં તું ડહાપણ ડોળવા મચ્યો, એ-મનું નામ રણુમલ ગામ વાંસવાડા ને નાત.....

રણુમલ—ક્ષત્રિ છીએ અને હું રાજનો કુમાર છું.

ચેહર—રાજના કુમાર એતો ક્યાં માઈ અભણ્યું છે ?

બેહર—અલ્યા ચેહર-કેવરા, કેવરા ?

ત્રણે—હાં, કો શું કહેસો.

બેહર—આ ભાગશાળીને લેષ જઈને આપણા વહાણમાં પગલાં ક-  
સવીએ તો કેમ ?

ત્રણે—અહો એવાં આપણાં નસિબ કે એમનાં પગલાં ? અમને  
લાગતું નથી કે આવે.

બેહર—આપણે વેંતતી કરીએ. (એમ ચારે રણમંત્રને કહેવા લાગ્યા)  
મહારાજ, રાજધિરાજ અમારી ગરીબની એક બિનતી સે તે સાંભળો  
અને કદાચ ઉરમાં લ્યો તો અમારે બહુ હજી થાય ?

રણમંત્ર—કામ હોય તો કહો, મારાથી બનતી તમને મદદ કરવી એ  
મારો મનુશાસ્ત્રાનુસાર પ્રમાણે ધર્મ છે.

ચારે—અમારું વહાણ નવું આ દરિયાના કિનારા ઉપર તૈયાર કરેલું  
છે પણ હજી સુધી અમે એને દરિયામાં હંકાર્યું નથી માટે આપ ભાગ્યવાન  
પ્રથમ પગલાં કરો એટલે અમે એને હંકારીએ.

રણમંત્ર—એમાં પગલાંથી શું વિશેષતા ?

બેહર—હજી સુધી કોઈ અંદર ગયુંજ નથી મારે આપ પ્રથમ પ્ર-  
વેશ કરો કે જેથી પાવન થાય.

રણમંત્ર—મલે તમારી એમજ મરજી છે તો હું મારા મહાન ઉપર  
જઈ, વસ્ત્ર પહેરી તમારી સાથે આવું.

બેહર—બહુ સારું પૃથ્વીપતી એમ કરો તાણે, પણ જરૂર હો ?

રણમંત્ર—હા હા જરૂર, વચન બોલ્યા એજ પળ્યા સમજવા.

બેહર—ચાલો. સાહેબ અમે તમારે ઉતારે આવીએ.

રણમંત્ર—હીક એમ કરો. ( સર્વેને લેષ ચાલ્યો. )

ગંગારામ—કેમ બાઈ, વસ્ત્ર પહેરી ક્યાં તૈયારી કરો છો ?

રણમંત્ર—હું જરા આમની સાથે જઈને આવુ છું.

જેકનશા—એ કોણ છે ? અને એમની સાથે જવાનું શું કારણ છે ?

ચાંચિયા—અમે વહેપારી છીએ અને દરીઆ કિનારે અમારું વહાણ  
નવું કર્યું છે તેમાં પ્રથમ સજ્જનનાં પગલાં કરાવવાની અપેક્ષા છે તે  
પુરી કરીએ છીએ.

ગંગારામ—જાઓ તમારી અપેક્ષા કોઈ બીજી રીતે પૂર્ણ કરો  
એમને લેષ જવાનું કાંઈ કારણ નથી.

ચાંચિયા—હવે એતો એ જાણે, અમારી સાથે વચને બધાયા છે,  
તે ના કહે તો એમની મરજી.

રણુમલ—અરે કોણ ના કહે છે ? એ છોને બોલો.

ગંગારામ—ભાઈ સાર નથી કરતા. આ માણસો અમને કપટ ભરેલા લાગે છે, માટે કાંઈ દરો કરશે.

રણુમલ—દમવ્યાજ માણસ હોય તેજ દમાને જોળાયે. દરો થું, તે હું જાણતો નથી.

જેકનશા—હવે જાણવાનો વખત નજીક આવ્યો છે ? અમારું નહિ માનો તો.

રણુમલ—તમે બધા ગેરવ્યાજખી બોલો છો ? એ માણસો એવા નથી, માટે મને જવા દો.

ખુલખુલ—હમ ચલતેહે સંગ.

રણુમલ—મલે એમાં મને કાંઈ અડચણ નથી. ચાલો ! (ચાંચિયાએ જણવું આ લોકો આવશે તો અપણું ધાર્ય થવાનું નથી.)

બેહર—રણુમલ ભાઈ, ( કાનમાં ) આ મુસલમાન અને ખીજા નિય જાતિનાં પગલાં કરવામાં એવું હોત તો તમને થું કરવા આગ્રહ કરત અમે વહાણના માલિક પણ તમારી સાથે અંદર પેસવાના નથી. માટે કોઈ રીતે સમજાવતાં એ અહીં રોકાય ને તમારા એકલાથી અચાચ તો સાર.

રણુમલ—વ્યાજખી છે. મારી ધ્યાનમાં ઉતરી વાત. ભાઈજો તમે શાન્તી રાખી બેસો મારી સાથે તમારું કામ નથી. હું થોડી ચારમાં પાછો આવું છું.

ગંગારામ—મત કરો છો એ લુલ છે.

જેકનશા—આંધજો મિતે અથડાશે ત્યારે પાછો વળશે.

ખુલખુલ—જાઓ અમને યાદ કરજો.

ગંગારામ—યાદ રાખજો રણુમલ તમારા આવ્યા વિના અમે જમવાના નથી. અને નહિ આવે તો જીવવાના પણ નથી.

રણુમલ—અરે તમે કેવા વહેમીને મુર્ખ છો ! ( એમ કહી જાય છે ) ચાર માંડિના એ માણસે આગળ જઈ સઘળી તૈયારી કરાવી અને સર્વને જોવી જોઈએ તેવી મુચના આપી.

બેહર—રણુમલભાઈ આ વહાણ. (આંગળીથી ખતાવીને.)

રણુમલ—વાહ, મેં કાને ઘણીવાર સાંભળેલું પણ નજરે તો આજે જોયું.

બેહર—આપ અંદર ચાલો ! ( રણુમલે અંદર પ્રવેશ કર્યો તેની સાથે ચારેજણ દાખલ થયા. )

રણુમલ—તમેતો નહોતા આવવાનાને ?

બેહર—તે વિના તમને બધું બતાવે કાણ ?

વઢાણમાં સધળે ફરતાં એક કોટડી નજરે પડી તેમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે બેહરે બહારથી બંધ કરી તાણુ મારી દીધું. અને એક મોટા ખાંડા કાઢીને બોલ્યો. ચલાવ ! ચલાવ ! તે અવાજની સાથેજ વઢાણે કિનારો છોડ્યો. માલ પાંચેક ગયા પછી કોટડી ઉઘાડી. રણુમલને બહાર કાઢ્યો તે વખત રણુમલ કાંઈ જુજ હવા મળવાથી બેહોંશ થયો હતો તેને સાવધ કરી કહ્યું કેમ વઢાણુ જોયું ?

રણુમલ—હા જોયું હવે હું જાણીશું.

બેહર—ક્યાં જવાના ?

રણુમલ—મારા ઉતારા ઉપર.

બેહર—એતો અહીંથી દશ માલ છે.

રણુમલ—જાઓ આમ મસ્કરી શું કરો છો ?

બેહર—મસ્કરી હોયતો બહાર નજર કરો.

રણુમલ બહાર નિકળી જોતાં સધળે દરીઓ દેખાવાથી મુરછાંમત થઈ હેઠો પડ્યો અને જરા શુદ્ધિ આવતાં પોકાર કરી રોવા લાગ્યો.

### સિતાજીના મહિનાનો રાગ.

અરે આ દુઃખ આવ્યું ક્યાંથી, કરમ માફ ક્યાં ધડયું;

મારા મિત્રતણો વિયોગ, પાતું પાપીથી પડયું. ૧

માહા કપટી કોધી દુષ્ટ, દયા વિના દેખુરે;

મારા આગ રોહી બાઈ, હવે ક્યાંથી પેખુરે. ૨

મરશે મિત્ર મારા થતાં જાણુ, પડ્યો હું હાથ પાપીને;

પણ વળીશ વહેસો સ્વર્ગ માંય, દાંતે જીમ કાપીને. ૩

માન્યો હોત તારો ઉપદેશ, ગંગારાગ તિરરે;

વળી ધન્ય વણીકના બાળ, આપી ઘણી ધીરરે. ૪

જાતી નીચ પણ પુદ્ધિ, બક્ષી બહુ અવિનાશીએ;

ખરા સખ્ત ન લલ્લા પુત્રપુત્ર, જનું પાશે ફાંસીએ. ૫

મેં છેલ્લો કર્યો તિરસ્કાર, બાઈ અનિવેકથી;

લુલ્યો વિધાત્રીએ છેક. લખેલા લેખથી. ૬

બેહર—અમમલ બહવા નહી કર.

રણુમલ—બાઈ, આમ શું કરો છો ? કહેતા હતા, શું ને કર્યું શું.

એહર—કહેતા હતા તે કહેતા હતા, અને કરવાનું છે તે કરીએ છીએ.

રણુમલ—આમ ડરાવો છો શું, બ્યારે તમારે મને દુઃખ દેવાનો વિચાર હતો ત્યારે કપટ કરી વહાણમાં શું લાવ્યા ?

એહર—તારી જીમ બંધ રાખ ? અને તારા અંગ ઉપરના સર્વ ઘાગિના ઉતાર ?

રણુમલ—અરેરે નશ્વિય માનથી ટુંકારે આવ્યા અને ટુંકારેથી ટપલે આવીશું. મુરખાઓ આમ કપટ કરી, રંકને રિખાવી, રસ્તે જતારને રંજડી બાગ્યશાળીના ભુવન ભંજડી, ભગવાનને ત્યાં તમે શો જવાળ આપશો ?

એહર—અરે કોણ ઝોળખે છે અહીં ભગવાનને, છળ, કપટ, પ્રત્ય અને ધાતકીપણનાં કામ કરી પૈસા મેળવવા એજ અમરું કામ છે.

રણુમલ—જે અધર્મ અને અન્યાય તમે મારા ઉપર યુગ્મરો છો તેનું તમને માહું ફળ થશે.

એહર—અધર્મ અને અન્યાય અમારા સગા ભાઈઓ છે. અને તે મનો જન્મ પણ અમારી સાથેજ થયો છે, માટે અમને એ માઠાં ફળ આપતા નથી.

રણુમલ—અરે ઇશ્વરને ઘેર એવો અન્યાય છેજ નહીં, અધર્મને અતી સુખ પણ તે અલ્પકાળને માટેજ હોય છે.

એહર—સુખ રહે જાણ્યો તને ઇશ્વરના ધરનો અનુચર આવ્યો છે તે ? તારાં લુગડાં ધરેણાં ઉતારે છે કે નહીં !

રણુમલ—હ્યો તમે એથીજ પ્રસન્ન થતા હોતો. ( એમ કહી ઉતારી આપે છે ) મને પાછો પહોંચાડશો ?

એહર—હા. ( અલ્યા કોણ છે હાજર ! )

કેવરો તથા દેવરો હાથમાં તલવારો લેખ હાજર થયા.

એહર—આને જલદી જમપુરીમાં પહોંચાડો.

રણુમલ—અરે આમ માઈ મૃત્યુ કરવાથી તમને શું વિશેષ લાભ થવાનો હતો મારે મારાં વસ્ત્ર ધરાણાં પાછાં જોઈતાં નથી, હું ખુશીથી તમારી સાથે રહીશ તમે જે કામ કહેશો તે. હું કરીશ, અને કદાચ હું તમારા ઉપયોગમાં ન આવું તો મને કોઈ, સમુદ્રના કિનારા ઉપર ઉતારી મુકજો એટલે ગમે તે રીતે હું મારા દિવસ યુગ્મરીશ, કમોતે મરવા કરતાં દુઃખમાં જીવવું એ હું ચાહુ છું. કારણકે દુઃખમાંથી કોઈવાર સુખ થવા વખત આવે છે, સુખનો છેડો દુઃખમાં ને દુઃખનો છેડો સુખમાં એ ઇશ્વરી કાયદો છે.

એહર—અલ્યા બેહર, આતો બણે પરમેશ્વરનોજ દીયરો, અને કાપદાનો બણુ.

એહર—અધા ઢાંગ ! મરવું કોઇને ગમતું નથી ?

એહર—તારે છો જીવતો રહ્યો, આપણને શું નડવાનો છે ?

એહર—( ઠીક એમ કરો ) અલ્યા રણુમલ ખખડદાર જે અમારી વિરુદ્ધ વરત્યો તો ! તને સમુદ્રમાં ફેંકી દેઇશું. હાલ તને જીવતો રાખવામાં આવેછે.

રણુમલ—મારે તમારા વિરુદ્ધ વર્તિને શું કારણ છે. જેમ કહેશે તેમ હું કરીશ અને વખત વર્તિને કામ લેઇશ. ( એમ કહી સ્તંભ રહ્યો. )

## વિયોગ જોગ.

રણુમલના ગુમ થયાને કલાક ન થયો તે પહેલાં ખુલખુલ જમકાર બોલી ઉઠ્યો. અમે યાર અખી તક ઓ આયા નહિ. તો કુછને કુછ આક્રમ હોયગી.

ગંગારામ—મને પણ એમ બાસે છે, અને આપણું કહેવું ધ્યાનમાં ન લીધું એ જોણે છોકરમત કરી છે.

જેકનશા—ભાઇ એ રાજનાં રમકડાં કહેવાય, મતમાં આવ્યું એજ કરનાર.

ખુલખુલ—અખ હસકા મત ખત સખ નિઠલ જાયગા ?

જેકનશા—કેમ ?

ખુલખુલ—એસા જાટકુંગા કે દિર કોઇ દીન મમતકી ખાતમ નહિ.

જેકનશા—શું કહો છો ! બોલશો ખરાકે ?

ખુલખુલ—ક્યું નહિ બોલીંગે, ઓ કુવેમે ગિરેગા તો ગિરને દેઇગે ક્યાં !

ગંગારામ—શાદગાશ ભાઇ, વાત તો ઠીક પણ હું એમ ધારું છું કે આપણે એની તપાસમાં જઇએ તો ઠીક. કારણકે ધાર્યા ઉપરાંત વખત થઇ ગયો છે ?

જેકનશા—હા. ચાલો જઇએ.

પસી—ભાઇ ખાવાનું તૈયાર થયું છે, પિરસુ એટકીજ વાર છે માટે જઓ તો જલદી પાછા ફરજો.

ગંગારામ—અરે અમે તો આ આવ્યા. ( એમ કહી ત્રણે દરીઆ કિનારે આવ્યા ) દરીઆ કિનારે વહાણુ ન દેખવાથી એકદમ ચમક્યા અને ત્યાં ઉભેલા લોકથી પુછીને માહિતગારી મેળવવા માંડી. ગંગારામ કહે ભાઇઓ આ દરીઆના કિનારા ઉપર પરદેશી વહાણીનું વહાણ હતું તે ક્યાં ગયું ?

પહેલો—ત્રણ મહિના થયા અહીં વહેપારીનું એકે વહાણ આવ્યું નથી.

ગંગારામ—તારે તમને ખબરજ નથી.

બીજો—એમને ખબર નહિ તારે ખબર કોને ?

જેકનશા—ખબર હોયતો આમ બોલેજ ખરા કે વહાણ આવ્યુંજ નથી.

બીજો—ભાઈ એ આપણા અહિંના નાકાદાર છે અને કોઈ વહાણ

એમની રજા વિના લંધર કરી સકતું નથી.

ગંગારામ—તારે આજેજ સવારમાં આ કિનારા ઉપર વહાણ હતું એ વાત જોટી ?

નાકાદાર—એ વાત ખરી, પણ એ વહેપારીનું વહાણ નાહ અને ત-  
ખારો પ્રખ વહેપારીના વહાણનો છે તે ત્રણ માસથી આવ્યું નથી એ સલા.

જેકનશા—તારે એ વહાણ કોનું ?

નાકાદાર—વિરા વહાણનો ચાંચીઆનું હતું.

ખુલખુલ—ચાંચીઆ કીસકું કહેતે હે ?

નાકાદાર—સમુદ્રમાં વહાણ લેઈ ફરતાર, હુટફાટ, ફરતાર, અને  
સરને પ્રપંચથી પીડા આપનાર માણસોને ચાંચીઆ કહે છે.

જેકનશા—તારે શું મિત્રને ચાંચીઆ લઈ ગયા હશે. (એમ કહે-  
તાંજ આંખમાં આંસુ આવ્યાં)

ગંગારામ—જે એમજ હોયતો અપસોસ.

ખુલખુલ—ભાઈ ક્યા માલુમ કે એસાઈ હુવા હે.

નાકાદાર—તમે ત્રણે કોઈ વિચારમાં ગુમ થયાહો ખરા ! અને તે  
વિચાર ચાંચીઆના ભરખનો હશે.

ગંગારામ—ભરખ શું ?

નાકાદાર—આજે કોઈ વ્યુવાન સોળ વરસની ઉમ્મરના છોકરાને  
પકડી લાવ્યા હતા જેની કાંતી ચંદ્રસમાન હતી અને તેણે સુંદર વસ્ત્ર  
તથા ધનાણુ ધારણ કરેલાં હતાં.

જેકનશા—એજ, અરેરે ભાઈ ગંગારામ માફ હૃદય કંપે છે મને  
અંગમાં બેચેની પ્રાપ્ત થઈ છે.

ગંગારામ—સાવધ થા, ભાઈ ખરી હકિકત શી છે તે શાન્તીથી સાંભળ.

નાકાદાર—ખરી હકિકત એજ કે રાજકુમારને લઈ વહાણ  
મયાંને ફાટી થયો.

ગંગારામ—ભાઈ ખુલખુલ, જેકનશાનો પડખો લેમાન થયો હવે  
સમુદ્રમાં પડતું મુકો કોઈ પિત્ર મળે તેમ નથી. માટે ત્વરાથી બાઈને ઘેર



લેધ ચાલો. (એમ કહી જેકનશાને ગાડીમાં લેધને બંને ચાલ્યા) ગાડીમાંથી ઉતરતાં જોઈ પસીએ પુછ્યું, ભાઈ આ શું! આ તમારા મિત્રને આર્થોત્તું શું થઈ ગયું?

ગંગારામ—મિત્ર રણુમલના ગુમ થવાથી તેની ચપલ નાડી ચાલતી બંધ પડી છે.

પસી—મિત્રાઈ કુત્ર એનીજ સાથે છે, અને તમારી સાથે નહિ?

ગંગારામ—મિત્રાઈતો સર્વની સાથે પણ અમુક અમુક માણસના સ્વદયપર જુદીજુદી અસર થાય, એ ઇશ્વરી નિયમ છે. (જેકનશાને શુદ્ધિ આવવા લાગી.)

ખુલખુલ—કયું ભાઈ, અમ દીલકું કુછ કરાર હોતાહે ક્યા?

જેકનશા—(જરા શુદ્ધિમાં) રણુમલ, રણુમલ, રણુમલ.

ગંગારામ—રણુમલ છે, ગભરાવાતું કાંઈ કારણ નથી. (એમ આને સનાવાસના કરતાં થોડોવારે બરાબર સાવધ થયો.)

જેકનશા—ગંગારામ, રણુમલ ક્યાં ગયો?

ગંગારામ—ભાઈ તે ચાંચીયાને હાથે પકડાયો, હવે ક્યારે છુટશે તથા આપણને ક્યાં અને શી રીતે મળશે તે કહી શકાતું નથી.

### લલિત.

જે.—મિત્ર માહરા તજ ક્યાં ગયો, વિયોગ કુખતો લલિતે દેલો.

ગંગ.—વહાલાંને તજ વહેરી વાસમાં, અધરતું કયું એક માસમાં.

ધર્મ જાણવા ધિરજ ના ધરી, કિમ્મત મિત્રની શી રીતે કરી.

મિત્ર ધર્મતો અમે બજાવતા, પિતાળ પામીઆ હીમ તાવતાં.

તાપમાં અરે તેં ધર્યા નથી, ઉતાપો ક્યો જુટ્યો સર્વથા.

જે.—આંખથી ગયો અંતરથી નહિ જશે, પજો પજો ગુને વાદ આવશે.

ગંગ.—કહ્યું ન માનિયું મિત્રનું અરે, કર્મ ડ્રોપીયું તો ક્યા થુ કરે.

ખુલખુલ—અખે ચાર અગ રહેને દો, કાંઠાં તક રાગડા નિકા-  
લોગે! સુતો મિત્રકું મિલનેકા એક ઉપાય હું જો કળી સમ્યા પડે તો.

બંને—શું ઉપાય છે? જરા કહોતો વાર.

ખુલખુલ—મેને સુનાહે કે તુમારે હોંદુ ધર્મમે કાશી કરકે ઓઠ  
દેવકી જગા હે વાંઠાં શિરપર કર્વત રખવાકે જો અપના જન દેનાહે ઉ-  
સકુ જો આહતાહે સો મિલતા હે; જોર દુસસ હિમાલે મેં અપને હાડકે  
આલતા હે ઉસકુ બી વેસાઈ હોતા હે કયું બાત સહી હે?

જેકનશા—હા એ વાત ખરી છે. જો શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખોએતો.

ખુલખુલ—તુમ તુમારે શાસ્ત્ર કું નહિ માનતે હો કયા ?

ગંગારામ—નહિ કેમ શાસ્ત્ર એતો સલ છે. અને વેદની વાણી,

આજ્ઞાત ભગવાનના મુખની વાણી છે.

ખુલખુલ—જ્યા કાયકુ લીલ કરતેહો ચલો કાશી.

ગંગારામ—જેકનશા આ મિયાં તો ઠેક પહોચ્યા.

જેકનશા—બરાબર કહે છે, મિત્રની લાગણી હોય ને ફરી મળવાની ઇચ્છા હોય તો એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.

ગંગારામ—પણ મિયા તમને કાશીમાં કર્વત કેમ મુકશે ?

ખુલખુલ—મેં બાવા બનકે રખવાઉગા. અબ્બી સે ભગવા કર લેતાહું.

જેકનશા—તારા શાહમાથ કીક યુક્તિ. બાપ ગંગારામ મને પણ

એમ લાગે છે કે આપણે પણ યોગિવેશ લઇ, જઈએ.

ગંગારામ—એતો કીક, પણ કેવી રીતે જવું ને ક્યારે કર્વત મુકાવવું ?

જેકનશા—એક ગામમાં એ રાત્રિ રહેવું નહિ, મિહા માગ્યાવિના ખાવું નહિ, અમૃત બોજન આરોગવું નહિ, મુલામ પધારી સુવું નહિ, અને આજથી બરાબર બાર મહિને કાશીમાં જઈ કર્વત મુકાવવું.

ગંગારામ—જોગીના ધર્મતો પળે એવા છે !

જેકનશા—એમ કેમ બોલોછો? આમાં ના પળે તેવું શું.

ગંગારામ—ના પળે તેવું એકે નહિ. સારેજ મને અચાંબો થાય છે. બોળતાં વારજ થઇ નથી કે વિચાર પણ કરવો પડ્યો હોય ?

જેકનશા—તમારા બાવાઈમાં કાંઈ શુભાર્થ છે ? તે મારાથી સંમળતો નથી.

ગંગારામ—બાવા હુમ્મ અજ અને પૃથ્વી એજ પલંગ એમાં પાળવાનું શું ? મને એક દ્રષ્ટાન્ત યાદ આવ્યું. એક રાજાએ પોતાના પ્રધાનને કયું ચાર ટેકીલા ખોળી લાવેા કે જોણે કોઇ દિવસ પોતાનો ટેક મુક્યોજ નહોય ? એક માસમાં આ કામ તમારાથી નહિ થાય તો હું તમને નોકરીમાંથી બતરફ કરીશ. (એમ કહી તેને રજા આપી),

પ્રધાન દિનપ્રતીદિન વિમાસણ કરવા લાગ્યો, શરીરે સુકાવા લાગ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારાથી અમુક કામ થયું નથી એવું બન્યુંજ નથી. અને આજે મારી બુદ્ધિ શુભ થઇ ગઇ છે તો કોઇ દૈવ્યનો કોપ મેં જાય છે. મારી બુદ્ધિની સરહદનીપાર ઇશ્વરે કોઇ કામ નિર્માણ કર્યુંજ નહીં એમ હું જાણતો હતો, પણ આજે મારો અભિમાન ઉતરવો છે એ ! કામ કોઇ અન્યને હાથે થવું છે. હશે ઇશ્વર ઇચ્છા. એમ

કરતાં પચીસ દિવસ વિતી ગયા ને રાજાની મુદતને પાંચ દિવસ બાકી રહ્યા ત્યારે પ્રધાને ઘરમાંથી બહાર પણુ નિકળતું બંધ કર્યું અને એકાંતમાં વિચાર સુન્ય થઇ બેઠો. એટલામાં તેની પુત્રી કપિલા પાસે આવી અને પૂછ્યું. પિતાજી આપ વિચાર સુન્ય કેમ થયા છો અને કચેરીમાં જવું કેમ નથી થયું ? તમારા શરીરને અસુખ છે ?

પ્રધાન—લાઠડી, શરીર તો સારું છે પણ મનમાં બેચેની ઉત્પન્ન થઇ છે.

કપિલા—થવાનું કારણ ?

પ્રધાન—કારણ દિકરી તને કહેવાથી શું પ્રયોજન.

કપિલા—પ્રયોજન શું પુછોછો, મારાથી બનતી મદદ કરી તમને દુઃખમાંથી મુક્ત કર.

પ્રધાન—(ખડખડ હસીને) દિકરી તારામાં છોકરપુદ્ધિ છે, મેં પચીસ વરસ પ્રધાનગિરી કરી, હજારો અનુભવ કર્યા છતાં શુંચાચોછું તે તું સોળવરસની છોકરી શું કરવાની હતી.

કપિલા—પિતાજી, જે તમારી અણસમજણ છે, ધર્મ, નિમ, સહદેવ, નિકુળ આદી બીજા માહા પરાક્રમી યોદ્ધા છતાં ચક્રવ્યુહમાં દ્રોણની સામા અભિમન્યુને જવું પડ્યું તેવું શું કારણ ?

પ્રધાન—એ વિદ્યા અભિમન્યુ સિવાય કોઇ જાણતું નહતું ?

કપિલા—અરે માહા બાણાવળી, ગદાધારી અને માયાવી યોદ્ધા નહોતા જાણતા અને એક સોળ વરસનો અભિમન્યુ જાણતો હતો એ માન્યામાં આવે ?

પ્રધાન—એ માનવું અવશ્ય છે. માટે દિકરીતું પણ એમજ કહેવા માગતી હોય કે એ કામ જેમ અભિમન્યુથી થયું. તેમ આ કામ મારાથી થશે. તો લે હું તને કહુંછું, કે રાજાએ મને એક માસની મુદતમાં ચાર ટેકીલા લાવવા કહ્યું છે કે જેણે પોતાનો ટેક કદી મુખ્યોજ ન હોય તેને આજ પચીસ દિવસ થયા તે થવું નથી, અને નોકરી રહેવી નથી.

કપિલા—વાહ આવા જીજ્ઞાસામાં આટલી બધી શું ચવણ ? ચાર તો શું પણ ચાર હજાર જોયતા હોય તો એક દિવસમાં મળે.

પ્રધાન—ત્યારે શું એ તારાથી અને તેમ છે ? મારી તો મતી ગુમ થઇ ગઇ છે.

કપિલા—મુદતને છેલ્લે દિવસે તમારે કચેરીમાં જવું અને રાજાને જાહેર કરવું કે હું શોધ કરવા પ્રદેશ ગયો હતો; પણ મારી દિકરીને વાત

કરવાથી તેણીએ અહીં બોળી મુક્યા હતા તે હમણાં લખતે આવે છે. ( દરેક પ્રમાણે પ્રધાન કચેરીમાં ગયો. )

રાજા—કેમ પ્રધાનજી ટેકીલા લાવ્યા ?

પ્રધાન—મહારાજ, હું શોધવા પરદેશ ગયેલો પણ એ સમ્બંધીવાત મારી દિકરી જનલુતી હોવાથી તેણીએ બોળી મુકેલા ચાર હમણાં લખ લાવેર આવે છે.

રાજા—તમે પરદેશથી કેટલા લાવ્યા. ?

પ્રધાન—હું મારા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થયો છું. ( એટલામાં કપિલા આવી તેણીની સાથે ચાર પુરુષ હતા જેમાંનો એક, આંધળો, બીજો, મુઝો ત્રિજો બહેરો, અને ચોથો હુંડો. )

રાજા—આવી દીકરી કપિલા, સારીતો છું ?

કપિલા—હા પિતા, આપની અમિદ્રષ્ટી હોય ત્યાં સુધી સુખશાન્તી છે.

રાજા—આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે, અને સાથે આવેલા ચાર પુરુષ કોણ છે ?

કપિલા—પ્રયોજન પિતાના દર્શનનું અને સાથે આવેલા ચાર ટેકીલા છે કે જે લાવવા મારા પિતાને આપ તરફથી હુકમ થયો છે.

રાજા—શાહબાશ, એ ચારે કેવી રીતના ટેકવાળા છે ? તે મને દર્શાવ ! ( કપિલાએ શિખવાડી મુક્યા પ્રમાણે દરેક ઉત્તર આપે છે. )

કપિલા—( આંધળાને હાથ પકડીને ) બોલો તમારો શું ટેક છે ?

આંધળો—મેં જન્મ ધારણ કર્યો ત્યારથી અલાર સુધીમાં કુદ્રષ્ટીથી કાષ્ઠના સામુ જોયું નથી અને મરીશ ત્યાં સુધી જોવાનો પણ નથી.

કપિલા—( મુઝા તરફ આંગળી કરીને ) રાજાજી આણે જનમીને કાષ્ઠ દિવસ કુવચન મોઢેથી ઉચ્ચાર્યું નથી અને ઉચ્ચારનાર પણ નથી. ( બહેરા તરફ આંગળી કરીને ) મહારાજ આણે જન્મ ધારણ કરીને કાને કાષ્ઠની નિંદા સાંભળી નથી અને સાંભળવાનો પણ નથી. ( પછી હુંડા તરફ નજર કરીને પુછ્યું. ) તમારો ટેક શું છે ? મેં મારે હાથે અન્યાય, અધર્મ, કે હોંસાનું કામ કર્યું નથી અને કરનાર પણ નથી. ( રાજાને ) કેમ મહારાજ આપના મંગાવેલા ચારે ટેકીલા થયા કે જેમાંનો એક કે જેણે કુદ્રષ્ટી કરી નથી, બીજો કે જેણે કુવચન ઉચ્ચાર્યું નથી, ત્રિજો કે જેણે પર નિંદા સાંભળી નથી અને ચોથો કે જેણે હાથે અન્યાય કર્યો નથી.

રાજા—છેતરનાર છોકરી. અધિપતીને અશ્રવણનો સમજો છે કેમ ?

કપિલા—કેમ મહારાજ, આમાં છેતરવાપણું શું છે ?

રાજા—આંધળાને આંધાપો, મુગાને મુગાપણું, બહેરાને બહેરાશ અને  
 હુંકારને હુંકારપણું ક્યારથી થયું છે તે હું જાણુવા માગુ છું.

કપિલા—જન્મથી, જન્મથી.....

રાજા—ત્યારે તેમાં ટેકીલાપણું કહેવાયજ નહીં. જન્મથી આંધળા  
 છતાં જોયું નથી, જન્મ બહેરાએ સાંભળ્યું નથી, જન્મ મુગાએ ઉચ્ચાર  
 ક્યો નથી અને જન્મ હુંકારે હિંસા પણ કરી નથી, એટલે જ મહિનાનું  
 છોકરુંએ સમજે કે જે અન્યવની ખામી છે તેનો ઉપયોગ થાયજ નહીં.

કપિલા—રાજન રીસ ન કરશો. અવયવ છતાં તેનો ઉપયોગ ન કરે,  
 પુરુષાર્થ છતાં કામને જીતે, લક્ષ્મિ છતાં અભિમાનને વશ કરે, અધિકાર  
 છતાં અહંકારને મારે, માન્યવંત છતાં અપમાન સહન કરે, પ્રાકૃતી છતાં  
 નમ્રતા ધારણ કરે, એવા પુરુષ તો હું અને તમે બંને જિલ્લા સમાન  
 આવરદા પામીને પચાસ વાર પૃથ્વી પ્રદક્ષણ કરીએ ત્યારે એક મળે તો  
 તમે એક માસની મુદતમાં ચાર લાવવા કહ્યું તે કેવળ તમારી અગાનતા  
 બીજી કાંઈ નહિ.

પ્રધાન—દિકરી રાજનને ખોટું લાગશે, હવે જસકર.

રાજા—પ્રધાનજી આમાં ખોટું લાગવા જેવું કાંઈ છેજ નહિ, મારા  
 હૃદય ચક્ષુ ઉઘાડવાની વાત છે ? ચલાવ દિકરી આગળ.

કપિલા—વહિલ આગળ ચાલવા જેવું છેજ નહિ હું ધારું કે ત-  
 મારા મનની શંકા દૂર થઈ.

રાજા—હા થઈ અને તું કહે છે તે સત્યજ છે.

ગંગારામ—મિત્ર તેજ પ્રમાણે આપણે જોગી થયા એટલે આપ-  
 ãણને મુલામ બિછાના અને અમૃત ભોજન મળવાનાજ ક્યાંથી માટે એમ  
 કહોકે જે મળે તે ખાવું. મળે તેનો ઉપભોગ કરવો અને પ્રયાસ કરી  
 કાશી પહોંચવું.

જેકનશા—આજ તારી ચતુરાઈ જોઈ હું ચકિત થયો છું. તું કહે  
 છે તેજ પ્રમાણે કરીશું હવે અહીંથી જલદી ચાલો.

પસી—બાપજો રસોઈ તાલો ચાપ છે, જમીને પછી વાતો કરજો.

ખુલખુલ—અળ રહેને દેને ! રંગમે બંગ કાયકું કરતીહે.

પસી—રંગ કાયકા ?

ખુલખુલ—ગેરકા.

ગંગારામ—ચાલો જે બાવે તે ખાઈએ. ( જમીને વજ્ર ગેરમાં બો-  
 જાવી બિજે દિવસે સવારમાં જોગી વેશ ધારણ કરી, બરમ લગાવી ચા-  
 લે છે )

જતા થયા.) શોક સમુદ્રમાં ગરકાવ થએલા ત્રણે મિત્ર દેશાટણ કરવા લાગ્યા કોઈ ગામમાં બે રાત્રિ સુકામ ન રાખવો એવો નિશ્ચય કરેલો તે થોડે દિવસે એમને સુગમ લાગવા માંડ્યું, અને નવા નવા ગામનો તથા નવિ નવિ પદ્ધતિના માણસોનો અનુભવ થવા લાગ્યો. એક માસની સુ-સાફરી થતાં એક નયતી અંદર આવી પહોંચ્યા, જે નયતીમાં ફરતાં બળરતી વયમાં એક સુંદર મહેલ તેમની નજરે પડ્યો અને એની શોભા ઉપરથી અનુમાન થયું કે આ કોઈ સદચ્છત્રનું મકાન હોતું જોઈએ.

ગંગારામ—ભાઈઓ, આ મકાનના ઓટલા ઉપર થોડીવાર વિ-શ્રાન્તિ લેવાય તો સાર.

જેકનશા—હું પણ એમજ ઇચ્છતો હતો. (ત્રણે જણુ ઓટલા ઉ-પર બેઠા.) થોડી વારે પચીસેક વરસની ઉમ્મરની એક બાઈ ઓટલા ઉ-પર આવી. જેવા તેણીએ આ ત્રણુ જોગેશ્વરને બેઠેલા દીકા તેવીજ સ્વાસ બરી પાછી ફરી, અને પોતાની બાઈ ને ખજર આપી કે આપણા મહે-લના ઓટલા ઉપર અનાયાસે બાળ જોગેશ્વરો આવીને બેઠા છે જેમનું સ્વરૂપ ઘણું નાનું છે માટે મારી મતી તો એમ માને છે કે સર્ગના દે-વતા જોગી રૂપધરી તમાર મધુર ગાયન સાંભળવાની ઇચ્છાએ આવ્યા હોય.

સરદારકુંવર—દારી, પ્રથમ એમનાં હું દર્શન કરી કૃતાર્થ થાઉં. તેઓ ક્યાં છે ? મારા અંતરની બક્ષિતથી દેવને દયા થઈ હોય, ને માર પુ-ર્વનું પાપ પ્રમળવાને અત્રે દર્શન દેવા પધાર્યા હોય, માટે ચાલ ! (એમ કહી બારણા આગળ આવી ઉભી રહી. )

જેકનશા—(નજર પડતાં) ગંગારામ. આપણી ધારણામાં ફેર પડ્યો.

ગંગારામ—શી ધારણા ? અને શો ફેર.

જેકનશા—સદચ્છત્ર, ધરગિટ માણસનું મકાન જાણી વિશ્રાન્તિ લેવા બેઠા, પણ જે આંગણમાં આવી ઉભેલી છે તે નાયકા છે.

ગંગારામ—એમ હોય તો આપણે અપવિત્ર ધામમાં ઉભુ ન ર-હેવું જોઈએ; ચલો.

ખુલખુલ—મેંતો અવલસે સમજાયા કે, એ કોઈ રંડિકા મકાન હોયગા. કયું કે અમિરોંકે વહાં તો ડેલીપે આદમી બેઠે રહેતે હે.

જેકનશા—એતો તમારી ભુલ છે જેની પાસે પુસ્કળ ધન હોય તે સર્વ વૈભવ રાખે.

ખુલખુલ—અરે એ રંડિકી જાત પેસે ઉદ્ધારનેવાલી ઉમરાવકા ખ-રયા કિસતરે ઉઠાયગી. ઉમરાવકા તો દીવધ ઉમરાવ રહેતા હે. (એમ કહી આગવા માંડ્યું)

સરદારકુંવર—( કે જે સાંભળ્યા કરતી હતી ) ઉભા રહો મહારાજાનું મારે ઘેર બિલા કરીને જાઓ.

જેકનશા—તારે ઘેર અમારા જેવા પવિત્ર સાધુ કદી બિલા કરેજ નહિ.

સરદારકુંવર—મહારાજ હું બ્રાહ્મણને બોલાવી રસોઈ કરાવી આપને જે જમવાની ઇચ્છા હોય તે જમાડી આપની સેવા કરી મારાં કરેલાં પાપનો અનુગ્રહ ઇશ્વરની પાસે માગુ જેથી અધોર નકની થતી સન્નથી હું બચું.

જેકનશા—તારી સર્વ સમૃદ્ધિ આપતાં તારે ઘેર બ્રાહ્મણ રસોઈ કરવા આવેજ નહીં, ગુણકાના ગુરતો ભાંડ કહેવાય, માટે ભાંડને બિલા કરાવ.

સરદારકુંવર—મહારાજા, ભાંડ આવે ને બ્રાહ્મણ ન આવે તેનું શું કારણ.

જેકનશા—સાંભળ, એક વખતે કોઈ રાજ્યમાં જેઠ અને અષાઢ મહિનામાં બિલકુલ વરસાદ નહિ થયાથી રાજ્યએ શ્રાવણ માસમાં શહેર બહાર ઉગ્મણી નિકળવાને હુંડી પિટાવી લારે શહેરના સર્વે માણસો પોત પોતાની સવડ પ્રમાણે જવાની ગોઠવણી કરી. તે વખતે ગામમાં રહેનારી નાયકાઓ સમક્ષ ટોળે થઈ અને વિચાર કર્યો કે એનો કાલે શહેર ઉગ્મણી નિકળવાની છે, માટે આપણે કેમ કરીશું. લારે એક જણીએ જવાબ દીધો કે, સૌ કરશે એમ આપણે પણ કરીશું.

માનુકુંવર—અલી એનો આપણે કોઈ દિવસ બ્રાહ્મણ પાસે રસોઈ કરાવી જમ્યાં નથી.

ચંદાકુંવર—ગાંડી બ્રાહ્મણ તે આપણે ઘેર રસોઈ કરે ?

સતિકુંવર—અરે બ્રાહ્મણ તો શું પણ બ્રહ્મા રસોઈ કરે !

ચંદાકુંવર—તું કહે પણ હું ન માનું.

સતિકુંવર—ન માને તો તારા બેઠાં બેઠાં હમણાં બ્રાહ્મણને બોલાવું.

બંદીકુંવર—તુંતો સતિ સાધવી એટલે તારે ઘેર તો રોજ બ્રાહ્મણ રસોઈ કરતા હશે ! ( એટલામાં માર્ગે કોઈ બ્રાહ્મણ જતો હતો તેને દેખી ખુશ પાડી. )

સતિકુંવર—મહારાજ જરા અહીં આવજો.

બ્રાહ્મણ—( ગુણકાના મકાનમાં દાખલ થયો ) કેમ શા વાસ્તે મને બોલાવ્યો ?

ચંદાકુંવર—મહારાજ, કાલે તમારે જમવાનું છે અને તમારે ઘેર

સુધી કાઢને સંધવા મોકલજો. તમે કહેશો તે દક્ષણ આપીશું.

હિરકુંવર—મારીવતી પાંચ માણસ જન્મનાર અને હું પાંચસે રૂ-  
આ દક્ષણ આપીશ.

માનકુંવર—મારીવતી સાત જન્મનાર, રૂપીઆ ૭૦૦ દક્ષણ.  
એમ વારાહરતી સર્વે બોલી રહ્યા પછી, સતિકુંવરે કહ્યું હ્યો મહારાજ તમારું તો કામ થઈ ગયું. પચાસ માણસ જન્મનાર અને સાત હજાર રૂપીઆ દક્ષણ, જન્મનારા સુધી રળવું નહિ પડે.

બ્રાહ્મણ—અરે રંડાઓ પાપ કર્મની કરનારીઓ, નર્કની અધીકારણ તમારે ઘેરતે બ્રાહ્મણ આવે ? સાત હજાર તો શું પણ સાત કરોડ મળતાંએ બ્રાહ્મણ ન આવે અને આવેતો બ્રાહ્મણ ન કહેવાય, નિયતું અન્ન પેટમાં જતાંજ મુદ્દિબ્રટ થાય છે, અન્ન તેવો ઓટકાર માટે તમે મનેતો કહ્યું પણ ખમડદાર જો કાંઈ બ્રાહ્મણને કહ્યું છે તો.

ચંદાકુંવર—( સતિકુંવરને ) સાંભળ; ધરાઈ ? બ્રાહ્મણીઆ રસોઈ જન્મવી છે.

બંદીકુંવર—એ સતિકુંવર તો ગમે ત્યાંથી બ્રાહ્મણ લાવશે.

બ્રાહ્મણ—આ અવતારમાં તો ન મળે; હેમાજો ગળીને ફરી અવતાર લે લારે. ( એમ કહી ચાલતો થયો. )

રસ્તામાં જતાં એક ભાંડનો સંગાથ થયો કે જોણે તેને ગુણકાના સરમાંથી નિકળતાં જોયો હતો.

ભાંડ—મહારાજ, આજતો કાંઈ ગુણકાના ઘરમાં પગલાં કર્યા હતાં, કંઈ મુરતપુરત જેવરાવ્યું કે શું ?

બ્રાહ્મણ—ના બાઈ, હું રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો અને મને ઘાંટો કાઢી બોલાવ્યો અંદર દશ બાર રંડાઓ એકઠી થઈ છે. શહેર ઉગ્મણીમાં બ્રાહ્મણ પાસે રસોઈ કરાવીને જમવું છે.

ભાંડ—બ્રાહ્મણ તે મદત આવે ?

બ્રાહ્મણ—મરત નહિ એણે સાત હજાર રૂપીઆ આપવા કર્યો અને પચાસ માણસ જન્મનાર.

ભાંડ—હીક. ત્યારે તમે ના કહી હશે ? ( બ્રાહ્મણ કહે વળી ના તે આથામાં વાગે એવી. )

સર્વ જણીઓ મળી હાંસી કરવા લાગી જેણીનો અતિશય આચર હતો તેણીને કહ્યું ખાખા બ્રાહ્મણ જમાડવા છે. લારે તેણીએ જવાબ દીધો કે તમારા સર્વની મરજી હોય તો એક ઉપાય છે, તે હું તમને



સુભદ્રા. બાપો આપણો અવતાર તો એજે ગયો છે. આ અવતારમાં અધોર પાપ કરી પેટ ભરીએ છીએ પણ પછીના અવતારમાં આપણને અન નજરે જોવા પણ ઇશ્વર આપશે નહિ. હે જગદીશ્વર ઉત્તમ મનુષ્યા દે- હમાં ધોર કર્મની મતી મને જ્ઞાને સુજી, એનો તમારી મરજી મને તેમ હોય પણ મેં તો અભ્યાસથી પ્રતિજ્ઞા કરી કે અધમ કામ કરી પાપમાં વ-ધારો કરવો નહિ, અને નિતીનો રસ્તો ઝાલી, પુન્યમાં વધારો કરવો.

હીરકુંવર—હે હવે રાખ્ય ક્યાં સુધી ઝાઝળીયું ઝુડીશ.

માનુકુંવર—હવે તો ભક્તાણી થવું છે.

ચંદાકુંવર—સો ઉદર મારીને મનીષાઈ પાટ બેસવાનાં છે.

સતીકુંવર—હવે જવાબો બધી વાત કાલે કેમ કરવું તે કહો ?

હીરકુંવર—એતો આપ ગંગાજળ જેવાં ગુણકાને પુછો છો કાને ? તમે સર્વ મસ્કરી કરો છો પણ સાંભળો આપણે બધી વાણીયણો બનીને ગ્રામમાં નિકળીએ અને બ્રાહ્મણને લાવીએ.

સર્વેજણી—હા ચાલો એમ કરીએ. સર્વ મતે ચતાં સવારમાં હો-ડવઈ પોશાક પહેરી સાદમ રાખી બ્રાહ્મણના મોહોલામાં ફરવા ગઈ. મ-હારાજ કોઈ રાંધવા આવશે ? કહેશે એ દક્ષણા આપીશું. ઇશ્વરની અ-કળકળા એવી કે સર્વ બ્રાહ્મણો વચને બંધાઈ ગયા હતા એટલે કોઈ તે-મને હા પાડી શક્યા નહિ. છેવટે નિરાશ થઈ પાછા ફરતાં રસ્તામાં બ્રા-હ્મણ દશ વીશેક મળ્યા. આડાં ત્રિપુંડ કપાળે કરેલાં; ચક્ર પાંચડીઓ માંથે બાંધેલી નજરે પડતાંજ નાયકાઓ કહે મહારાજ ઉભણીમાં અમારી સાથે રાંધવા આવશે ?

મુળશંકર—છમનશંકર, કેમ હા પાડવી ?

છમનશંકર—જોઈએ શુ દક્ષણા આપે છે.

ભટ્ટાશંકર—તમે દક્ષણા શુ આપશો. અને નાતે કાણુ છે ?

નાયકા—દક્ષણા તમે મામશો તે. અમે નાતે વાણીયાં છીએ.

મુળશંકર—અમે તો પાંચસે રૂપીઆ લઈએ.

નાયકા—તમારા મોંમાંથી નિકળ્યું તે કણુલ. પાંચસે રૂપીઆ.

મુળશંકર—રાંધવાનું શુ અને કેટલું ?

નાયકા—દુધપાક પુરો. વિસ માણસ અમે છીએ અને વિશેક તમે છો એટલે આપણે પચાસેક માણસની રસોઈ કરવાની છે.

મુળશંકર—ચાલો સર્વ સાહિલ તૈયાર કરી દરવાજા બહાર બુદ્ધિ-ભાગમાં આવો અમે બેઠા છીએ. (એમ કહી ગયા) સઘળી સાહિલ ગા-

કામાં બરી સર્વે આલી. રસ્તામાં ઢાંગા ઢોળ કરવા લાગી. અલી એ હીરકુંવર,

હીરકુંવર—શુ કહેતાં હશે !

માનકુંવર—આ સતિકુંવરે તો આપણને પાવન કર્યાં.

ચંદાકુંવર—અરે હજી આલણીઆ રસોઈ જમીએ તો ખરાં ?

માનકુંવર—યશ એટલે જમીશુજ કે નહિ, પણ આલણે આપણને ઝોળખ્યાં નથી.

ચંદાકુંવર—તારે આપણે ક્યારે આલણને ઝોળખ્યા છે ? કે એ તે આલણ છે કે બયડા.

માનકુંવર—અલી શુદ્ધ આલણ જેવા આલણ દેખાય છે ને કેમ આમ બોલે છે ?

ચંદાકુંવર—તારે આપણે ક્યારે નાયકણો લાગીએ છીએ. માન કહે તારે તારું એમ કહેવું છે કે, એ આલણ નથી ?

ચંદા—ખબર પડશે. ( એમ વાતો કરતાં વાડીએ આવ્યાં ), રસોઈ તૈયાર થઈ જમી રહ્યા પછી આલણોને એક હજાર રૂપીઆ દક્ષણા આપી આલણોને પ્રસન્ન કર્યા. સર્વ જણે વહેંચી લીધા, પછી રૂપીઆ ગાંડ બાંધી રળ માગી.

માનકુંવર—મહારાજ સાંભળો—

સતિકુંવરે સત જણાવ્યું, જળવી સૌની જતર,  
આલણ લોભે બાણા માંડ્યાં, અમો સર્વે પાતર.

મુળશંકર—અરેરે આ ઘાટ થયો ! હશે શિકર નહિ ઇશ્વરે અમારી લાજ રાખી.

ચંદાકુંવર—સાંભળ માન, આલણતો ઉટલા ખુશી થયા. (મુળશંકર તરફ હાથ કરીને ) કેમ મહારાજ એમ બોલ્યા કે ઇશ્વરે લાજ રાખી.

છગનશંકર—સાંભળો અમે કોણ છીએ તે.

બલા સાથે બલા થઈએ, અને દાંડ સંગાથે દાંડ,  
પાતરને જતર કરાવી, અમે બધા બાંડ.

સતીકુંવર—હાય હાય, આ શો ગજબ.

ચંદા—ગજબ શેનો, કંઈ વટલાઈતો નથી ગઈ.

હીરકુંવર—ભક્તાણીને આલણ જમાડીને પાપ ઓછું કરવું હતું.

ચંદા—ઓછું તો ન થાય પણ વધારે થાય, આપણું અધમનું અસ હતમ વધુને અવરાવાયજ કેમ ! (એતો આલણ બતીને બાંડ જમી ગયા.)

જેકનશા—એ રીતે હે નાયકા એટલા છગ પ્રપંચ છતાં એટલી

આશાએ છતાં બ્રાહ્મણો ન આવ્યા તો તારે ઘેર બ્રાહ્મણ શું આવે. અને કદાચ આવે પણ તારું અધમનું અન્ન અમારા પેટમાં જાય તો બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય માટે સખુર કર અને ખજાડદાર જો કાઢને હવે પછી કહ્યું છે તો. ( એમ કહીને ચાલ્યા. )

સરદારકુંવર—યોગેશ્વરો માહા સિદ્ધિવાળા છે, એમણે મને તુરત યોગખી, માહાયાની છે, માટે ગમે તેમ કરી મારા મહેલમાં પગલાં કરાવું સારેજ હું ખરી. ચાલ જઈ રાજાને કહુ એટલે એ નહિ આવે તો બાંધી મંગાવશે. છોકરી મારા ઉત્તમ વસ્ત્રો કાઢ રાજ કચેરીમાં જઈએ.

રાજા—કેમ, સરદાર આજે એકલી તારા સાજાંદા ક્યાં છે? સરદારે કહ્યું મહારાજ મંજરો કરવા નથી આવી હું આપને એક ખબર કરવા આવી છું.

રાજા—શું છે તે કહે.

સરદાર—મહારાજ. આજે ત્રણ બાળયોગેશ્વરો મારા મકાનના એટલે આવી બેઠા હતા તેમની સાથે મારે કેટલીક વાત ચિત થઈ તે ઉપરથી તેઓ વિધ્યાવાન તથા સિદ્ધિવાન જણાય છે.

રાજા—જા એમને અહિં લઈ આવ.

સરદાર—મહારાજ કેટલીક બાબતમાં મને દિટકાર કરી ચાલતા થયા. અને નમ્રની બહાર પણ નિકળી ગયા હશે.

રાજા—તને કઈ બાબતમાં દિટકાર કર્યો ?

સરદાર—એ બધી વાત કહેવા રહીશ તો વિલંબ વધારે થશે માટે જો જલદી બોલાવા મોકલો તો તે અનુભવ તમને પણ થશે.

રાજા—એ સવાર જાએ અને મેરમના દરવાજા બહાર જતા ત્રણ જોગીને સમજાવીને, અથવા આગ્રહ કરીને ને નહિતો બાંધીને પણ લાવો ! જોઈ કેવા છે. (એ ઘોડે સ્વાર ચાલ્યા) ઘોડે સ્વારો અરસપરસ વાતચીતે ચુંથાયા, તેમાના એકે કહ્યું બાઈ તારો શું વિચાર છે ?

બીજો—શા પ્રસંગમાં ?

પહેલો—રાજાએ આપણને તેડવા મોકલ્યા હવે ઇશ્વર ઇચ્છાએ, યોગી નજ મળે અને આપણે પાછા જઈએ તો રાજા આપણને કાંઈ તિરસ્કારના શબ્દ આપે કે નહિ ?

બીજો—રાજા એવો મુખર્તો સરદાર છે કે, તારી નજરતો તિરસ્કારના શબ્દ સુધી પહોંચી પણ મારી નજરતો એથી દુર જાય છે.

પહેલો—ક્યાં સુધી.

બીજો—નોકરીમાંથી કાઢી મુકે ત્યાં સુધી.

પહેલો—દેવતા મુક્યો એની નોકરીમાં, નોકરોતો સર્વ રાજ્યમાં છે પણ આને તો સાત ગામડીની સાહેબી ઉપર ડિમાદ બહુ, આને સાત સાત વરસ થયાં બાળકના મોં દીધ્યે !

બીજો—તારાંતો બાળકો તારા દેશમાં હશે પણ મારો છોકરો બાર વરસનો થયો પણ હજી મને બાળખતો નથી.

પહેલો—એ કેવી રીતે બન્યું કે બાર વરસનો છોકરો બાપને ન બાળખે ?

બીજો—સવારમાં ઉઠી નિલ નિયમ પરવારી ઘોડેસ્વાર ચાઉં છું ત્યાં સુધી બાળક ઉઠ્યોજ નથી હોતો, અને બ્યારે રાતના દશ વાગે છુટી ને ઘેર જાઉં ત્યારે બાળખીને સુઈ ગયેલો હોય છે. એક વખતે એના સરખા બાળખધોની સાથે વાતમાં વાત કરતો હતો કે મેં મારા બાપને હજી દીધા નથી.

પહેલો—તારે તમને શું બાર વરસ નોકરી કરતાં થયાં ?

બીજો—થયાંજ હશે. છોકરાનો જન્મ થયો ને સવામહીને હું અહીં આવ્યો છું, ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં મેં છોકરો બાળામાં લઇને રમાડ્યો નથી. જાગતો દેખું તો રમાડુકની !

પહેલો—લે બાઈ તારી કરમકથા રહેવા દે અને મારા મનના વિચાર થવા દે રાજતો સર્વે સાંભળીએ છીએ પણ આનાથીતો અવધીએ.

બીજો—હવે છુટાય તેમ છે ?

પહેલો—મેંતો નિશ્ચય કર્યો છે કે, હવે છુટેલા પાછા ફરવું નથી, આપણા નસિબે જો યોગેશ્વરોનો મેળાપ થશે તો હુંતો એમના ચરણની સેવામાં રહીશ.

બીજો—ભાઈ ધણીજ સારો વિચાર કર્યો મહાન પુરુષોની સેવા એજ મનુષ્યા દેહનું સારથક.

પહેલો—અરે જો પેલા દેખાય, ચાલો ઉતાવળા. ( એમ કહી ઘેડા દોડાવ્યા. )

જેકનશા—મંગારામ, ઘોડે સ્તારો હુંટરાટની તપાસમાં જાય છે.

મંગારામ—વાંસવાડમાંતો અકેક સવાર દરેક દરવાજે જાય છે અને આ બે કેમ ?

જેકનશા—આમળ જતાં બે રસ્તા આવતા હશે. ( ઘોડેસ્વારો નિચે ઉતરી પડે સાગ્યા ) મહારાજ આપને નયમાંથી ચાલ્યા આવે છે તેજ

નમ્રના રાજના અમે ઘોડેસ્વારો છીએ, ઘોડા કલાક પહેલાં સરદારકુંવર નામની નકુટ નાયકાએ આવી રાજને આપના સખંધમાં કાંધે રહ્યું, તેથી રાજાએ અમેને તમને તેડવા મોકલ્યા છે, કે મહારાજને સમજાવીને, આગ્રહ કરીને, નહિતો બાંધીને લાવો; પણ એના હુકમને માન આપવાને અમે બાંધાએલા નથી. અમે એની દ્રષ્ટીથી દુર થતાંજ નોકરી મુકી છે. અમે બંને આપના ચરણની સદા સેવા કરીશું અને આપની આજ્ઞામાં રહીશું. જેથી સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી મુક્ત કરે.

જેકનશા—પ્રસન્ન રહો, આનંદ રહો બચ્ચા, ચલો અપની સંજ પાંદાં સખ અચ્છા હોખયગા, ચોરાશીકે ફેરે તુમારે મીટ જાયજે.

સ્વારો—બહુ સારું મહારાજ જેવો આપનો પ્રતાપ ! સ્વારોના મેળાપ પછી બે દિવસ મુસાફરી કરી ત્યારે માર્ગમાં મોટી નદી આવી કે જેની પાર વહાણુ વિના જઈ શકાય નહિ.

જેકનશા—ગંગાગર, આ નદીની પાર ઉતરવાને આપણી પાસે સાધન નથી અને પાણી અથાગ છે, મને અહીંથી ઘોડાપુર આવ્યું હોય એવું દેખાય છે, માટે તમે કહો તેમ કરીએ.

ગંગાગર—જેકનગર તમે કહો છો તે ખરું, સાધન મળશે તો ઠીક નહિ મળે તોએ ઠીક જંગલમાં રહ્યા તોય ધર છે, અને ધરમાં રહ્યા તોય જંગલ છે આ દેહનેજ મિથ્યા માન્યો હવે એને સુખ કરવાને તુ-ખનામાં તુટી મરવું એ હાથે અંગારા જાલી દાઝવા જેવું છે.

મુલખુલગર—સચ કહેને હો. સચ કહેતેહો, દોચાર દીન સરી-તાકે કિનારેપર મુકામ ડાલો શિર દેખા જાયગા.

ઘોડેસ્વારો—મહારાજ આપની દ્રઢતાને ધન્ય છે. આપે જે નિશ્ચય કર્યો હશે તે બાજબી કર્યો હશે. પણ આપ ત્રણે માહાત્માઓને ધ્યાનમાં ઉતરે તો અમારી ચરજ છે, કે આ અમારા બંને ઘોડાના સાધનથી આપણુ પાંચે જણુ પાર ઉતરી શકીએ છીએ.

ગંગાગર—જે એમ થતુ હેય તો થણું સારું. પણ ઘોડા બે ને પાર ઉતરનાર પાંચ તેવું કેમ ?

ઘોડેસ્વારો—અમે બંનેમાંથી એક દર વખત તમારી સાથે રહીશું. અને એકને સામે પાર મુકી આવતાં ડાલો ઘોડો પાછો લાવી બીજાને બેસારી લઈ જઈશું, એમ ચાર વખત આવ જવ કરીશું. એટલે સર્વ જણુ પેલીપારને પામીશું.

જેકનગર—સાધન સારું મળ્યું. પ્રથમ તમે બંને સ્વારો તમને

અને ( કહેવા પ્રમાણે બંનેજણ સામે પાર ગયા. ) ત્યાં એક જણે ઉતરી ઘોડો પાછો મોકલ્યો, ત્યારે જેકનશાએ સ્વારી કરી બીજા સ્વારે ઘોડાને મોંઢીએથી પકડ્યો અને પાર ઉતારી પાછો આવી ગંગારામને એજ પ્રમાણે પાર લઈ ગયો હવે ખુલ્લખુલ્લ જમાદારને એસારી, પ્રથમ પ્રમાણે પોતાના ઘોડાને કબજે રાખી બીજા ઘોડાને મોંઢીએથી ઝાલ્યો અડધી ન-દીએ ગયા એટલામાં ખુલ્લખુલ્લ મિયાએ રોડ બળગ્યો.

ખુલ્લખુલ્લ—તુમ છોડદો ઉસકુ મત પકડો.

સ્વાર—મારા પકડવાથીજ તમે ટકી રહાછો.

ખુલ્લખુલ્લ—અરે ક્યા છોકરી જેસી બાત કરતા હે ! મેંને તો બહોત ઘોડે શીરાએ હે ! છોડદો ! સ્વારે પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો કે તરત ઘોડો વેનમાં તણાતો ચાલ્યો. સ્વારે ખાણું મહારાજ પાછળ આવે છે પણ મહારાજ તો મહાસાગરનો મેળાપ કરવા ચાલ્યા. ઘણી લગામ ખેંચી પણ પાણીના પુરમાં ઘોડો થોભી ન શક્યો જેમ જેમ આગળ જતો ગયો તેમ તેમ પાણી વધારે આવતું ગયું અને તાણમાં ઘોડો ટકી શક્યો નહીં. કાંઠા ઉપર ઉભેલા ગંગારામ તથા જેકનશા ખુમે પાડવા લાગ્યા અલ્યા; કાઠ કાઠો ! કાઠો ! એટલામાં પાણીના વેગથી ઘોડો ગુમ થયો, અને બન્યો નિરાશ થઈ ગયા.

જેકનશા—ગંગાગર.

ગંગાગર—મુવા, ગર, બાઈ બોલતા હો એમજ બોલોને સ્વારોને આપણી પાસે રહેવું હશે તો રહેશે, ને નહીં રહે તો એમની મરજી.

જેકનશા—બંને મિત્રથી વિખુટા પડ્યા, એકતો કેવી સ્થિતીમાં હશે તેની ખબર નથી, અને આ બીજો આપણી નજર આગળ ડુબીને મરણ પામ્યો.

ગંગારામ—નારાયણની એમજ મરજી હશે, હવે ચાલો કાઠ ગામમાં આઠ દશ મહિના ગાળીએ અને એક માસ રહેશે એટલે કાશીનો રસ્તો પુછી ચાલ્યા જઈશું.

જેકનશા—તમારી વાત મને ગોઠતી આવી. ( ઘોડેસ્વારોને ) કેમ બાઈ તમારે અમારી પાસે રહેવાની મરજી હોય તો રહો. અમે જેક તમે ધારોછો તેવા જોગી નથી, અમારો જોગ વિયોગજોગ છે.

સ્વારો—વિયોગ જોગ કેવો, સંયોગજોગ કેવો તે જરા કૃપા કરીતે સમજાવો.

જેકનશા—સગાનો કે સ્નેહીનો વિયોગ થાય અથવા તેનો ધાત થાય, તેના દુઃખે કરીતે વૈરાગ આવે અને સંસાર ઉપર અપ્રિતી થાય,

તેને વિયોગયોગ કહે છે. કામથી અંધ થએલા પુરુષને કુંભીપાકમાં નાંખનારી મન મમતી મોહની મળે તેના મુખના ચાડમાં ત્યત્તને ચોટાડી વઢાલાના વહેરી થઇ રાતમાં રઝગાવનારી રંડને લઇ પેટ ભરવાને કૃત્તને ઢાંકવા જોગી થાય તે સંજોગજોગ. કોઈના નાણા લઇ તેને વાપરી ખપીને ના આપવાની દાનતે જોગી થઇ ચાલ્યો જાય તો તે પ્રપંચ ( વાછળ ) યોગ કહેવાય, અમુક માણસ પાસેથી ધારેલી વસ્તુ મેળવવાને જોગી થયા વિના મળે તેમ છેજ નહીં, એમ ધારી જોગીપણું ધારણ કરી દુનીઆને દગા કરવા, તેને કપટ યોગ કહે છે. છેલ્લુ, યોગનાં પુસ્તકોના અભ્યાસથી, તેના રાત્રિ દિવસ રટણથી, મનવથી અને મહાન પુરુષોના સમાગમથી, તથા ઉપદેશથી સંસાર તુચ્છ થઇ અવીનાશીને ઝોળખી લીધા પછી જે યોગ ધારણ થાય છે તેને સિદ્ધિ યોગ કહે છે. આ અજ બ-વસાગરને પાર કરનાર છે. માટે હે મુમુક્ષુ અમારી પાસે રહેવાથી તમારી ધારેલી ધારણા પાર પડવાની નથી, પણ તમારી મરણ.

ઘોડેસ્વારો—મહારાજ, “હું હા પુત્ર ને જો આમ ખસમ” એવો ઘાટ થયો. આપના ઉપર આધાર રાખી નોકરીથી દુર થયા, હવે ફરીને નોકરી મળવાની નથી માટે અમે તો “ ન રહ્યા ધરતા ને ન રહ્યા ધાટના.”

જેકનશા—તમે દિલ્લીર થશો નહિ, અમે તમોને એક કાગળ લખી આપીએ છીએ તે લઇ વાસવાડમાં રાજમાતા ધિરજબા પાસે જાઓ અને અમારા પ્રણામ કરી કહેજે કે આ કાગળ અમે રણમલસિંહ પાસેથી લાવ્યા છીએ. ( કાગળમાં બલામણુ કરી વિદાયગિરી આપી.)

ગંગારામ—ભાઈ આપણે બેજ રહ્યા, જંગલતો બચંદર છે હવે કેમ કરીશું ?

જેકનશા—ભાઈ, મુખ અને દુઃખ એતો દેહના ધર્મજ છે ને કર્મે કરીને આવી પડે છે.

ચાલતાં રસ્તામાં વાધના ધુન્નવાટા, હરણની દોડા દોડ, રીંછના ધુર-કવાં નાગનાં ફરવાં, અનેક પક્ષીઓના પોકાર માત્રગ પડવા માંડ્યાં.

ગંગારામ—જે જે જીવજંતુઓ, પશુઓ અને પક્ષીઓ જેવામાં આવે છે તે સર્વ અધાર જંગલના રહેનાર છે માટે વીસ ગાડામાં કાંઈ ગામ હોય એમ મારાથી મનાતું નથી.

જેકનશા—નજ હોય એ સિદ્ધ છે. પણ ભાઈ પેલા પહાડની તળેટીમાં જઇ જરા વિશ્રાન્તી લઇએ.

ગંગારામ—ભલે ચાલો વિશ્રાન્તી તો મળશે પણ શાન્તી મળવાની નથી.

જેકનશા—ગોવિંદની ઘટમાળ નિરંતર કર્યોજ કરે છે, અને સ-  
ખળા મણકા એક સરખા નથી હોતા, દુઃખ છે તો સુખ પણ આવશે  
માટે ધિરજધર.

ગંગારામ—સુખ ક્યાંથી, જે ચાર મિત્રો મળીને હાસ્ય વિનોદમાં  
દિવસ ગુજાર્યા છે તેજ ચાર મિત્રો ફરીને મળવાના નથી.

જેકનશા—ભાઈ આ કાંઈ ભોંયડું હોય એમ લાગે છે ? અને એ  
કોઈ મહાન પુરુષની ગુફા હશે. નહિ તો આ જંગલમાં પહાડની તળે-  
ટીમાં અને માણસના પગરવટાવાળી જગા હોય નહિ.

ગંગારામ—જે હશે તે, આપણે થું. મહાત્મા નહિ ને સાક્ષાત  
જગદીશ્વર ગિરાજેલા હોય તોપણ આપણા મનને આનંદ થનાર નથી.

જેકનશા—ગારી ઇચ્છા એવી છે કે અંદર પ્રવેશ કરી અવલોકન  
કરી આવું, કેવી રીતની રચના છે.

ગંગારામ—એમાં રચના નથી. પાણીના મારથી ભુવો પડેલો,  
એમાં જેવા જેવું કાંઈ હોયજ નહિ, અને પ્રવેશ થાયજ નહિ.

જેકનશા—ભાઈ તમે જરા ખેસો હું આ આગ્યો.

ગંગારામ—જેકનશા. તમે જે કરવા માગોછો તે મારી મરજીથી  
વિરૂદ્ધ છે. એ હવડ આડામાં ડેરી જનાવરો વસતાં હશે અને તેથી છ-  
વતું જેખમ થાય એવી ધારતી લાગે છે, માટે એ ગાંડાછતું કામ સમજી  
પુરૂષે ન કરવું.

જેકનશા—તમે ધારો છો એટલી ખધી હવડ જગા તે નથી. (એમ  
કહી ભોંયરામાં ઉતર્યો.)

ચોડીવાર સુધી ભોંયરામાં તેને અધિકાર લાગ્યો, પછી જરા જરા સુ-  
જવા માંડ્યું ત્યારે તેણે સામેની બાજુએ એક નાની બારી દીઠી, તેમાં  
પ્રવેશ કરતાં થોડે સુધી તેને સાંકડી નેજામાં ચાલવું પડ્યું તે નેજાના મધ્ય  
ભાગમાં જીજ અજવાળ પડતું હતું તે પ્રકાશ પહાડની ઉપર જરા ફાટ પડ-  
વાથી આવતો હતો, પ્રકાશ મુઠ્ઠો આગળ અધિકારમાં ગયો ત્યારે એક  
મોટા ઝોરડામાં તે દાખલ થયો જેની લાંબા પહોળાઈ આશરે સો ગજ  
હતી. આ વિશાળ ઝોરડો પહાડમાં જેમ જેકનશા અચંખો પામ્યો,  
બારીકાઈથી તપાસતાં ચારે તરફ મિતો ઉપર ટાંગેલાં અધિયારો તેણે  
જેયાં, આ થું આશ્ચર્ય આ તરવારો, ગુપ્તીઓ, ભાલા, કિરચો, કટારો,  
બરછીઓ, ઢાલો, અને તિરકાંમઠાં વિગેરે કોનાં હશે, એમ અવલોકન ક-  
રતાં ઝોરડામાં ફરતાં એક મિતમાં તેણે થોડો પોલાણનો ભાગ દીઠો કે



જેમાં એ માણસો સાથે આંગળા ઝાલીને પ્રવેશ કરી શકે, તેણે વિચાર્યું હતું આગળ કાંઈ છે ખરું. લાવ તપાસ કરું એમ કહી બીજા બારામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં એવું અંધારું હતું કે તેને પોતાનો એક હાથ આગળ રાખવો પડતો હતો અને પગલાં ગણી ગણીને માંડવાં પડતાં હતાં, થોડીવારે ગલી જેવા રસ્તાનો અંત આવ્યો અને બીજા વિશાળ યોગાનમાં દાખલ થયો જેની આરંભ કરતા થોડા બાંધેલા હતા તે આશરે ગણતાં સો એક માલમ પડ્યા, એ યોગાનમાં અજવાળા આવવા પહોંચે તોય ઉપરથી કાંઈએ કાતરેલો હતો, જેકનશા કહે અહીં આશુ આશ્વર્ય, પેલા ઓરડામાં સર્વ હયાઆર અને મેદાનમાં થોડા. તારે આ હથીઆરને ધારણ કરનાર અને થોડા ઉપર સ્વારી કરનાર માણસો ક્યાં હશે. હું એમ ધારું છું કે કાંઈ રાજ્યની મોટી લદાઈ વખતે સંતાડેલા થોડા તથા હથીઆર એમને એમ રહી ગયાં છે, ના ના પણ રહી શું જય થોડા બાંધ્યા બુખ્યા રહે તો જીવે કેમ! માટે આ કાંઈ દેવતાઈ મકાન હશે, સઘળા દેવ રાત્રે અતિશયી હોડા હતરી આ વનની ચોટી કરતા હશે, પણ પેલી સામી બારી પાછી શાની જણાય છે, હું આવ્યો એતો નહીં, નાના એતો આ રહી પાછળ લાવ જેક આગળ શું છે, પણ ગંગારામ ગબરાતો હશે, મને વિલંબ વધારે થયો, આશરે અડધા ગાઉની મુસાફરી મેં પહોંચમાં કરી હશે. માટે ચાલ જરા તપાસ કરી જલદી પાછો ફરું એમ અંતરમાં વિચાર કરી પથ્થરની બારીમાં પ્રવેશ કર્યો. થોડી મુસાફરી કરતાં વળી એક મેદાન આવ્યું તેમાં પચાસ સાઠેક માણસો બેઠેલા હતા તેમાના એકની નજર જેકનશા ઉપર પડી. અરે તું કોણ છે ને અહીં કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શક્યો? જેકનશાએ વિચાર્યું. દેવતાઈ જગા નથી ચોર હુંટારા છે. માટે “ દમ પાડશે ગમ. ”

જેકનશા—હું સાક્ષાત જ્ઞાનો નિર્માણ કરેલો આદમ તમારા કલ્યાણને અર્થે અહીં આવ્યો છું.

હુંટારાનો અધિપતી—જાઓ એકદમ આગળનું બારણું બંધ કરી આવો કે જે ખુલ્લું રહી જવાથી આ માણસ અહીં સુખી આવવા પામ્યો.

૧ હુંટારો—મહારાજ દાર સખત બિડેલું છે.

અધિપતી—ત્યારે ગુફા તરફ સરત કરો કે લાંબું રહી ગયું હોય. જેકનશાએ વિચાર કર્યો કે જે બારણેથી હું દાખલ થયો તેનો અતિશય ઉપયોગ કરતા હોય એમ લાગતું નથી આમને આવવા જવાનો રસ્તો બીજો હોવો જોઈએ અને તે મોટા અને સારો હશે. ટિકર નહિ શું

થાય છે તે જોઈએ છીએ. (બારણું બંધ કરી આવેલો માણસ કહેવા લાગ્યો; મહારાજ દાર ખુલ્લુ રહી ગએલું હતું તે મેં બંધ કર્યું.

અધિપતી—(જેકનશાને) બોલ કોણ હું સસ હકિકત કહે નહિ તો અમે તારા પ્રાણનો ઘાત કરીશું ?

જેકનશા—સસ વાત એ છે કે મેં દુઃખી દેહ ધારણ કરેલો છે, અને માહાનંકટ વેકતો આ પહાડ સુધી આવી પહોંચ્યો છું. સહજ સ્વ-ભાવે ભોંયમાં અવલોકન કરતાં અહીં આવવું થયું.

અધિપતી—ચિતા ન કર. અહીં કાંઈ વાતની અડચણ નથી, ખાઈ પીન આનંદ કરો. બાકી રહેલું આયુષ્ય આ કારાચલમાં ગુમરો.

જેકનશા—હું રહેવા ખુશી નથી, મને હવે રજા આપો.

અધિપતી—અહીં આવેલો પુરુષ કદી પાછો જાયજ નહિ. રાજા ખુશી થાય તેવું રહો ને નાખુશ હો તોય રહો.

જેકનશા—અધિપતી મને રજા આપો તો સાફ માફ ચિત્ત અહીં વ્યથા રહેશે.

અધિપતી—તું કાંઈ કારો લાગે છે, તારે અમારા ભોંયરાની ખાતમી હમ અમ ને કહેવી હોય એમ લાગે છે.

જેકનશા—ના એમાંનું કશું નથી.

અધિપતી—ચપકર, હવે રજા નહિ મળે. અહીંથી જવાશે નહિ.

જેકનશા—ક્યાં સુધી.

અધિપતી—અમારી મરજી હોય ત્યાં સુધી.

જેકનશા—તારે મહારાજ મારો એક મિત્ર બહાર બેઠો છે તેને તેડી લાવવા ઘો.

અધિપતી—અરે કાંઈ હાજર ! આને હાથ કડી કરો.

( તેજ વખતે જેકનશાને લોહની જેડી પહેરાવી. )

જેકનશા ભોંયરામાં ઉતર્યો કે તરતજ ગંગારામ વિચાર શુન્ય થયો. અહો ઇશ્વર મનુષ્યની કુદ્ધિમાં પળે પળે કેવો ફેરફાર થાય છે, જે જેકનશા આવા લીલો નહતો, પુછીને પગલાં ભરતો તે મારા ના કહેવા ઉપર એક દમ ચાલ્યો હતું એમ જાણતો હતો કે રણમલેજ સુખાંધ કરી કે મિત્રના વચન ઉપર વિસ્વાસ ન આપ્યો. પણ જેકનશાએ એથી અધિક સુખાંધ કરી, જે દાખલા જોયા છતાં તેને સુજ ન પડી. રણમલનું અને ખુલખુલ જમાદારનું ગુમ થવું નજરે જોયું તોપણ દુઃખમાં દુઃખનો વધારો કરવાને મને મુઠ્ઠી ચાલ્યો, આમ વિચાર કરતાં થાકેલો ગંગારામ સુષ્પ રહ્યો અને

થોડીવારે નિંદ્રાવશ થયો. અદ્વકાળ નિંદ્રા લઇ ઉઠતાંજ એકદમ ચમક્યો, અને સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો, હજી સુધી જોકનશા ભોંયરામાંથી બહાર કેમ નહિ આવ્યો. હોય, એવું શું જોવાનું હશે ? લાવ તપાસ કર. થોડીવાર પછી અંધારૂં થશે તો મારી પાસે અજવાળાનું સાધન નથી, એમ કહી ભોંયરામાં ઉતર્યો ત્યારે તરફ અંધકાર શિવાય બીજું કશું તેની નજરે પડ્યું નહિ. પોતાનો હાથ આગળ રાખી અંધકારમાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યારે તરફ ફરવા લાગ્યો તો પથ્થરની અડખચડી દિવાલ શિવાય કાંઈ તેના સમજવામાં આવ્યું નહિ. હે ભગવાન આટલી જગામાં જોકનશા ક્યાં ગુમ થયો હશે મને વિચારવાને હાંસીતો નહિ કરતો હોય, હે જોકનશા આપણા આ એક બીજાની મશ્કરી દૂઠા કરી ખુશી થવાનો વખત છે ? આમ ન ઘટે બહાર નિકળ હવે બહુ થયું. કહે કે હું આ રહ્યો, ના ના પણ તે હજો માણસ એટલે સુધી કરે તેમ નથી, પણ અહીંથી આગળ કાંઈ રસ્તા પણ નથી કે જોઈ તે આગળ વધી શકે, રખેને મારી નિંદ્રાના સમયમાં મને મુકીને ચાલતો થયો હોય, ચાલતો થાય એવો છે નહિ, પણ કાંઈ ફળ ફળાદી વિણવા ગયો હશે ચાલ ઉપર બેસુ જ્યાં હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે. (બહાર નિસરી ભોંયરાના મુખ ઉપર બેઠો) થોડી રાત્રિ સુધી મિત્ર ન આવ્યો ત્યારે વિચારું રખેને કાંઈ જંગલી પ્રાણીથી તેની ધાત થઇ હોય, લાવ જરા વિશ્રાન્તી લઉં સવાર થતાં ખોળ કરીશ.

### ટુંકાળ દર્શન.

રણમલને પોતાની મુસાફરીમાં અનેક પ્રકારનાં સંકટો ભોગવવાં પડ્યાં, વહાણની અંદર તેને એક નોકરની પેઠે કામ કરવું પડતું હતું, એક દિવસ ધરાધને ખાવા પામ્યો નહિ, શાન્તીથી સુવા પામ્યો નહિ અને વળી ટકાના માણસોના ટુંકારા સાંભળીને તેના કાન બંહેરા થઇ ગયા, ધધ્ધર સર્જને સરખી રિયતીમાં રહેવા દેતો નથી " ચડતી પડતી ચાલી જાય છે. " હવે પ્રભુ રણમલને સુખનો દિવસ કેવી રીતે લાવે છે તે જોઈએ પોર-બંદરથી રાજકુમારને બેસાર્યો કે તરતજ વહાણ હંકારું હતું સર્વ સાહિત્ય તો વહાણમાં પ્રથમથી મુકેલી હતી પણ મુસાફરીમાં જોઈતું મીઠું પાણી બરી મુકેલું ન હતું, તે ખુટી પડવાથી પંદર દિવસમાં કંઈ પ્રાણ આવ્યા અને માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યા બાહ્યો હવે કાંઈ નજીક બેઠ હોય તેથી તરફ વહાણ હંકારે, નહિતો બે દિવસ પછી કાંઈ જીવવાનું નથી, ફક્ત બે દિવસ ચાલે એટલુંજ પાણી છે, અને તે પણ સાચવી સાચવીને પીએ

તો ! વાતો કરતાં દ્રષ્ટિ મરીયાદા ઉપર કાંઈ બેટ તથા વસ્તી જેવું માલમ પડવા માંડ્યું ત્યારે સર્વના જીવને શાન્તી થઈ.

જ્યારે વહાણે કિનારા ઉપર આવીને લંગર કર્યું ત્યારે ચાર સિપાઈ તથા એક કારકુન એવા પાંચ માણસો તરત વહાણની પાસે આવ્યા, અને સર્વ માણસોને નિચે ઉતારી વહાણમાં શો માલ છે, તેની તપાસ કરવા માંડી જ્યારે અંદર તપાસ કરતાં કાંઈ માલમ ન પડ્યું, ત્યારે મેહેતાએ રાજ્યના ધારા પ્રમાણે તેઓની પાસે દાણના પૈસા વસુલ માગ્યા.

કારકુન—જતી વખતે વસુલ આપી ચિઠ્ઠી લીધી હોય તો તે બતાવો, નહિ તો આ વખતનું વસુલ આપતા જાઓ તે વિના તમને અહીંથી જવાની રજા નહિ મળે.

મેહુર—મેતાજીસાજ, અમે કાંઈ આમાં માલ ભરી લઈ મયાજ નહોતા.

કારકુન—માલ નહોતા ભરી ગયા ત્યારે દરીઆની મુસાફરી કેમ કરવા ગયા હતા અને અત્રે આવવાનું શું કારણ છે ?

મેહુર—અમે અમારે દેશ જઈએ છીએ, અને ખારવાને પેટનો ઉદ્યોગ છે. અમે માલિક તથા આ મનુષ્યનેજ મુસાફરી કરવાનું વહાણ છે.

કારકુન—( રણમલ તરફ હાથ કરીને ) આ છોકરાની કોટમાં હીરા મોતી રત્નના દાગિના છે તે ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે તમે અવેરાત વેચી આવ્યાછો અને રાજ્યના પૈસા ફુગાવવાને, વધેલા માલના દાગિના કરી પહેરી લીધા છે.

મેહુર—સાજ અમેતો પાણી ખુટી પડવાથી લેવા આવ્યા છીએ.

કારકુન—તમે એક પછી એક તમારી મુખાંક ઉઘાડી કરતા જાઓ.

મેહુર—સાજ મુરખામી શાની ?

કારકુન—“ મીઠું પાણી માહાસાગરમાં ઢોળે તે મુરખ ” ક્રિસ્ત તમે અહીં મુકામ કરવાના ઇરાદાથી પાણી મહાસાગરમાં રેડી પાણીને બહાને અહીં આવ્યા.

મેહુર—ના સાજ ના સાજ, અરેરે યરમવ શા કાળ કાઢવા છે તે એવાં કામ કરીએ, બગવાન અમને રજા ના આલે એવા દગા કરીએતો.

રણમલ—( વચમાં બોલી ઉઠ્યો ) આપી રહો હવે શું આપે.

મેહુર—રણમલના સામી આંખ કાઢી. જાણે તેને ધમકાવીને ચુપ રહેતા કહેતો હોય.

રણમલ—હવે હું તારી આંખથી ડરવાનો નથી.

કારકુન—( વિચાર કર્યો કે આ છોકરો કાંઈ જુદોજ લાગે છે ) બાઈ શું કાણું, અને આ સર્વ તારા શા સગા છે ?

રણુમલ—હું અલૌકીક પુરુષ છું, અને આ સર્વની સાથેનું સગપણ મારે રાજ સાથે વાત થશે ત્યારે નિકળશે.

કારકુન—રાજ સાથે વાત થાય એ અસંભવિત.

રણુમલ—આ બેટની રાજધાની કંઈ છે, રાજ કોણ છે અને તેની સાથે વાત ન થાય તેનું શું કારણ છે ?

કારકુન—રાજધાની અવનગર, રાજનું નામ અજયસિંહ, અને રાજ અસારે ક્યાં હશે, વળી કલાક પછી કંઈ ઠેકાણે હશે તે કહી શકાય નહિ કારણકે દેશમાં દુકાળ પડ્યો છે.

રણુમલ—હું મહારાજને મળુ છું ત્યાં સુધી આ વહાણ તથા તેમને એક પણ માલિક અહીંથી જઈ શકે નહિ એવો બંદોબસ્ત આપ તરફથી થવો જોઈએ.

કારકુન—અહુ સાર આપના હુકમ પ્રમાણે તેમની ઉપર ઉઘાડી તરવારથી પચાસ માણસનો પેરા મુક્યું છે.

ચાંચીઆ—રાજકુમાર શું કરવા અમારા ઉપર સખાઈ કરાવે છે, અમે ભુલ્યા, કખમારી.

રણુમલ—કખ હજી હવે મારવાની છે.

ચેહુર—માઘ અમે તારે કાંઈ બગાડ્યું હોય તો કહે.

રણુમલ—બગાડ્યું કાંઈ નહિ પણ સુધાર્યું ઘણું, મનમાં વિચારો કે શું બગાડ્યું છે.

ચેહુર—અલ્યા, અમે તને આવો નહોતા જાણતા.

રણુમલ—તારે મેં તમને પોરબંદરના તળાવ ઉપર આવા ક્યારે જાણ્યા હતા.

ચેહુર—આવો જાણ્યો હોત તો જીવતો શું કરવા રાખત.

રણુમલ—એ તમે ભુલ કરી પણ હું ભુલ કરનાર નથી, તમારા માંથી એકને પણ હું જીવતો રાખનાર નથી.

ચેહુર—ભુલ્ય નહિ પણ તારા કાલાવાલા અને મારી દયા.

રણુમલ—તમારા કાલાવાલાથી મને દયા કિત્તે થશે નહિ, જો હું આવા ચંડાળોને જીવતા રાખું તો તે હજારો પ્રાણીઓને સંકટના સા-લુસામાં પકડી દેવાની મારી નાંખે.

ચેહુર—રણુમલ કાંઈ કરતાં અમારા ઉપર દયા લાવ.

રણુમલ—દયા લાવું તો ધૈર્યરતો ગુનેગાર થાજી.

( વેગળેથી રાજ દશ ઘોડેસવાર સાથે દોડતો આવ્યો. )

કારકુન—ભાઈ રણુમલ, રામધિરાજ પધારતા હોય એમ લાગે છે.  
( રાજ આવી ધોડા ઉપરથી ઉતરી ઉભો રહ્યો. )

રાજ—( કારકુનને ) શી વ્યવસ્થા ચાલે છે ?

કારકુન—ગઈ કાલ સુધીના દાણના નાણાં તિબ્બેરી કારકુનને પહોંચી ચુક્યાં છે. તેના હાથની આ ચાળીસ હમરની પહોંચ. અને આજેનો આ શુકનમાંજ તકરારી ટોળા આવ્યું છે.

રાજ—અરે તમે કોણ છો, ક્યાંથી આવો છો, અને અમારું દાણ અટકાવવાનું શું કારણ છે ?

બેહુર—અમે મુસાફર છીએ. અગારે વતન જઈએ છીએ, વહાણના ભાડાના પૈસા આપીને ઉતરીશું. વહાણનો માલિક (બેહુર) આ છે અહીં કેમ લાવ્યો તે અમે જાણતા નથી.

બેહુર—સાખ અમે વહંપારી નથી, ફક્ત પેટ ભરવા ચાર પાંચ ભાગીઆ થઈ લોકને બેસારી લઈ જવા વહાણ કર્યું છે, અને પાણી ખુટવાથી અહીં આવ્યા છીએ.

કારકુન—મહારાજ ખરી હકિકત આ રણુમલને પુછશે તો નિષ્કળશે.

રાજ—કેમ તમે શું કહેવા માગો છો.

રણુમલ—પ્રથમ એ કે આ સર્વને હાથ કડી કરો, પછી હું સંધળી બિના કરું.

રાજ—હકિકત કહો પછી જે ઘટીત હશે તે થશે, યુનો મગજમાં ફર્યા વિના હાથ કડી કરવી, એ મારા રાજ્યનો કાયદો ના કહે છે.

રણુમલ—મહારાજ, કાઠીઆવાડ એજન્સીના કિનારા ઉપર આવેલા પોરબંદર નામે ગામના તળાવના કિનારા ઉપર હું ફરતો હતો તે વખતે આ ચાર માણસો આવી મને ઓળખતા હોય એવો ટોળા અને પ્રપંચ કરી, વહાણમાં પગલાં કરવાનું વચન લઈ, મારા મિત્રોથી વિયોગ પડાવી મને વહાણમાં બેસારી દગાથી હંકારી મુક્યું. રસ્તામાં મારો ઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ફક્ત મને સરવેશ્વરે બચાવ્યો છે, તૃપ્તિ થાય તેટલું ખાવા પીવા મને એકે દિવસ આપ્યું નથી, નિરાંતે સુવા દીધો નથી, અને એક હલકા ચાકરની માફક કામ કરાવતાં અહીં સુધી લાવ્યા છે, એ કાને સાંભળેલા પણ નજરે નહિ જોએલા એવા આ ચાંચીઆ છે. તેમણે પોતાની ચાંચો મારી મારા કાન બહેરા કર્યા છે.

રાજ—તમે કોણ છો તે કપા કરી કહેશો ?

રણુમલ—રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલા વાંસવાડાના રાજ સમિરમલ મારા પિતા, અને અધ્યાનાના રાજ ધિરસિંહ મારા મામા. મારું નામ રણુમલ.

રાજા—અહો ધણી ખુશીની વાત, “ આજે કિડીને ઘેર કુંજર ” શરમાવો આ દુષ્ટાને શી શિક્ષા કરવી છે ?

રણુમલ—સર્વને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરો.

રાજા—તે ન થાય.

રણુમલ—કેમ ન થાય ?

રાજા—એમણે તમારું ખેટું કર્યું હશે પણ મારું સારું કર્યું છે.

રણુમલ—તમારું શું સારું કર્યું ?

રાજા—તેઓ ન હત તો આપ અહીં શી રીતે આવત અને આ મારી નગરી શી રીતે પાવન થાત ?

( ચાંચીઆ ચુપકીથી ગરસપરસ, વહાણુ થયું એ રીતે. )

રણુમલ—ભલે તમારી કબાલ આવી તેમ કરો, પણ પાપીના પ્રાણુ બચાવવા એ કેવળ અધર્મિત છે.

રાજા—સિપાઈઓ આ સાત હાથકડી કરી, જેલમાં મોકલાવો એમને જનમ દીપની સળ કરતમાં આવી છે.

બેહર—રણુમલ ભાઈ એક આમજી ! આમાં તમે શો કાયદો ?

રણુમલ—મારા કાયદાની વાત નથી, પણ તમારા કાયદા માટે, કે તમે પૃથ્વી ઉપર પાપ કરતાં અટકો, તો ઇશ્વરના ગુનેગાર ન થાઓ.

રાજા—સાત સાત ફટકા મારા દેખતાં મારો પછી લઈ જાઓ.

હુકમ થતાંજ સર્વને હાથકડી પહેરાવીને સાત સાત ફટકા મારી લઈ જતા માંડ્યા સારે સર્વ જણાએ રણુમલની સામે કંગાલ દ્રષ્ટીએ જોયું. રણુમલે વિચાર્યું આ મારે હાથે અન્યાય થાય છે, જેવા આ ચાર દુષ્ટા છે તેવા ખીજ નથી.

રણુમલ—મહારાજ (બેહર. ચેહર. દેવરો ને કેવરો) આ ચાર શિવાય ખીજ સર્વને છોડી મુકો, એવી મારી મરજી છે.

રાજાએ ચાર શિવાય ખીજને છુટા કરવાનો હુકમ કર્યો. સારે ચારે જણે રણુમલને વિનંતી કરી, ભાઈ અમને સજા કરાવવી હોય તે કરાવીને છુટા કરાવો તો સારું અમે આવું કામ ફરીને કદી નહિ કરીએ. ( એમ કહી રણુમલના પગમાં માંથાં મુક્યાં. )

રણુમલ—યાદ રાખજો, તમારા અહીંથી ગયા પછી મારે જોવું નથી જોનાર તો ઇશ્વર છે, હું તમને છુટા કરું છું. પણ પારકાનું ખોટું ઇચ્છવાથી આપણું ખોટું જ થાય છે.

ચારે ચાંચીઆ—(ગાકીનાને) ભાઈઓ આ વહાણુને તમે, જ્યાં

જવું હોય ત્યાં જાઓ, અમે ચારે જણા રણમલની સેવામાં રહીશું, આવા ઉત્તમ પુરુષની સેવા ફરીફરીને આ અવતારમાં મળવાની નથી.

**રણમલ**—ભાઈઓ તમને છ માસ સુધી ચાલે એટલું અજ પાણી આપી વિદાયગિરી આપુછું માટે જાઓ અને ફરીને જ્યારે મારી પાસે આવવું હોય ત્યારે આવજો પણ મારી શિખામણ યાદ રાખજો.

**બેહર**—અમારે ચારમાંથી તો એક જણ ચાંચીઆનો ધંધો કરવે નહિ એ નિશ્ચય, હુકમ છે તો અમે જમ્મએ છીએ, અનતો પુષ્કળ છે પણ પાણીનો બંદોબસ્ત કરાવો. ( કહેવા પ્રમાણે કરી વિદાય કર્યા. )

રણમલસિંહને સાથે લઈ પગે ચાલી રાજા અજયસિંહ પોતાના નજર રવાના થયો, આવા સુકુમારે વિલક્ષણ બુદ્ધિવાળા બાળકને જોઈ હાઈ થયો અને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, આપનું નિકળવું વાંસવાડથી કેવી રીતે થયું ?

**રણમલ**—અપ્પરમાતાની અનિતી અને કામાન્ધ પિતાની તેના ઉપર સંપુર્ણ પ્રિતી એ સિવાય બીજું કંઈ કારણ નથી.

**રાજા**—ત્રાહે ત્રાહે, જ્યાંને ત્યાં અપ્પરમાતાના અપરાધ થતા ને થતા, કોણ જાણે ઇશ્વરે સ્ત્રિના અંતઃકરણમાં કેવી ગોઠવણ કરી છે કે તેનો પાર કોઈ પામી શકે નહિ, હજારે એક અપ્પરમાતા સારી હોય.

**રણમલ**—હવે આપણે એ વાતથી શું પ્રયોજન છે, બનવાની બની ગઈ અને બનશે તે જોઈશું એજ. આપના રાજ્યની શી રિથતી છે, નગરની વ્યવસ્થા કેવી ચાલે છે, રૈયતની સુખાકારી કેમ છે, રાજ્યના અધિકારીઓ ન્યાય કેવા કરે છે અને કુટુંબ પરીવાર પરમેશ્વરે કેવો આપ્યો છે ?

**અજયસિંહ**—રાજ્યની વ્યવસ્થા મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે સારી ચાલે છે, નગરના લોકો વહેપાર રોજગારે સુખી છે, રૈયતની સુખાકારી વિષે પુછવા જેવું કે કહેવા જેવું રહ્યું નથી, રાજ્યના અધિકારીઓ, અદલ ઇનસાફી, નિશપક્ષપાતી તથા ચોખ્ખા દિલના છે. કુટુંબ પરીવારમાં ઇશ્વરે એક પુત્ર આપ્યો છે જેની ઉંમર હાલ સાત વરસની થઈ છે પણ તેની માતા ગુજરી ગઈ છે અને ચાર પછી મેં ફરી લગ્ન કર્યાં છે.

**રણમલ**—પુત્ર ઉપર પ્રેમદ્રષ્ટી રાખો સાચા બોટાનો વિચાર કરતા રહેવું એજ. બીજા રૈયતની સુખાકારી વિશે વાંધા બરેલું કેમ બોલો છો, તે કૃપા કરી સેવકને સમજાવો.

**અજયસિંહ**—(થયાછોરે પતિ તેજ પ્યારી તનના; રાગ.)

થયો બાળા આ કોપ દૈવનો દેશ પડ્યો દુકાળ;

દેશ પડ્યો દુકાળ બાળા દેશ પડ્યો દુકાળ. થયો બાળા.



અમૃતવૃષ્ટિ હસ્તીએ થાતી. માધવ કેરી મહેર;

આ વરશે, જન મરશે, પાણી તરસે, શું કરસે;

કુવા વાવ સૌ સુકાં દીસે, પાણી છે પાતાળ.

થયો બાળા. ૧

ધન્ય પતીએ ધન સૌ ખોયાં, નિર્ધનીઆ એ પ્રાણ;

વચવાયા, અટવાયા, સપડાયા, ખોઈ કાયા;

ત્રાહે ત્રાહે જન સૌ ઉચરે, વળી સમરે દીનદયાળ.

થયો બાળા. ૨

ઝાડ કાંઈકની જડ નથી જડતી, પત્ર ન દીસે એક;

પશુ પડીઆં, ઉઝડીઆં, ઉખડીઆં, થયાં થડીઆં;

સારાં સુંદર શોભીતાનાં, તોડી પાડ્યાં ડાળ.

થયો બાળા. ૩

પ્રાણ તજી નિસ પશુ જાય છે જાલે જમપુર વાટ;

વિણ ચારો, થયો મારો, નહિ વારો, એકે આરો;

વળી વન્હીથી વિનાશ પામ્યાં. પંખી જે પ્રખાળ.

થયો બાળા. ૪

રૈયતની આ રિયતી, હજારો અને લાખો પ્રાણી ભુખથી મરી જાયછે, ચાર વિના અસંખ્ય દોરના પ્રાણ ગયા અને હજી પણ નિત્ય પરીચંત દોર મર્યાજ કરે છે. નયમાં વહેપારીને વહેપાર નથી, અધર્મિ અને ચંડાળ લોકો સજ્જનોને દુઃખ દેવા તૈયાર થાય છે.

રણુમલ—મહારાજ, સૌ સારાં વાના થશે, ગમરાવા જેવું કારણ નથી, રૈયતના પૈસાથી જે જે વૈભોગ આપણે ભોગવ્યા છે; અને આપણા ખજાના તર કયા છે. તેજ રૈયતને આદતના વખતમાં ધનનો સર્વ ભંડાર ખાલી કરી તેને જીવન આપવું એ આપણો રાજ્યોનો ધર્મ છે, રૈયત એજ આપણું ધન, આપણો શત્રુગાર, આપણું જીવન અને જે કહો તે તે, રૈયત ન હોય તો રાજ્ય કોણ કહેનાર હતું, માટે ભયા ભંડાર ખાલી કરો, અને જે જે ઉપાયોથી સર્વ પ્રાણી એક વરસ જીવી શકે એવા ઉપાય આદરો.

અજયસિંહ—રણુમલ, આપ કહો છો તે ખરી વાત છે, ધન છે, ધાન્ય નથી આ મારા સૌ ગાઉ ફરતા એટમાં સાડત્રીસ ગામ અને ત્રણ મોટાં શહેર છે, તેને એક વરસ કઢાવે એટલો અનાજનો પાક થાય છે, તે અનાજ કરકસર કરી ત્રણમાસ વધારે ચકાવી શકીએ, પણ ખીજ બાર મહિના એટલે આવતા ચોમાસાના પાક સુધી પહોંચાડી શકાય નહિ.

રણુમલ—એક વખત આપણે ઘેર ચાલો, પછી વિચાર કરીશું.

અજયસિંહ—અરે હા! એતો મારી ભુલ થઈ હજી તમને ભોજન પાનાદિકથી તૃપ્ત કર્યા નથી તે પહેલાં મેં મારી કરમ કયા ભર કરી, માફ કરજો.

રણુમલ—તેને માટે કાંઈ હરકત નહિ, જે જે કહે છે તે મારા પુછવાથીજ કહે છે.

વાતો કરતાં મહેલની નજીક આવ્યા તે વખતે રાણી અશુભમતી અરખામાં ઉભેલી હતી તે રણુમલને જોઈ વિસ્મય પામી. અહો આ કામ કુંવર જેવો રાજકુમાર કાણુ હશે ?

અજયસિંહ—રાણી. આ રણુમલસિંહ આપણે ઘેર મેમાન છે તેમની ભોજન પાનાદીકથી સારી આગતા સ્વાગતા કરવી એ તમારું કામ છે.

અશુભમતી—જેવો હુકમ. મારું એવું ભાગ્ય ક્યાંથી કે આવા સુ-કુમાર રાજા મહારા હાથનું ભોજન જમે. આજ મધ્યરે મને કૃતાર્થ કરી.

રણુમલ—મહારાજા અજયસિંહ, રૈયતની સુખાકારીને માટે જે જે વિચાર કરવા ઘટતા હોય તે આ વખતે કરો.

અજયસિંહ—આપ જેમ સમજાવો તેમ કરવા હું ખુશી છું.

રણુમલ—પ્રથમ તમારે મહારાજાં એક કહેવું માન્ય રાખવું પડશે ?

અજયસિંહ—મેં પ્રથમથીજ તમને કહી દીધું છે કે તમે જે જે કહેશો તે કરવું. મહારાજાં રાજ્ય આગાદ રાખવું તમારા હાથમાં છે.

રણુમલ—મહારાજાં મારા અંગ ઉપર જે હીરા મોતી રત્નતા દાગિના છે તેની કિંમત આશરે પાંચ કરોડ રૂપીઆનિ છે. તે સર્વ ખર્ચ થયા પછી ઘટે તો તમારા ખર્ચનામાંથી ખર્ચ કરવું.

અજયસિંહ—એ શું બોલ્યા, એમ થાયજ નહિ, તે છતાં તમારી મરજી હશે તેમ કરીશું.

રણુમલ—પ્રથમ તમારા રાજ્યમાં જે જે જગા ફળદ્રુપ હોય તેની નજીક કાંસ ક્રવા વિગેરે ખોદાવો, જુની જાણ થએલી જગાશય જગાઓ સુધારો, ધર્મશાળા ઉઘાડી અનાથને આશ્રય આપો, અને પરદેશથી અનાજ તથા પાણી જોઈએ તેટલો ખર્ચ કરીને મંગાવો.

અજયસિંહ—અરે કોઈ હાજર !

સિપાઈ—હુકમ નામદાર.

અજયસિંહ—પ્રધાનને બોલાવો !

સિપાઈ—જેવો હુકમ. ( જાય છે ને તેડી લાવે છે. )

પ્રધાન—( સલામ બરીને ) મહારાજાં અત્યારે સેવકની શી જ-રૂર પડી છે ?

અજયસિંહ—કાલે સવારમાં દરેક ખાતાના અધિકારીને હુકમ કરો કે તે પોતાનાં કામ બરાબર કરી, જે જે કામ આપડે ઉઘાડવાનાં છે તેના

ઉપર દેખરેખ રાખે, બીજી તમારે જોયતા માણસો રાખી યોગ્ય ખર્ચ કરી ગરીબો પાસેથી કામ લઈ તેમનું પોષણ કરવું, અપંગ અને અનાથને માટે એક અનાથઆશ્રમ ઉઘાડી તેમનું પોષણ કરવું. નગરમાં બિંબ માગતા બિખારીને પકડી અનાથ આશ્રમમાં દાખલ કરવા, અને કામ કરી શકે તેવા હોય તેમને કામ ઉપર મોકલવા. જે ઠેકાણે અનાથ આશ્રમ તથા દુકાણનાં કામ ઉઘાડવામાં આવે તે ઠેકાણે મોદીની દુકાનો ઉદ્વેગવતી, અને તે મોદી ખોડ કે ખરાબ શિધુ આપી લોકોની સુખાકારીને ન બગાડે તેની ચોક્કસ તપાસ રાખવી.

**પ્રધાન—**નામદારનો જેવો હુકમ.

**રાજા—**વળી વધારામાં કહેવાનું કે અત્રે પધારેલા રાજા રણમલસિંહ જ્યાં જ્યાં પધારે ત્યાં ત્યાં તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરવો. હાલ એજ. જે જે કામ તમને સોંપવામાં આવે છે તેનો તાકીદે અમલ કરો, અને આવતા મહિનાની સાતમી તારીખે એટલે આજથી બરાબર એક મહિને જ્યારે અમે જેવા નિકળીશું ત્યારે તેમાં કાંઈ વાતની ખામી હશે તો તમારી પ્રધાન પધિવને સ્થરમ ભરેલુ દેખાશે.

**પ્રધાન—**મહારાજ હું તો ફક્ત આપના હુકમનીજ રાહ જોતો હતો, હવે હું રજા લઉં છું. ( જાય છે ને કચેરી મંડળ એકઠું કરી કહે છે. )

**પ્રધાન—**અરે ઇંજીનિયરીંગ ખાતાના અધિપતી દોલતસિંહ ક્યાં છે.

**દોલતસિંહ—**(આવીને) ફરમાવો તે પ્રમાણે વર્તવા સેવક તૈયાર છે.

**પ્રધાન—**તમને તથા તમારા હાથ નિચેના માણસોને કેટલો કેટલો પગાર મળે છે ?

**દોલતસિંહ—**સાહેબ મારો પગાર રૂ. ૫૦૦ મારા હેડ ક્લાર્કનો ૨૦૦ અને મારા એકાઉન્ટન્ટને ૧૫૦ તે સિવાય ત્રણ ઓવરસિયરો છે તેમાંના બે ૬૦ રૂપિયાના અને એક ૫૦ નો છે.

**પ્રધાન—**તમને રૂપિયા બસે અને હેડ ક્લાર્કને પોણાસો તથા એકાઉન્ટન્ટને સો અને ઓવરસિયરોને વિસ વિસ એ પ્રમાણે પગાર કરતાં વધારે મળશે બાકી બીજા જોઈતા માણસો રાખી સર્વત્રે યોગ્ય પગાર આપી કાલનનું તળાવ તથા કારન અને કેસર વચ્ચે નહેર ખોદાવો.

**દોલતસિંહ—**મહારાજ આપ કહો છો તો ખરા પણ એ કામ થોડા રૂપિયાનું નથી, તે ઓછામાં ઓછા ત્રણ લાખ રૂપિયાનું કામ છે.

**પ્રધાન—**અરે ત્રણ થું તેર લાખનું કામ હશે તોપણ મહારાજ ખર્ચવાને ખુશી છે. તમે તાકીદે કામ શરૂ કરો હું નગરના કેટલાક શેઠીઆને ખબર આપી રાજ્ય પાસે મોકલું. (જઈ રાજ પાસે શેઠીઆને મોકલે છે.)

શેઠીઆ—અમારા ગરીબ લાલક કાંઈ કાંઈ હોય તો કહે.

અજયસિંહ—શેઠીઆ, અમારી પાસે ખેડા છે તે રજપુત સંસ્થા-  
નમાં આવેલાં વાંસવાડાના રાજા સમિરમલના પુત્ર રણમલસિંહ છે તે ધ-  
ણી વિદ્વાન અને ડાહ્યા છે તેમની સલાહ પ્રમાણે આપણા રાજ્યમાં દુ-  
કાળના કામ ઉઘાડ્યાં છે. ગરીબોને માટે અનાથ આશ્રમ ઉઘાડ્યાં છે. અને  
પ્રદેશ ધાન લેવાને વહાણ મોકલી દીધાં છે.

મહારાજન—ધણું ધટિત કર્યું છે. હાલમાં રાજ્યને એજ વિચાર ક-  
રવા ઘટે છે, અસંખ્ય માણસોના પ્રાણ ભુખથી અને હજારો માણસોના  
પ્રાણ પાણી વિના ગયા છે. અને કેટલાંક ગામ ઉજાડ થઈ ગયાં છે. લ-  
ખો માણસો બિખ માગતા રસ્તા ઉપર માલમ પડે છે.

નેમચંદ—અરે કરમચંદ, હું મોંઘીને શમશાન ગયો ત્યાં એક એક  
વળીએ ત્રણ ત્રણ મહાં ખાંધેલાં, એવું એવું સાત વાર બેસું. બહુ મરકી !  
બહુ મરકી !

રણમલ—જે કાળે અને જે પળે જે ખનવાનું હોય છે તે કામ  
મિથ્યા કરી શકતું નથી.

ચોપદાર—મહારાજ, પ્રધાનજી પધારે છે.

અજયસિંહ—કેમ પ્રધાનજી શું વર્તમાન છે ?

પ્રધાન—મહારાજ કોલનનું તળાવ તથા કારન અને કેસર વચ્ચેની  
નહેર એ બે કામ હાલ ઉઘાડ્યાં છે, એ થયા પછી બીજાં કરીશું.

અજયસિંહ—ધન્ય છે રણમલસિંહને કે જે પોતાના અંગ ઉપ-  
રના દાગિના પરોપકારમાં અર્પણ કરવા તૈયાર થયા.

રણમલ—મને ધન્યવાદ આપવા જેવું કંઈ છેજ નહિ. મારી માતા  
નાનપણમાં મને જે જે લાડ લગાવતી અને તેની સાથે માંડે મનરંજન ક-  
રવાને જે જે વાતો કહેતી તેનું આ પરીણામ છે.

કર્તા—જેવું રણમલે કર્યું એવું સર્વથી ન થાય, કારણ કે તે સ્વાર્થ  
અને પરમાર્થમાં સરખો રહેતો હતો. આપણે એના પ્રમાણે કરવા જઇએ  
તો, કહેવત પ્રમાણે થાય. દેખા દેખી સાંધે જોગ, પડે પડને વાધે રોગ.

દ્રષ્ટાન્ત—એક વખત એક ધારાળો પોતાની જિને લઈ ખેતરમાં  
જતો હતો તે વખતે, મોરે કળા કરેલી જોઈ ત્યારે ધારાળાએ કહ્યું કે  
અલી આપણે કોઈ દહાડો કળા ન કરી, બળ્યું મોર જેવી કળા આપ-  
ણને ન આવડે. આજે ઘેર જઈને કરવી. સાંજે ઘેર જઈ ખાઈ પી સુવાનો  
સમય થયો ત્યારે સ્ત્રી કહે. હું તારે કહ્યું તમે કહેતા હતા કે કળા ક-

રીશું ? કોળી કહે હા હા, લાવ ખાટશી ખાટલો લઈ પીઠ પાછળ દોરણથી મજબુત બાંધ્યો, અને કોળણે સુપડું બાંધ્યું પછી હુપડીમાં ફરતા જ્યારે તે ટેહુંક ટેહુંક મોઢેથી ઉચાર કરતા જાય. કોળણ કહે તમારી કળા મોટી તો થઈ પણ ગોળ ન થઈ, ત્યારે પુજો મંગાવી બાંધી દીધો. હવે ચળકતી થાય એટલે થયું. દીવાસળીથી સળગાવ્યું એટલે બડકો થયો. કોળણ કહે હા હવે શોભ્યું એટલામાં છાપડું સળગ્યું, હલાય થઈ, બાંધી બહાર નિસરી ગઈ, પણ પુરપથી બહાર નિકળાયું નહિ, નિકળતાં ખાટલો બ-રાયો. લોકો બરાયા અરે શું છે. કોળણ કહે કોઈનું કંઈ બળે, મારો મોર કળાયો માંહી બળે. માટે હે રાજન કોળીએ પ્રથમ પોતાનો વિચાર ન કર્યો કે હું કોણ અને મને કળા કરવી ઘટે છે કે નહિ.

**અભયસિંહ**—શાહાબાદ રણમલ. તમને તાનપણમાં માતાનો ઉપદેશ સારો થયો છે. ધન્ય છે તમારી માને કે જેણે પુત્રને બાળપણથી જ નિતીનો રસ્તો દરશાવ્યો છે, જે માતૃશ્રી હાલ સજીવન હોય તો મારે એમનાં દર્શનની અભિલાષા છે.

**રણમલ**—(આંખે આંસુ લાવીને) મારાં ધિરજ્યા હાલ હયાત છે. એમનો પ્રેમ અતિપય છે, મને થોડીઆમાં સુવારી કાતો રાખવા જે ગિત ગાતાં તેમાંનો કંઈક ભાગ મેં મારા નોકરોથી સાંભળ્યો છે તે કહું છું.

**હાલરડું.**

( અલોલો હાલ વહાલરે, પ્રિયમ પારણીઆમાં પોઠો ) એ રાગ

સુનિતી ચાલજેરે, કરજે ગ્રાણુ છવનશું પ્યાર;

શ્રુષ્ટિ કરતા સૌ દુઃખ હરતા, ધૃત્વર જગદાધાર;

કયા કાયદા જન સુખ સાહ, ન જવું તેની પાર.

સુનિતી. ૧

પરનિદા પરધન પર હરવું, પર અસ્ત્રી પર ખાર;

નિતીની રીતી આજંગે, તે જન ખાશે માર.

સુનિતી. ૨

જુઠ, પુઠ કોઈની નવ જોવી, કાગ તણા અવતાર;

સજ્જનના દોષ દૂરીજન કહે, ભુતમ ભાગે માર.

સુનિતી. ૩

**અભયસિંહ**—અહો ભાઈ સઘળો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો, તમારી માતાએ જે હાલરડાં ગાયાં છે, તે હત્તમ છે. મેં તાનપણમાં હાલરડાં સાંભળ્યાં છે તેની એક કડી, “ભાઈ મારો ડાલો છે, તે પાટલે બેશી નાલો છે.”

**રણમલ**—હવે મને શ્રમ ધણો થયો છે, માટે રજા આપો તો આજે પુણિમાનો દિવસ છે, માટે ફરીઆના કિનારા ઉપર જરા ફરવા બહિ.

અજયસિંહ—હા આપણી ગાડીમાં જાઓ અને વહેલા પાછા વળજો, મને તમારા વિના ગોઠતું નથી.

રણુમલ—મને ગાડીની જરૂર નથી. ચાલતા જવાથી મારા શરીરને કસરત થશે. માટે જાઉં છું અને વહેલો આવીશ. ( જાય છે. )

હરીઆના કિનારા ઉપર એક મોટું સોમણ તોલતું લાકડું પડ્યું હતું. રણુમલ ઢીંચણ સુધી પાણીમાં પચીસ કદમ ચાલી લાકડા ઉપર જઈ બેઠો. પુનમનો ચંદ્ર સામે શોભી રહ્યો હતો તેના સામું એક નજરથી જોવા લાગ્યો, અને વિચારમાં ગુમ થયો. અરે મારા માતા પિતા, મારા મિત્રો સર્વે ક્યાં. એટલામાં લાકડું હાલતા માંડ્યું. રણુમલે વિચાર્યું અહીં આ સોમણનું ભોંય ઉપર પડેલું લાકડું હાલવા લાગ્યું તેનું શું કારણ. પાછું વાળી જોવા જાય તો કિનારો પાંચસે કદમ દુર હતો લાકડું પાણીની ભરતી ચઢવાથી ઉચકાઈ ગયું હતું અને જે ડેકાણે રણુમલ ચમક્યો તે ડેકાણે ત્રણ વાંસપુર ઉંડુ પાણી હતું નિસાસો મુકી રણુમલે જ્યું હે પ્રભુ હજી દુઃખનો અંત આવ્યો નથી કે કેમ ? એટલામાં પાણીના મોજથી લાકડું મધ્ય સમુદ્ર સુધી તણાયું અને રણુમલ પ્રાણની આશા ત્યાગ કરી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરતો બેસી રહ્યો.

ઇશ્વર સ્તુતિ; પુનમ ચાંદનીનો; રાગ.

ઓ અવિનાશી અનાયના આધાર છોરે,

છો પ્રાણ સર્વના જીવન જગજરતાર;

રે અલબેલા અધિકુ શું કહું, સહાય કરો હવેરે;

મહાસાગર મોટો ધણો, પાર ન પામે જન,

ત્રિકમ તેમાં તાણીઓ, અકળાયું મુજ મન,

વળી તૃશ્નારૂપી તરંગ તેમાં, ઉઠે ધણારે;

આશાએ બાંધ્યો જીવ જતાં નહિ વાર.

રે અલબેલા. ૧

સુધર ભવસાગર વિષે, ભટકાવ્યો બહુ કાળ;

ચોરાશીના આકર્ષા, દિઠાં દુઃખ વિશાળ;

પ્રભુ પ્રજાપતીએ, ઘાટ અમારા ધડયા ધણારે;

મોહ આચારૂપી, ટપલા કરો માર.

રે અલબેલા. ૨

શાંશાં સંકટ ભોગવ્યાં, શાં શાં કર્મ લખેત;

પળે પળે છાયા ફરે, અટપટો તમારો ખેલ,

નિત્ય નીત્ય પ્રલયમાં, નર સૌ ગોથાં ખાય છેરે;

વળી કામ ખાય છે, કોરી કોરી લગાર.

રે અલબેલા. ૩

## કપટ પંક્ષણી.

આપણા પવિત્ર ધામ કાશી નગરના રાજા કુલશ્રુમલને ગમારમલ નામે પુત્ર અને સગુણ નામે પુત્રિ બે બાળક હતાં. પુત્ર પુત્રિની ઉમ્મરમાં ત્રણ વરસનો આંતરો હતો, પણ અક્ષત હોંશીઆરીમાં હજારો ગાંડોનો આંતરો હતો, સગુણની ઉમ્મર તેર વરસની થઈ ત્યારે ગમારમલ સોળ વરસના થયા. બંનેની ઉમ્મર પરણાવવા લાયક થઈ ત્યારે રાજા કુલશ્રુમલ ફિકરમાં પડ્યો. હવે આ સુંદર દેવ કન્યા, નાગકન્યા અને ગાંધિવ કન્યાનાં માન મુકાવે તેવી સ્વરૂપવાન, ગાંધારી જેવી ગુણવાન, તથા મહાન પુરૂષનાં માન મુકાવે તેવી, આકાશ વિજયીની માફક ચમકારા કરતી, નવ યૌવનમાં ખિલતી માળાને, ક્યાં પરણાવીશું. એને લાયક વર ક્યાંથી ખોળી કાઢીશું. સ્વયંવર કરે તો રૂપ જોઈ પરણાવવી પડે, કેણુ મોકલું તો કુળ જોઈ પરણાવવી પડે. પણ પુરૂષના ગુણ જોવાય અને લગ્ન થાય તો સગુણે સગુણ મળે કે જેથી અમૃતમાં અમૃત બન્યું કહેવાય. દીકરી દીકરી ? તારે માટે મને અતિશય શોચના થાય છે દુનિયામાં દુઃખનો દરીઓ તે દીકરી સમાન બીજો નથી. તું જન્મી ત્યાંથી તારી ચિંતા તે હજી સુધી ચાલ્યાજ કરે છે અને આગળ વિચાર કરેછું તો મૃત્યુ સુધી તે ચિંતામાંથી હું મુક્ત થવાનો નથી. વળી વિચાર કરેછું તો પુત્ર કુવારો છે એમાં મારો શો વાંક; ગમારતો ગમારના ગુણેજ હુંવારા ફરે છે, જ્યાં જ્યાં રાજ્ય રજવાડામાં જાય ત્યાં, સભ્યતાથી વર્તવું કે યથાર્થ ખોલવું કે સલુકાઈથી વાત કરવી તેમાંનું કાંઈ ન મળે, સર્વ રજપુતા સમજી ગયા છે કે ગમાર કરતાં ગધેડામાં ત્રણ ગુણ વધારે છે, કે જે મનુષ્યને શિલામણુ બેવા લાયક, અને એ પ્રમાણે વર્તવા લાયક, તે ત્રણ ગુણ ગમારમાં હોયતો તેને ગધેડો કહી ચકાય, પણ બાઈ તો ગધેડાથીએ ઉતરતી પાંડતના છે એટલે સર્વે ઉપમાજોગ કહીએ તો ચાલે. વિચારમાં ગુમ થઈ રાત્રિ ગુન્જરી, સવાર થતાં અટક કર્મ પરવારી શોકાતુર રહેરે જઈ સભામાં બેડો.

**પ્રધાન—**કપા સિંધુ બેઅદબી માફ, પૃથ્વીવપતીને આજે કઈ વસ્તુએ શોક સમુદ્રમાં ડુબાવ્યા છે ? તેની સેવકને ખજર વડી જોઈએ.

**કુલશ્રુમલ—**પ્રધાનજી, રાત્રિએ વિચાર ભોવનમાં જ્યારે હું ગઈ થયો ત્યારે માન વિચારમાં રાજ્ય માટેની કોઈ પણ અટપટ, કે ચક્ર પાણીને ઝોળખવાની ચટપટ; એમાંનું કાંઈ મારી નજર આગળ નહ આવતાં, પુત્ર તથા પુત્રિ બંને હાજર થયાં. સગુણ ક્યાં પરણાવી, ગમારને શી રીતે પરણાવવો, એજ વિચારના ઉભરા નિરંતર આવ્યા છે. ગમાર તે તો

ગમારજી છે. રત્નપુત્રમાંનો કાઠ તેને કન્યા દે તેમ નથી. સગુણના ગુણ પ્રમાણે લાયક વર જડતો નથી.

પ્રધાન—મહારાજ, સગુણને પરણાવવાની ખટપટ હાલમાં બંધ રાખો, ગમાર વિષે વિચાર કરો.

રાજા—(હસીને) અરે ડાહ્યા પ્રધાન, જેનો કંઈ ઈલાજ આપણા હાથમાં છે તે બંધ, અને જેની જાણ આપણા હાથમાં છેજ નહિ તે વિચાર શી રીતે પાર પડશે ?

પ્રધાન—ગમારનું નક્કિય ગમારને પરણાવશે. એક જીંદુ કરી સબામાં ફેરવો કે ગમારમે માટે કન્યા લાવશે તેને રાજ્યમાંથી બે આવી ભાગ મળશે. હાલ એજ, સગુણને માટે વિચાર કરીયું.

રાજા—વાર પ્રધાનજી, તમારી સલાહ મને સતોષકારક છે, અને નયમાં જીંદુ ફેરવો કે જે માત્ર પુત્રને માટે પદ્મણી સ્ત્રી લાવશે તેને રાજ્યમાંથી બે આવી ભાગ મળશે.

વાર્તા વિતોદ ચાલે છે તે પ્રસંગમાં ગમાર આરી પહોંચ્યો. રાજા કહે પ્રધાનજી, ભાગ્યશાળી પુરૂષ પધારતા દેખાય છે ને શું !

પ્રધાન—કામ સિદ્ધ થશે પછી ભાઈનું ભાગ્ય કરે તે ખરું.

ગમાર—બાપા મને વહુ, હું હું હું.

રાજા—વીરા હાલ એજ વાત ચાલે છે, થોડા વખતમાં તારા લગ્ન થશે ( લગ્ન શબ્દ સાંભળીને )

ગમાર—વધન નહિ વહુ હું હું હું હું.

રાજા—હા ભાઈ હા તને પરણાવવાના થોડા દિવસ બાકી છે તારે માટે પદ્મણી કન્યા મંગાવી છે.

ગમાર—(પદ્મણી સાંભળીને) પદ્મણી નહિ. હારી વહુ.....

રાજા—ના ભાઈ ના પદ્મણી નહિ. રતીકા જેવી રૂપાળી.

ગમાર—બાપા, (રતીકા શબ્દ ઉપરથી) રાત તો કાળી હોય.

રાજા—અરે રાત કાળી હોય પણ ચંદ્રકળ્યા પછી કાળાશ રહેકે ?

ગમાર—ના રહે, ના રહે ખરી વાત બાપા, તારે ચાંદામામા કીયા.

રાજા—તારી જિ તે રાત ને તુ તે ચંદ્ર

ગમાર—હો હો હો બાપા, તમન રાઉ જેવા છો હો.

રાજા—હા હીક જા હવે ઘેર, તને પરણાવશું

ગમાર—તારે પરણાવજો હો ! બાપા ખેન જેવી વહુ લાવજો.

રાજા—સારું સારું જા, બેસ લાવીશું.



ગમાર—તારે બાપા બેતને ના પરણાય ?

રાજા—ચુપ, બકવા ન કર બેહર. વગર સમજ્યું લાલવ કરે છે.

ગમાર—ભુલ્યો ભુલ્યો ( ગાલે લપડાડો મારે છે ) બેત બદે નહિ કેમ બાપા ?

રાજા—સિપાઇ, એને પકડીને ઘેર લઇ બંધો.

ગમાર—જકડ્યું બાપા જકડ હું, હરે નહિ આવું. વહુ લાવજો ! હાંકે ! ( બચે છે. )

ચોપદાર—રાજાધિરાજ, બહાર કોઇ નિઃ આવી છે અને તે અંદર આવવા માગે છે.

માલણ—( સલામ કરીને ) મહારાજાજીને જે ઠંઠેરા પિટાબ્યો અને બીજા ફરવ્યુ તે મેં ઝડપ્યું છે, અને પચાસ દિવસમાં બદમણીની બોળ કરી એકાવનમે દિવસ લઇ અહિં હાજર થયેશ.

રાજા—બહુ સાર, તારે જે જે વસ્તુ બેંધતી હે વ તે ભરતે કહે.

માલણ—મારે કાંઇ ન બેંધએ, હું આપ જે મને મુન્ય પ્રતાપથી સર્વ વાતે કુશળ છું. મારો જન્મ કામરૂ દેશમાં થયેલો છે ત્યાં હું ત્રીસ વરસની થઇ ત્યાં સુધી રહી છું, તે દેશની સારણી વિદ્યા હું શિખી છું, જાત્રાને ભુલાવું અને વિધાવિને વાંકી રાખુ એટલી આવડત મને આવડે છે. અનેક પ્રકારનાં રૂપ હું ધારણ કરી શકું છું, અને દિવસમાં દોઢસો ગાઉની મુસાફરી કરી શકું છું.

રાજા—વાહરે વાહ, પ્રધાનજી કુવરનાં ભાગ્ય બળ્યાં.

પ્રધાન—મેં તો પહેલેથીજ કહ્યું હતું કે જાઈતા ભાગવનો ઉદય હવે થયો છે.

માલણ—મહારાજા, મને રાજા મળતી બેંધએ.

રાજા—પ્રધાનજી આપણે સર્વ કચેરી મંડળ આ સ્થિતે ગામ બહાર આપણા બગીચા સુધી વળાયા ચાલો.

પ્રધાન—હાજી એમજ થવું બેંધએ. માત્રાલના કાળમાં કંકુનો ચાલ્યો કરી, તેને મેનામાં બેમારી રાજા પ્રધાન વિગેરે બેનપે તાગ ચાલે તો પર સ્વાર થઇ નમ્ર બહાર આવ્યા.

માલણે મેનામાંથી ઉતરી સર્વને નમન કરી રાજા કહ્યું કે જાજીની એકાવનમે દિવસે એટલે ઉતરાણને આગલે દહાડે ( કળમળા મિચકે ) કન્યા સહિત આવેલી સમજાજો. એમ કહી મેનામાં મણી તાંબી કાંટ મંદણી થઇ હતી.

રાજા—પ્રધાનજી, આ સ્ત્રી જરૂર કામ સિદ્ધ કરશે.

પ્રધાન—મને પણ એમ ખાત્રી થઇ ખરી.

એમ વાતો કરતા નયમાં પાછા વળ્યા દિવસ ઉપર દિવસ રાજા કુલશ્રુમલ ગણતો જાય છે, કપટ પંદણો પ્રથમ કોઇ મોટા રાજ્યના રાજ્ય મહેલની સામે જઇ બેઠી લાં જઇ, ખીજું રૂપ ધારણ કરી, રાજ્યના તથા પ્રધાનના ઘરની ચિકીત્સા જોઇ કડી તે ખીજા રાજ્યમાં, એમ દરેક રજવાડે રજવાડે, રાજા તથા પ્રધાનની પુત્રિયો જોવા લાગી, અને પસંદ ન પડવાથી ઉડતી આગળ ચાલવા લાગી

## ગેબી ગોળા.

મિત્રના ગુપ્ત થવાથી ગંગારામ અતિશય દિલગીર થયો, તેનો અંતરનો શોક ઇશ્વર શિવાય અને બહાર શોક ઝાડ પહાડ શિવાય કોઇ જોનાર ન હતું, લુપ્ત્યો તરસ્યો ત્રણ દિવસ સુધી બોંયરા ઉપર બેસી રહ્યો, ચોથે દિવસે પોતાની મુસાફરી શરૂ કરી, પહાડ પર્વત ઓળંગતો, ઘાતકી પશુઓના પડવા સાંભળતો દિનપર દિન વનદૂળ ખાતો અને ઝરણાં પાશુ પિતો ચાલ્યો આવ્યો, સોળમા દિવસની સવારમાં તે કોઇ સારા શહેરની નજીક આવ્યો છે એવું તેને માલમ પડ્યું. કુતરાનું બસવું, ગાયો બેસોનું ફરવું અને ચરવું. માણસોની આવળવ. એ સઘળું તેને કાંઈ સંતોષ આપવા લાગ્યું. જતા માણસોને પુછી ખાતરી કરી કે બાક અહીંથી ગામ કેટલું દુર છે અને ગામનું નામ શું છે. વટેમાર્ગીએ જણાવ્યું કે નયનું નામ ફરકાયાદ છે અને તે અહીંથી ત્રણ ગાઉ દુર છે, ગંગાનદીનો કિનારો છે, રાજા બહુ ધરમિષ્ટ અને શોખી છે, રૈયત ઉપર દયાભાવ રાખનાર છે. વટેમાર્ગીનાં વચન સાંભળી ગંગારામને કાંઈ દ્રઢતા આવી. પ્રવાસ કરતાં પંથ કપાયો અને શહેરનો દરવાજો સામે દેખાયો, નયમાં ગયા પછી વસ્તીમાં ફરવાની, બિદ્યા કરવાની અને પેટ ભરવાની શક્તિ તેનામાં રહી ન હતી. હે પ્રભુ ત્રણે મિત્રથી હું છુટો પડ્યો હવે મારાથી વાંસવાડા પાછું જવાય તેમ નથી બાકીઓને દુઃખ સમુદ્રમાં ડુબાવી જાડતો જગતના હંકારા ખાતો થાઉ, માટે આ ફરકાયાદ એજ વાંસવાડા અહીં કોઇ સુતારને લાં રહી ઉદરપોષણ કરી, પ્રભુનું બજન કરી બાકીનું આયુષ્ય પુર કર. એમ વિચારી સુતારનો મહેલો પુછતો ચાલ્યો મહેલામાં આવ્યા પછી જે ઘરની પાસે જઇને તે ઉભો તે ઘર કેવળ મિત્રીનું હતું જેની પાસે પોતાના રજેલા દશવીશ હજાર રૂપિયા

હતા અવસ્થાએ પહોંચવા આવ્યો હતો, અને કામ કરવાને થોડો અશક્ત થયો હતો, તેણે ગંગારામને જોતાં વિચાર કર્યો કે આ કામ ઉપર માખા-પતું ફરજન છે, અને વખાનું મારું અહીં આવવું પડ્યું હશે. જો એને જોયતો આશ્રમ ન આપુ તો મારી મિલકત શા કામની.

કેવળમિસ્ત્રી—ભાઈ તું કાણ છે અને ક્યાંથી આવે છે ?

ગંગારામ—હું જાતે સુતાર છું, કર્મે નાંખેલા સમુદ્રના મોળમાં તણાતો અહીં આવ્યો છું.

કેવળ—જો તારે અહીં રહેવાની મરજી હોયતો સુખેથી રહે મારી સમગ્રી મિલકતનો વારસ તું છે.

ગંગારામ—હું રહેવા ખુશી છું. પણ મારે તમારી મિલકત ન જોઈએ. મિલકતનો ભોગવતાર ભગવાન તમને આપશે.

મિસ્ત્રી—અરે ભાઈ અવસ્થા થવા આવી આવજ સુધી તો સ્વપ્નામાં પણ પુત્રનું મોં જાણું નથી તો હવે થશે એ શિ આશા માટે મેં તે ત-રફની દ્રષ્ટિ કરી દીધી નાંખી છે.

ગંગારામ—હું નથી જોઈયો પણ મને ભગવાને જોલાવ્યો છે, માટે એ કામ સિદ્ધ થવાનું હશે.

મિસ્ત્રી—ભલે ઇશ્વર એમ કરે તો સાહે, પણ તારી વાત કર.

ગંગારામ—હું તમારે લાં રહીશ દિવસમાં ત્રણ કલાક તમારું કામ કરીશ, અને મારી નજરમાં આવશે તે વખત ચાલ્યો જમણ.

મિસ્ત્રી—સાહે ભાઈ તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તજે, પણ રહે તો સાહે, આવ ઘરમાં હું રસોઈ કરવા મંડાવું, એમ કહી ગંગારામને ઘરમાં જોલાવી બેમારી; પાણી પછ કંસાર કરાવી તૃપ્ત કરી સુવાની જોઠવણ કરી, સવારમાં જમારે ગંગારામ ઉઠ્યો. લારે કહ્યું, કાકા મને કામ કરવાનું તમારાં હથાકાર આપો, અને હું માણુ તેવાં લાકડાં લાવી આપો.

મિસ્ત્રી—આ સર્વ ઓળખ તારી પાસેજ પડ્યાં છે, જે જે લાકડાં જોઈએ તે તે હું તને પુરાં પાડુ, પણ મારી મરજી એવી છે કે તારી પાસે કામ ન કરાવવું.

ગંગારામ—ખાઈને આજસુ જેસી રહેવાથી, શરીર માટી થાયછે, અને યાદશક્તિ મંદ થાય છે, માટે અક્ષતને અને અંગને આજસુ રાખવા એ ઉત્તમ પુરૂષનું લક્ષણ નથી.

મિસ્ત્રી—ભલે જેવી તારી મરજી. આજે કહી બતાવ કાલે સવારે જે જે લાકડાં જોઈએ તે માગી લેજે.

બિજે દિવસે સવારથી ગંગારામે પોતાનું કામ શરૂ કરવા માંડ્યું. એણે ત્રણ કલાક કામપર બેસવાનો નિયમ રાખ્યો, એ ત્રણ કલાકમાં ભુખ આવીને બોલાવે તોપણ તેની સાથે વાત ન કરવી એ નિયમ માર્યો. અનેક પ્રકારનાં પશુ પક્ષીઓ, શુબળંતુઓ રમકડાં રૂપે તે કરવા લાગ્યો, શુબળંતુના જે જે અવયવ આપણે આંખથી જોઈ ન શકીએ તેવા તેણે વડીને કરવા માંડ્યાં. ફિડી, મટાડી, માંખ, મચ્છર, ચાંચણ, માંકણ, સાપ, ઘો, કાગ, કાખર, બગલાં, બાજ, લુવડ, બિલાડાં, કુતરા, મરવા, વિગેરે અનેક પ્રકારનાં રમકડાં તેણે વડવા માંડ્યા, એક માસ સુધીનાં સવ રમકડાં એકઠાં કરી બજારમાં વેચવાને માટે મોકલ્યાં. આવા ચમત્કારીક, મનને મોહ ઉપજાવે તેવાં રમકડાં જોઈ નયના લોકના ધોક જોવા ટાળે નહ્યા, રાજાની સ્વારી ત્યાં થઈ જતી હતી તેણે લોક ભરાયા જોઈ બગી ઉઠી રાખી શું છે તે તપાસ કર્યો; ત્યારે રમકડાં જોયાં. પણ રમકડાંને બનાવનાર ન જોયો. રાજા કહે અહો આ કારીગર કેવો હશે અને ક્યાં હશે, કેટલાક માણસોએ જવાબ આપ્યો સરકાર, આપણા ગામમાં કેવળ મિત્તી કરીને છે તેને ત્યાં ટાઈ પરદેશી સુતારનો છોકરો વખાનો માર્યો આવ્યો છે તેણે આ રમકડાં વડ્યાં છે. આ હકિકત સાંભળી રાજા પોતાની બગીમાં બેસી ચાલતો થયો. બિજે દિવસે કચેરીમાં જઈ પ્રધાનને વાત કરી, બાઈ કાલે બજારમાં મેં લાકડાંનાં રમકડાં જોયાં જેના વડનારને અતિશય શાહબાશી આપવી વટે છે.

**પ્રધાન—**હાજી, મેં પણ સાંભળ્યું હતું, કાલે બજારમાં બહુ માણસોનો જમાવ થયો હતો.

**રાજા—**મારી નરજી એવી છે કે તે કેવળ મિત્તીને ઘેર આપણે સિપાઈ મોકલી છોકરાને અહીં બોલાવીએ.

રાજાના કહેવા ઉપરથી પ્રધાને સિપાઈ બોલાવા મોકલ્યા, સિપાઈ કેવળ મિત્તીનું ઘર પુછતા આવ્યા, અને મિત્તીને કહ્યું કે તમારે ત્યાં જે કારીગરનો છોકરો છે તેને રાજા હાલ બોલાવે છે.

**કેવળ—**હાલમાં તે પોતાના કામ ઉપર બેઠો છે. માટે વાત નહિ કરે ત્રણ કલાક પછી આવજો.

**સિપાઈ—**અરે કીદર હે, રાજા ખુદ ખુદાતેહે.

**કેવળ—**પેલા બોરડામાં છે બાજો. ( આંગળી બતાવીને ) હીંદુ અને મુસલમાન બંને સિપાઈ આવી ગંગારામના સામા બેઠા. થોડીવાર સુધી બંન્ને ગંગારામે તેમના સામુ ન જોયું ત્યારે અકબાઈને કહ્યું, બાઈ

તમને રાજ્ય બોલાવે છે, સાંભળ્યું હશે હમણાં ઉત્તર દેશે એમ વિચારી જરા ખોટી થયા પછી કલાકે બોલ્યા બાઇ તમને રાજ્ય તેડે છે જવાબ તો દ્યો તેનો પણ કાંઈ ઉત્તર પાછો વળ્યો નહિ. એમ કરતાં ત્રણ કલાક પુરા થયા મંગારામ હાથમાંથી ઝોળર નિચે મુકી બોલ્યો, કેમ બાઇ આવવું થયું છે ?

સિંપાઇએ—આપને રાજ્ય બોલાવે છે.

મંગારામ—હું તમારા રાજ્ય પાસે આવવા માગતો નથી.

સિંપાઇએ—( મારે વરસે બાવા બોલ્યા તો કે બચ્ચા કતાંતર આવ્યા. મનમાં ) આપને સહજ બોલાવે છે જાજા ખોટી નહિ કરે.

મંગારામ—મડબડ મુકો, જાણ્યા અહીંથી, મારે આવવાની કાંઈ જરૂર નથી.

સિંપાઇએ—અમારા ઉપર શું કરવા ઘાંટા કાઢોછો. અમેતો ચી-દીના ચાકર.

મંગારામ—તમે મારા માથાના મુરખી, પણ એકવાર ના કલા પછી જક કરોછો માટે મારે એમ કરવું પડ્યું. ( સિંપાઇ જાય છે. )

સિંપાઇ—રાજાધિરાજ એણે ત્રણ કલાક સુધી તો ઉત્તર દીધો નહિ અને આખરે કશું કે હું તમારા રાજ્ય પાસે આવવા માગતો નથી.

રાજા—આજ કાલ હુતરને માન છે. પ્રધાનજી કાલે સવારે તમે પડે જઈ તેડી લાવજો.

બિજે દિવસે સવારમાં પ્રધાન મેંનો લઈ ગયા તેને કેવળ મિત્રીએ જણાવ્યું કે પ્રધાનજી બલે પધાર્યા, એ છોકરો હાલ કામમાં બેઠો છે તે ત્રણ કલાક સુધી કોઇની સાથે વાત નહિ કરે, માટે હાલ બેસો અને મારા ગરીબની પાત સોપારી અંગિકાર કરો. મિત્રીએ મેવા મિદાઇ વિ-ગેરે મંગાવી ચાહ મુકાવી પ્રધાનની આગતા સ્વાગતા કરી એટલામાં મંગારામ કામ ઉપરથી ઉઠીને આવ્યો.

પ્રધાન—ચાલો તમને રાજ્ય બોલાવે છે.

મંગારામ—અરે રાજ્ય કોણુ ચાય છે, કોનો રાજ્ય મારે ને અને શું નિસપત છે.

પ્રધાન—તમે બુલ ખાઓછો, તમારી કારીગરી જોઈ રાજ્ય ખુશ થયા છે, આ પણ ચોંટીયુ જુદુ છે, રાજ્ય તમને ન્યાલ કરી દેશે.

મંગારામ—મને સંસારમાં કોઈ વાતની અપેક્ષા રહી નથી, અને મને ન્યાલ કરે તેવી કોઈ વસ્તુ ઇશ્વરે સરજવી નથી તો રાજ્ય શું કરશે.

પ્રધાન—ભાઈ તમારે માટે મહારાજએ મેનો મોકલ્યો છે.

ગંગારામ—તે ખુશીથી પાછો લઈ જાઓ.

પ્રધાન—ગંગારામભાઈ, આમ શામાટે કરો છો, બલે તમારે કોઈ વાતની અપેક્ષા ન હોય તો પણ મારા માનની ખાતર જરા આવીતો જાઓ.

ગંગારામ—ચાલો.

વસ્ત્ર પહેરી તૈયાર થયો, અને ચાલતો પ્રધાનની સાથે વાતો કરતો દરબારમાં આવ્યો.

રાજા—(આસન આપીને) ભાઈ આપનો બહુ ભારેખમ લાગેછો.

ગંગારામ—ભારેખમની પાસે ભારેખમ થવું પડે એ મારી પ્રકૃતિ છે.

રાજા—જો મારી વિનંતી કબુલ કરોતો કહું.

ગંગારામ—સુખે કહો, યથાયોગ્ય કરવું એ હું કરી શકીશ.

રાજા—તમને રહેવાને એક મહેલ, રસોઈને માટે રસોઈખા, સેવામાં સેવક, ચાકરીમાં ચાકર, સવ સોંપુ. તમે એ મહેલમાં રહી અનેક પ્રકારનાં રમકડાં કરી માફ મન ખુશ કરો. હું તમે ખુશી થશો એટલે દરમાથો આપીશ.

ગંગારામ—મારે દરમાથો જોયતો નથી. હું તમારો બંધારણ નહિ મારી મરજી હોય ત્યાં સુધી રહું. હમેશાં ત્રણ કલાક તમારું કામ કરું.

રાજા—જેમ મરજી. ( પ્રધાન તરફ નજર કરીને ) પ્રધાનજી સુંદર મહેલ તથા નોકર ચાકરનો બંદોબસ્ત કરો !

પ્રધાન—નામદારનો જેવો હુકમ.

ગંગારામે સવારના સાતથા દશ પોતાનું કામ જારી રાખ્યું. રાજાની જે જે દરમાથો થતી જાય તે તે કામ કરતો જાય. કોઈ કોઈ વખતે રાજા તેની ચતુરાઈ જોવાને, તે કામ કરતો હોય તે દર્મિયાનમાં આવોને બેસતો. પણ તે પોતાના કામથી પરવારે નહિ ત્યાં સુધી રાજા તેની સાથે વાત કરવા પામે નહ. સર્વ સાહિત્ય રાજા તેને પુરી પાડતો, અવકાશના વખતમાં તેણે એક ગોળો કરવા માંડ્યો. ઊંડા ગોળાકારના એ ઢાંકણાં કરી તેને બંધ કર્યા એટલે લોખું જેવો અને જેટલો આકાર થયો, મારી કામથી જોતાં પણ તેનો સાંધો માલમ ન પડે એવી ચતુરાઈ તેણે કરી હતી. તેની ઉપર ખજુરા બાતનું કોતર કામ કરી તેમાં સોના રૂપાના વરખ દ્યાવ્યા. ત્યારપછી બીજો ગોળો બનાવ્યો કે જેમાં પહોળા ગોળાનો સમાવેશ થાય, ત્યારપછી ત્રિજો કે જેમાં બીજો સમાય. એમ ઉપરા ઉપરી સાત ગોળા કર્યા, તેમાં દરેકના ઉપર જુદી જુદી બાતની ઉત્તમ કા-

રીગરી કરી હતી છેક ઉપરના ભાગમાં એક ઢાંકણા ઉપર સુર્ય અને બીજા ઉપર ચંદ્રનાં ચિત્ર કર્યાં હતાં, છેક અંદરના ઢાંકણામાં તેણે એક દોહરો લખ્યો હતો જેનો ભાવાર્થ એ હતો કે, હું મિત્રનો વિયોગી છું અને ફરકાખાદમાં રહું છું. આવો સુંદર શોભીતો ગોળો કરી તેણે ગંગા નદીમાં જઈને વહેતો મુક્યો એ પ્રમાણે તેણે દર અઠવાડીએ એક એક ગોળો તૈયાર કરી મુકવા માંડ્યો તેની શોભા સુર્ય ચંદ્ર સરિતામાં ડુબતા હોય એવી દેખાતી હતી.

## ગુમાની ગુરૂ.

હવે આપણે નદીમાં તણાતા મુકેલા ખુલ્લખુલ્લ જમાદારની ખબર લઈએ. ઘેડાએ ખરો રસ્તો મુકી ખોટો રસ્તો ચાલવા માંડ્યું એટલે જમાદારના હોસ કોસ ઉડી ગયા. અણા અણા અણા કરી પોકાર કરવા લાગ્યા. ત્રણેક ગાઉ સુત્રો ઘોડા સ્થંભી શક્યા નહિ, આખરે જીવ જવાની તૈયારી થઈ ઘેડાએ પાણીમાં ડુબકીઓ ખાવા માડી, જમાદાર પણ બે ત્રણ વખત માથાબોળ નાણા, જ્યારે અણાના છેલ્લો પોકાર થયો ત્યારે કેટલાક ખારવાઓ હોડી લઈ ફરતા હતા, તેમણે વેગળેથી આવતાં જોયું અને વનમા હોડીને સ્થંભીને ઘેડાને ખાવતા પકડ્યો, જમાદારને ઉચ્છેદને અને ઘેડાને બે ચાને ઉપર ચઢાવ્યા. અડધી કલાકે જમાદારને શ્વાસ વળ્યો ત્યારે સાધુનો વેશ જોઈ ખારવાઓ પુછવા લાગ્યા મહારાજ આપ શી રીત તણાયા ?

ખુલ્લખુલ્લ—તમને નહિ પકડા હોતા તો દરેકાએ ખતા, મરતા નાહ.

ખારવા—મહારાજ દરીઓતો દુર રહ્યો, અને રસ્તામાં પ્રાણ નિહી જત, ત્રાપજી આપનું નામ શું.

જમાદાર—ગુમાની ખાવા, સખ હમકુ કહેતે હે.

ખારવા—ત્રાપજી આપણે મુકામે ચાલા, અમારાથી ખનતી સેવા કરીશુ.

ગુમાની—બહોત અમ્છા જેસી જગદીશકી મરજી.

ખારવાએ પોતાને મુકામે લઈ જઈ મંદિરમાં રાખ્યા પણ પોતે પોતાની જાત વિચારીને આપ નિવેદી થયા. કોઈને અડવું નહિ કોઈનું પાણી પીવું નાહ એવા સખત નિયમ પાળવા લાગ્યા. સૌ તેને ગુરૂ કહેતા, ગુમાની ગુરૂ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. એક વખતે ગુમાની

ગુરૂ થોડે સ્વાર ચઢ નહીં કિનારે સાંજના ધરવા નિકળ્યા, ત્યાં મિત્રાને સંભારી વિચાર શુન્ય થયા હતા, એક પથ્થર ઉપર બેઠેલા હાલ્યા ચાલ્યા શરૂ કર્યા હતા હોય એમ માલમ પડતું હતું; ત્યાં કોઈ રાગતું આવતું થયું. રાજા ચર્ચામાં મુસ્તક મુકી કહેતા લાગ્યો, હે કપાસિંધુ ઘેર પધારી મને પાવન કરો.

ગુરૂ—ચલ ચલ ચલ દુર રહે. કોનહે ?

રાજા—મહારાજ આ પાસેના ગામનો હું રાજા છું, આપના ચરણના પ્રતાપથી હવે સાતસે ગામનો હું ધણી છું પણ તે સધળું આપ જેવા સતની સેવા કર્યા વિના હું તુચ્છ સમજું છું.

ગુરૂ—દુર હઠ વિશાકા રીઝ તુ સંતકી સેવા કયા કરેગા.

રાજા—સલ બાપજી હું વિશ્વાનોજ કીડો છું, પણ અદ્ય આકાશમાં જે થયું તે કરવા ચાહું છું.

ગુરૂ—બહોત અચ્છા બચ્યા તેરી મરજી હે તો મેં તેરે ઘર ચલ્યા આઉંઘા, મગર મેરી મરજી હોવે ઉત્તી તરાહસે મેં ચલુંઘા.

રાજા—બહુ સારૂ બાપજી પધારો. ( ખુલખુલ જમાદારને રાજા ઘેર લઈ ગયા. )

રાજાને ઘેર જઈ મુનિષ્ટત ધારણ કર્યું અને કહ્યું કે આજસે એક મહીના તક મેં બોલુંઘા નહિ. પોતાનો ધર્મ સચવાય એવી રીતથી તેણે વર્તવા માંડ્યું, એક વખત સહેરનો કોઈ માણસ ફરકાબાદથી રમકડાં લાગ્યો, જે જોઈ રાજા વિસ્મય પામ્યો. અને કહ્યું કે આવો કારીગર આપણાં રાજ્યમાં હોય તો કેવું રમકડાં લાવનારને રાજાએ પુછ્યું બાપ કારીગરનું નામ શું છે, અને ઉમ્મર કેટલી છે? જવાબમાં જણાવ્યું કે તેનું નામ ગંગારામ છે. સોળ વરસની ઉમ્મરનો છોકરો છે. પણ રાજાની એ પરવા રાખતો નથી.

રાજા—અરે એવો કારીગર કોઈ અહિ લાવે તેને જે માએ તે આવું.

ગુમાનીગુરૂ—રાજા, મેરે કુછ નહિ ચહિતાહે કલ મેં જાઉંઘા ઓર ઉસકુ લેકર આઉંઘા.

રાજા—બહોત અચ્છા બાપજી.

બિન્ને દિવસે સવારમાં બે સ્વાર સાથે આપી ગુમાની ગુરૂને વિદાય કર્યો. ગુરૂ રસ્તામાં વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યાં અણા કબી મિત્ર હોય તો અચ્છા.



## શાન્તાબા.

અવનગરથી સમુદ્રમાં ખેંચાએલો રણમલ સાત દિવસ સુધી પાણી-  
થી બહાર નિકળવા ન પામ્યો. સાત દિવસની જુખ અને તરસ તેને પિડવા  
લાગી. આઠમા દિવસની સવારમાં સમુદ્રના કિનારા ઉપર તે આવી પહોં-  
ચ્યો. ત્યાં તેણે જાડને પહાડ સિવાય કંઈ જોયું નહિ, હરીની મરજીથી કિ-  
નારો હાથ લાગ્યો, લાકડા ઉપરથી ઉતરી, એ ત્રણ કલાક સુધી કિનારા  
ઉપર પડી રહ્યો, પછી ઉઠીને ચાલ્યો. તેણે દશેક માકની મુસાફરી કરી  
નહિ એટલામાં વણજારાની પોઠો પડેલી દીઠી. વણજારીઓ તથા વણજારા  
મળી આશરે પચીસેક માણસ હતાં, પોઠો ચાર હમ્મર હતી, રણમલને  
જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. અરે આ કોઈ દેવ હશે કે ગાંધર્વ હશે. પચાસ  
પચાસ ગાઉ ફરતું ગામ નથી એવા અંધાર જંગલમાં ક્યાંથી અને શી રી-  
તે આવ્યો હશે ? ચાલો પુછીએ.

વણજારા—ભાઈ તમે માણસો, તથા અહીં કેમ આવવું થયું છે ?

રણમલ—રાજકુમાર, આફતાબ મે.જાનાં તણાયોછે.(અધો હેવાલ કહ્યો.)

રણમલનું બોલવું સાંભળી વણજારાને દયા ઉત્પન્ન થઈ, તેમણે એને  
એક ખચ્ચર ખેસવા આપ્યું, અને કહ્યું કે તને જ્યારે ખાવા પીવા જોઈએ  
ત્યારે અમારી પાસેથી માગી લેજે. આમ રણમલ ખચ્ચર ઉપર બેસી મુસાફરી  
કરતો વણજારાની પોઠો સાથે ચાલ્યો. ત્રણેક દિવસ થઈ ગયા એક દિવસ ર-  
ણમલ પોઠોથી થોડો પાછળ રહ્યો, મનમાં વિચાર્યું કે હમણાં એમને પકડુંછું,  
આ સામે પહાડ, પેલો પહાડ, પછી કેટલાક આધા જવાનાછે, જે દિશામાં  
વણજારા મુસાફરી કરતા હતા તે દિશા મુકી બીજી દિશાએ ખચ્ચર લઈ જાય  
છે, એમ એને ભાસ આવ્યો નહિ. તેણે ખચ્ચર ઉપર સાત દિવસ રાતને દ-  
હાડો મુસાફરી કરી તોપણ કોઈ માણસ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ, ત્યારે  
તેને ખાતરી થઈ કે હું તો જુલો પડ્યો, હવે હું ક્યાં જઈશ, મને ખાવાપી-  
વાને આધાર મળ્યો હતો તે પણ ગયો, એમ વિમાસણ કરતો, ફળફળાદી  
ખાતો ઝરણાં પાણી પિતો જંગલી જનાવરોના અવાજ સાંભળતો, પહાડ  
પર્વત ઓળંગતો કાલાકુંડ નગરની પાસે આવી પહોંચ્યો જે નગરના કો-  
ટના કાંગરા તેણે પહાડ ઉપરથી જોયા, અને વિચાર્યું કે ભગવાને વિશ્રામ  
સ્થાન બતાવ્યું ખરું, આ સામું દેખાય છે તે ગામમાં આપણું બાકી રહેલું  
આયુષ્ય પુરું કરીશું હવે દેશપરદેશ બટકી દેહને દુઃખ પાડી રાજ્યગાદી જોઈતી  
નથી. દરવાજામાં પેઠો ત્યારે દરવાજો દરવાજા ન મળે, આગળ જતાં બમરની  
ડુકાનો કેટલી ઉઘાડી અને કેટલી વાસેલી જોઈ, પણ કોઈ માણસ ફરતો

કે દુકાન ઉપર બેઠેલો તેની નજરે પડ્યો નહિ. હજારો વહેપારીની દુકાનો ઉઘાડી પણ માણસ ન દેખાવાથી ગભરાયો, કે હું તે માણસ દેખતો નથી, કે આ ગામમાં માણસ છેજ નહિ, એમ વિમાસણ કરતો રાજ દરબાર તરફ ચાલી આવ્યો. દરબારની ત્રણ ત્રિશાળ હવેલીઓ એક સનમુખ અને બીજી બે ઉત્તર દક્ષિણના દારની હતી. રણમલ દરવાજામાં દાખલ થઈ દશ ડગલાં ચાલ્યો નહિ એટલામાં સામા મહેલમાંથી, દેવ કન્યા જેવી જુવાન બાળા પંદર વરસની ચાલી આવી. તેણીએ રણમલના ચરણમાં સુસ્તક મુકી કહ્યું 'સ્વામિનાથ પધારો મારો મહેલ પાવન કરો. રંભા સમાન રૂપ, રતિકા જેવી કાન્તિ, અધીરા હસ જેવી ચાલ, કસ્તૂરી મૃગ જેવાં લોચન એ સર્વ મળી રણમલને લલચાશે તો ખરો, પણ અચાનક આકસ્મિકમાં આવી, વિપત્તિ વેઠી હમણાંજ ચાલ્યો આવેલો તેથી તેને સ્ત્રિનાં વચન સાચાં લાગ્યાં નહિ અને ઉત્તર વાળ્યો કે તુ કોણ છે ?

શાન્તા—મહારાજ, હું આપની સ્ત્રી છું

રણમલ—અરે પગડ્યા પહેલાં સ્ત્રિ ક્યાંથી ?

શાન્તા—આપ મને નહિ પગડ્યા હતા; પણ હુંતો આપને અંતરથી વરી ચુકી છું, આપ મહેલમાં પધારો પછી વાત કરજે.

રણમલ—ચાંચીઆએ ચાલાકી કરી વહાણ દર્શાવી દુઃખ સમુદ્રમાં ડુબાવ્યો, તેમાંથી તો બહાર નિકળવા હજી પાડ્યો નથી તે પહેલા આ બીજી દોરી સંધાય છે. હે ઇશ્વર જેવી તારા મરજી.

શાન્તા—સ્વામિનાથ આમ રસ્તા ઉપર કિમા રહેવું તે કરતાં મહેલમાં જવાય તો મારાથી તમારો બનતી સેવા થાય.

રણમલ—હા ચાંચીઆએ વહાણમાં સેવા કરી હતી. અને તમે મહેલમાં કરજો. હ્યો ચાલો આગળ હું આ આવ્યો પાછળ.

( શાન્તા આગળ અને રણમલ પાછળ અને ત્રિજે માળે બેઠાં ) સુંદર બિછાનું બિછાવેલું હતું તે ઉપર રણમલને બેસારી તેને થોડું રચીકારક ખાવાનું કરાં આપી પાણી પછ પવન નાખી નિદ્રાવશ કર્યો. બિજે દિવસે જરા વિશેષ ખરાબી આગતા સ્વાગતા કરવા માંડી. ત્રિજે દિવસે એથી વધારે એમ દસે દિવસે રણમલ પોતાની અસલ સ્થિતિએ આવ્યો અને આમ પીને ચેન કરવા લાગ્યો. એક દિવસે સ્ત્રિ અને પુરૂષ બંને જમી પ. રેવારી હાથ્ય વિનોદમાં બેઠા છે. તે વખતે રણમલે પુછ્યું. આ નયનું નામ શું ? રાજ કોણ ? ઉજડ થવાનું કારણ ? તમે કોણ ? અને તમારું નામ શું ?

શાન્તાઆ—સ્વામિનાથ, આ નયનું નામ કાલાકુંડ છે, રાજનું

નામ ઓંકારસિંહ હતું, રાજ્ય અને પ્રધાન એક વખતે શિકારે ગએલા ત્યાં વાઘના શિકાર કરતાં કાંઈ દહિતને ધા લાગવાથી તેનો પ્રાણ ગયો, તેના લાગતા વગગતા બીજા દહિતોએ આવી આ ગામ ઉજડ કર્યું, સર્વને ઉંધતા ખેંચી જઈ મારી નાંખી નગની મહાર બાર ગાક ઉપર ઢગલો કર્યો, છેવટે મને આવી કહ્યું, હે બેન તું પદમણીનો અવતાર છે, પૃથ્વી ઉપર તારા જેવી કન્યાઓ બહા થોડીજ ઉત્તરવંત કરે છે, માટે તને જીવતી રહેવા દઉંએ છીએ. તને બગવાન ગોવ્ય પતિ મેળવશે, એમ કહી ગયા પછી પંદર પંદર દિવસે મહારી ખબર કાઢે છે અને જે જે વસ્તુ મહારે જોઈએ તે લાવી આપે છે. એજ રાજ્ય ઓંકારસિંહ તી હતું પુત્રિ અને મહાર નામ શાન્તા, નામ શાન્તા પણ શાન્તી આપના દર્શનથીજ થઈ છે. હવે આપ કોણ છો તે કૃપા કરી આ દાસીને કહો.

રણમલ—શાન્તા, રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલા વાંસવાડા નગરના રાજ્ય સમિરમલનો હતું કુમારછું મહાર નામ રણમલ છે, અપરમાના અંતરના વહેરથી મહારી આ દશા થઈ છે, મારા મિત્રો... (એમ કહી આંખમાંથી અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો.)

શાન્તા—(ગગળી થઈને) સ્વામિનાથ મિત્રો કહી રહી કેમ ગયા ? આગળ વિસ્તારી વાત કરો.

રણમલ—(અતી આકંઠ કરીને) શાણી હવે મારાથી આમળ બોલાય તેમ નથી.

શાન્તા—આપને એવું શું યાદ આવ્યું કે જેથી બોલતા બેહોશ થઈ ગયા ?

રણમલ—મારા મિત્રો.

શાન્તા—એવા કેવા મિત્રો કે માખાપ વિગેરે કોઈને યાદ કરતાં અશ્રુપાત નહિ ને મિત્રને સંભારતાં.

રણમલ—પ્રિયા; મારા; મિત્રો તે તો નિરંતર યાદ કરવા જેવા છે. તેમનો એકેક શુભ મારા અંતરથી વિસરતો નથી.

શાન્તા—સ્વામિનાથ, આપના મિત્રના શુભનાં વખાણ કરો જેથી હું પણ જાણી આપના દુઃખમાં ભાગ કરું.

રણમલ—જેકનશા ઝવેરી કરી એક મારો મિત્ર છે, તે સ્ત્રિ ઉપરથી પુરુષ ધરખે છે, કોઈ પણ અજાણી સ્ત્રિ તેની નજરે પડે કે તુરત તે તેના પતિનું નામ દે.

શાન્તા—આ તમારા મિત્રે, એ તો ધણો ઉત્તમ શુભ સંપાદન કર્યો છે.

રણુમલ—અરે બીજો ગંગારામ કરી એક સુતારનો પુત્ર તે કાષ્ટ વિમાન કરી આકાશ માર્ગે મુસાફરી કરી શકે છે, તે એકલો નહિ પણ અધીક માણસો લાઇને.

શાન્તા—વાહ પ્રાણનાથ આપના મિત્ર એક એકથી ચઢીઆતા લાગેછે.

રણુમલ—ત્રિજો મિત્ર મારો ખુલ્લખુલ જમાદાર તે મૃત સજીવન વિદ્યા જાણે છે. જ્યાં સુધી હાડકું હોય ત્યાં સુધી સજીવન કરી શકે, એ મારા ત્રણ મિત્ર મારા વિયોગથી જીવશે નહિ, કાશીમાં કર્વત મુકાવી પ્રાણુ ખોશે. અમને છુટા પડ્યાને ત્રણ મહિના થયા.

શાન્તા—અરે હુંતો વાત સાંભળી ચકિત થઇ ગઇ, જ્યારે આવા ચુષ્ણીજન તમારા મિત્ર હશે ત્યારે, તમારામાં કયો ગુણ નહિ હોય તેનું મને અનુમાન થઇ શકતું નથી, આપ સર્વ ગુણ સંપન્ન હશે.

રણુમલ—સોળકળા અને બિત્તલ લક્ષણ તે મારામાં પણ એક કળા ધરી કે હું ચાંચીઆના પ્રપંચથી છેતરાયો.

શાન્તા—દૈવ્યની પાસે ઠહાપણુ આવી શકતું નથી. હવે મધ્યાન સમય થયો છે આપ નિદ્રાવશ થાઓ જેથી શરીર સુખ શાન્તિમાં રહે.

રણુમલ—હા, હું પણ એજ વિચારમાં હતો. (નિદ્રાવશ થાય છે.)

રણુમલના નિદ્રાવશ થયા પછી શાન્તા કુદનની કાંસરી લઇ, ઝર-ખામાં પોતાનું માંયું ઝાળવા બેઠી. તે વખતે કાશીનગરથી ઉડેલી કપટ પંક્ષણી દેશ પ્રદેશ જોતી, આવી સામી બેઠી. પંક્ષણી જોતાંજ પંક્ષણી આનંદ પામી. અહો આજે મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી. આ ઝરખામાં બેઠેલી કન્યા લઇ જઇ ગમારમલને પરણાવું તો રાજા હુલ્લુમલ મને મોં માગ્યું ધનામ આપે. આ નય ઉઝડ છે એટલે લઇ જવાને વાંધો પણ આવે એકું લાગતું નથી, એમ ધારી છાપરાને મોભારે બેઠેલી ત્યાંથી નિચે ઉતરી. શાન્તાની નજર પડતાં તેણીએ વિચાર્યું, અરે આ અંજળ તરેહની પંક્ષણી ક્યાંથી, વાહ જગદીશ્વર તેં પણ કપા કરવા માંડી, મારા સ્વામિના પગલાંથી સર્વે સારાંવાનાં થશે. આમ વિચાર શુન્ય થઇ એટલામાં પંક્ષણીએ ધરડી ડોસીનું રૂપ ધારણ કર્યું. અને દાંત બહાર કાઢી ગિવરાવા લાગી. શાન્તા ચમકી પોતાના પતિને જઇ વળગી પડી. રણુમલ ઉઠી કામઠાપર તીર ચઢારો ઝરખે આવી ઉભો. રણુમલને જોઇ ડોસી કાલાવાલા કરવા લાગી, અરે માયાપ હું ત્રણ દિવસની અપવાસી વખાની મારી અહીં આવી ચઢીશું. આરા નમ્રતાઇના શબ્દ સાંભળી રણુમલને દયા ઉતપન્ન થઇ, તેણે કામઠું નિચે મુકી, ડોસીને ઉપર બેલાવી, તેણીને રસોઇ

કરી ખવરાવવાને શાન્તાને હુકમ કર્યો. હુકમને આધિન થઈ તેણીએ રસો-  
ઈ કરી ખવરાવ્યું; અને પછી તેને મકાન છોડી જવા કહ્યું, ત્યારે ડોસી  
રોષ પડી અને કહેવા લાગી માઆપ હું અહીં સુધી આવેલી છું પાછી  
જમશ. હું નિરાધાર છું, આપની સેવા કરીશ અને પડી રહી પેટ ભરીશ.  
અતી સંકટ વેદી આવેલા રણુમલને દયા ઉપજી, પણ શાન્તા કે જેણે રં-  
ડાતુ કપટ જેયું હતું. તેને દયા ન આપી. નેથી રાખતી ને ન રાખતી એમ  
એ મત થયા. આખરે સ્વામિના વચનને આધિન થઈ તેણીને રહેવા દી-  
ધી. ડોસી દિવસે દિવસે જીવાન અવસ્થા પારખી કરતી ગઈ અને જે જે  
કામ દેખે તે તુરત કરવા લાગી. શાન્તાને રસોઈ કરી જમી પરવારીને જે-  
સવું તે સિવાય ખીજું કાંઈ કરવું પડતુ ન હતું. આ જોઈ રણુમલ પ્રસન્ન  
થયો. પંદરેક દિવસ ચલા પછી અપેક્ષા સમયે જે વખત રણુમલ જમી  
પરવારી સુઈ રહ્યો તે વખતે ડોસી શાન્તાના માથામાં ધુપેન નિચરા લાગી.

ડોસી—જલ્લુ બા, પાંજરામાંથી હેઠાનો કામ દિવસ બેઠાંજ નહિ.

શાન્તા—તારી મરજી હોય તો ચાલ નિચે બેસીએ.

ડોસી—હું તો ક્યારનીએ કહ્યું. જરા શરીરે ઠંડક પણ લાગે, ચાલો.

શાન્તા—કેમ ડોસી અહીં ઠીક છે કે નહિ ?

ડોસી—વાહ આથી કેવું જોઈએ છીએ, હેં બા મારે તમને પુ-  
છવું છે, તે જલ્લુ પુછુ કે ના પુછુ, એમ થાય છે.

શાન્તા—તારે પુછવું હશે આ ગામ ઉજડ થવાનું કારણ, તે તો  
દહિતે ક્યું છે.

ડોસી—ના બા ના, ખીજું છે, કે આવા ઉજડ અને એકાંતમાં  
તમને આ પ્રતિ મળ્યા એ પૂર્વનું તપ.

શાન્તા—હા તપ તો ખરું, નહિતો જોઈતી આવી મુરત મળે નહિ.

ડોસી—જેને જો માણસ ધારતા એતો દેવ છે.

શાન્તા—અરે ગાંડી દેવ તે અહીં આવે ? પણ મારે મન તો  
દેવ જેવા છે.

ડોસી—તમને ખબર નથી દેવનું પારખું જતાવું.

શાન્તા—શું પારખુ, કહે મુને ત્યારે હું જાણું હા ખરી વાત.

ડોસી—ના બા એમ તો ન કહેવાય. તમે અમને પુછો તે મહાર  
નામ ન લો ત્યારે.

શાન્તા—હા તેમ કરીશ, પણ શું પારખુ તે કહે.

ડોસી—બા દેવને મ્હોત નહોય, એ મેં સાંભળ્યું છે મારે આજ  
પુછીને ખાત્રિ કરજો, હશે તો એ કાંઈ છુપુ હશે.

શાન્તા—આજે હું સ્વામિને પુછી આ વાતથી માહિતગાર થઇશ.

ડાસી—પણ આ મેં પુછાવરાવ્યું છે એવું એમને ખબર ન પડે.

શાન્તા—તેમ હું બનવા દેઇશ નહિ. શાન્તાની મુખ મુદ્રા જોઇ ર-  
ણુમને કહ્યું.

રણુમલ—પ્રાણુવધમા, આપ કાંઈ ઉંડા વિચારમાં પડ્યાં હો એમ  
દેખાય છે.

શાન્તા—સ્વામિનાથ, આજે મને બાળપણમાં સાંભળેલી વાત યાદ  
આવી કે દેવને મૃત્યુ હોતુ નથી, તો આપ દેવ જેવા છો માટે જાણતા  
હશે કે આપને મૃત્યુ છે કે નહિ.

રણુમલ—આ વાત નાનપણની સાંભળેલી નથી પણ હાલ સાંભળા  
હોય એમ લાગે છે, હું દેવ નથી પણ મનુષ્ય છું એવું મારી વાત ઉપરથી  
તેં જાણ્યું હશે.

શાન્તા—પ્રાણુપતિ, આપને મૃત્યુ છે કે નહિ, તે વિષે મારાથી  
છાતુ રાખો તો તમને મારા સોગમ.

રણુમલ—સ્મિતું હઠ કર છે પણ એ વાત તને પરતાવો કરાવશે.

શાન્તા—ના પતિ મારે કોઇને કહેવી નથી, મહારે જાણવું છે.

રણુમલ—તારી હઠ છે તો કહું છું, કે મારા જમણા પગના અંગુ-  
ઠમાં પદ્મ છે તે ઉપર સિંધુર અડે તો મહાર મૃત્યુ થાય. આ વાત  
મારા માતા પિતા તથા મારા ત્રણ મિત્ર શિવાય કોઇ જાણતું નથી.

મિત્રે દિવસે, શાન્તા અને ડાસી એકાન્ત થયાં ત્યારે ડાસીએ પુછ્યું,  
કેમ બા જો વાત આપણે કાલે થઇ હતી તેનું કાંઈ સમાધાન થયું ?

શાન્તા—સ્વામિને મૃત્યુ છે, પણ છુપુ છે.

ડાસી—જુવો હું તમને શું કહેતી હતી, હવે એ મનમાં રાખજો  
કોઇને કહેશો નહિ, અને એ વાતની સાવચેતી રાખજો.

શાન્તા—સાચવનાર તો ઇશ્વર છે, આપણું સાચવ્યું શું રહે છે.  
પણ આવુ મૃત્યુ તો મેં આજે જ જાણ્યું.

ડાસી—એવું અગોચર કે તમે પણ આશ્ચર્ય પામ્યા ? હશે, આપની  
ધ્યાનમાં આવે તો મને સંભળાવજો નહિતો મારે પણ જાણવાની ઇચ્છા નથી.

શાન્તા—તારાથી છાતુ શું છે. એમના જમણા પગને અંગુઠે પદ્મ  
છે તે ઉપર સિંધુર અડે તો એમનું મૃત્યુ થાય.

ડાસી—અરે વાહ, ભગવાને કેવી કેવી મુરતો ઘડે છે. બા મેં કા-  
લ દિવસ ગામ નથી જોયુ માટે આપ રજા આપો તો એક ચક્કર ફરી આવું !

શાન્તા—જા વહેલી આવજો.

દુકાને દુકાન ફરી કપટ પંક્ષણીએ સુરઘઆતી દુકાન શોધી કાઢી, અને સર્વ વસ્તુ ફેંકી સિંદુર શોધી પડીકાં ખાંધી, ઘેર પાછો વળી. બિજો દિવસે જ્યારે રણુમલ નિદ્રાવશ થયો. ત્યારે જાને જણ્યુ હમેશના રિવાજ પ્રમાણે મહેલની નિચે જઈ બેઠાં. માંયું ઓળી રહ્યા પછી અં-મેડો બાંધવાની તૈયારી થઈ ત્યારે ડાસીએ કહ્યું આ મને તરસ બહુ લાગી છે, હું ઉપર જઈ પાણી પીને આવું છું.

શાન્તા—જા મારે માટે પણ લેતી આવજો !

ડાસી ઉપર જઈ લાવેલા સિંદુરનું પડીકું ખુલ્લું કરી પેતાના અંગુઠા ઉપર લઈ રણુમલની આદર ફેંચી કરી જમણા પગના અંગુઠા ઉપર ટપ-કાવી દીધું, અને ટપકાવતાંજ તેનો પ્રાણ ગયો. રંડા દરબાહને એજ હાથે પાણીનું પવાણું બરી શાન્તા પાને ગઈ. હોય આ પાણી.

શાન્તા—(સિંદુરના અસરથી પાણી લાલ થયેલું જોઈને) અશી આ પાણી આવું કેમ ?

ડાસી—પ્રી જાનીમાની પિતી હોયતો ! આવુંને તેવું કરતી.

શાન્તા ક્રોધાતુર થઈ, હાથમાંથી પ્યાલો ફેંકી દઈ, એકદમ ઉપર જ-ઈને જવા લાગી તો પેતાનો સ્વામી સ્વર્ગવાસ થએલો માલમ પડ્યો. તેજ વખતે ચકરી ખાઈ જમીન સાથે પછાડ ખાધી અને શુદ્ધિ આવતાં માદા રૂદન કરતી પિલાપ કરવા લાગી.

રાગ; ગિરધારીની ગરબીના.

રંગ રસિઆરે રીસ કરી રિસાયા, મન મેળી, મેલી માયા.

હું આપ ચરણની હાસીરે, તેને નાથ કરોછો હિંસીરે,

હૃદ થઈ હવે મેલો હાસીરે, રઠ મેલોરે રણુમલ રાણીનયા. મન મેળી. ૧

આ દગો ડાકણે કીધોરે, મુજ પેટનો પારજ લીધોરે,

દયા દર્શાવીને ડામ દીધોરે, કેમ છવેરે આપવિના આ હાયા. મન મેળી. ૨

હવે પ્રાણ મારો હું ત્યાગુરે, મહારં જન્મ જન્મ દુઃખ ભાગુરે,

સ્વામિ એનોએ માગુરે, હરી આપજોરે મેં અરપા આ દાયા. મન મેળી. ૩

ડાસી—હવે પિલાપ કર્યે શું વળવાનું હતું, થવાનું તે થયું અને જે થયું તે સારાનેજ માટે હશે.

શાન્તા—અરે રંડા રહેવાદે તારો બકવાદા હુમારજ નિય કૃત્યની કરનારી, બ્યભિચારીણી, આવાં ધોર કમં દરી ઇશ્વરની પાસે શું લાભ લેવા ધારતી હશે તે હું સમજી શકતી નથી.

ડોસી—ગાંડપણ મુઠ્ઠી, કડાપણને મદણ કર, આ અધાર જંગલમાં જેમ શિયાળ ખાંડમાં પડી રહે તેમ દિવસ ગુળ્યાં તે કાણે જાણ્યા. ચાલ મહારી સાથે તને કાશી રાજના કુમાર સાથે પરણાવું તે રત્ન આ રણમલ કરતાં હજાર દરજ્જે સાફ છે; અને તું એક રાજ્ય રાણી થઈને બેસીશ.

શાન્તા—અરે ઈંદ્ર અને ચંદ્ર સરખાને મારા રણમલની બરોબરી એ ન ગણું તો કાશી રાજનો કુમાર તે કાણુ ! ખબરદાર હવે પછી તારા મોમાંથી ઉચ્ચાર થશે તો આ ખબરથી તારા પ્રાણનો ધાત કરીશ.

ડોસી—સઘળી ચાલાકી રહેવા દધ આગળ થા, નહિતો પંદણી બની ચાંચમાં લેધ ચાલતી થઈશ. એમ સત્ત માન કે આજથી તાતા સુખનો દિવસ ચલેતો થયો છે.

શાન્તાએ વિચાર્યું ચાલ જીવ હું કાશીમાં જાઉં, જે કદાચ મશ્વરની કૃપાએ એમના ઠહેવા પ્રમાણે એમના મિત્રનો મેળાપ થાય તો, નહિતો ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં તપ કરી દેહનો નાશ કરી પ્રભુ પાસે એજ પતિ ફરીને માગવો. એવો મન સાથે વિચાર કરી, ચાર પાણીનાં કુડાં બરી અને ચાર ધીનાં કુડાં જેમાં રૂની દીવેટા ઉતારી દિવા કરી પક્ષમ પાછળ ફેરા ફરી રતુતિ કરી હે અમિદેવ હે વરણદેવ જ્યારે હું આવીશ ત્યારે મારા પતિનું મુહુર તમારી પાસેથી એજ સ્થિતિમાં લઈશ. એમ કહી દાર બંધ કરી સર્વ તરફથી મનજીવિત કરી. એટલે ડોસીએ મોમાં મણી નાંખી પંદણીનું રૂપ ધારણ કર્યું. શાન્તા સ્વાર થઈ. ત્રિજે દિવસે કાશી નગના બહાર મહાદેવના ઓટલા ઉપર ઉતારી, માલણ વધામણી કરવા ગઈ.

કુલણમલ—કેમ માલણ તું આવી ?

માલણ—હા મહારાજ હું આવી, અને જીવતા જોખમે આપના પુત્રને માટે પદ્મણી લાવી.

કુલણમલ—ક્યાં છે ?

માલણ—આપણા નગ બહાર સોમેશ્વર મહાદેવના ઓટલા ઉપર ઉભી રાખી છે.

તેજ વખત રાજ પ્રધાન સેનાધિપતિ વિગેરે જોવા ગયા અને જેમ જેમ માણસોને ખબર પડતી ગઈ તેમ તેમ જોવા આવવા લાગ્યા. એક કલાકમાં તો ગામમાં વાયદા થઈ ગઈ અને હજારો માણસોનો મેળો ચાલતો થયો. શહેરની માહા સ્વરૂપવાન યાજ્ઞાઓ પણ પદ્મણીને જોઈ અંજાઈ જવા લાગી. એ પગે ચાલતા સર્વ મનુષ્ય કન્યાના વખાણ કરવા લાગ્યાં. આ સઘળી બિના જ્યારે રાજ્ય માતાને કાને ગઈ ત્યારે તે દિલગીર થઈ, અને તેણીના મુખ ઉપર શોક છવાયો.



સગુણ—માતાજી બાઈના લગ્નને માટે સારી કન્યા આવવાથી આખર નયનમાં આનંદ થઈ રહ્યો છે, અને આપ દિલગીર થયાં તેનું કારણ શું ?

માતા—પુત્રિ, બાઈ ગમારમલ તે ગમાર જેવા છે. તેમને આવી સ્વરૂપવાન અને ગુણવાન કન્યા પરણાવવી તે આખી જીંદગીમાં સુખનો દિવસ ક્યારે દેખવાની ? બાઈને બોલવાનું, ચાલવાનું, ફરવાનું, જમવાનું, કે કાંઈની સાથે વિવેકથી વાત કરવાનું બાન નથી તે આવી અનુપમ બાળાને શું સુખ દેવાના હતા.

સગુણ—તારે માતાજી તમારી મરજી એવી છે કે બાઈને કુંવારા રાખવા ?

માતા—કુંવારોજ રાખવો જો નિશ્ચય મદારો નથી, પણ જ્યારે એને લાયક કન્યા મળે ત્યારે પરણાવવો, એમ થાય તો સારું.

સગુણ—માતાજી, રજા આપોતો હું જોવા જાઉં કે બાબી કેવાં છે ?

માતા—ભલે જા, વહેલી પાછી ફરજે.

શાન્તા—બલી કપટ પંક્ષણી, મને અહીં કયાં સુધી ઉભી રાખવા છે ? અને આ પાસે આવી ઉભેલા પુરૂષો કાણ છે ?

માલણ—સામે ઉભા છે તે તમારા થનાર સસરા, કુલજીમલ. કુલજીમલ—( શાન્તાને ) બેટા હવે તમારે સુખના દિવસ ચઢતા થયા છે. આ કાથી નયનું રાજ્ય તમારું લગ્ન થયું કે તરત હું મારા પુત્રને સોંપવાનો છું.

શાન્તા—ભલે રાજ્ય ગમે ત્યારે સોંપજે, પણ પ્રથમ મને તમારા પુત્ર દર્શાવો કે હું આ કપટ પંક્ષણીને જે કહેવું ઘટે તે કહું.

( સગુણ તથા ગમારમલ જાને સાથે આવ્યાં. )

માલણ—આ ગાડીમાંથી ઉતરી આવ્યા તે તમારા પતિ ગમારમલ અને સાથે સગુણ તમારાં નણંદ.

ગમારમલ—આપા વહુ તો, બેન જેવી રૂપાળી છે.

કુલજીમલ—( તેનું માન રાખવાને ) હા, તું પણ પરીક્ષા બરાબર કરે છે. હવે તારાથી બોલાય નહિ, જરા શરમ રાખવી ઘટે.

ગમારમલ—આપા તમે પયણાછો ને કેમ બોલો છો ?

કુલજીમલ—બસકર બસકર, આહુઅવળુ સમજી, બકમકાટ ન કર.

ગમારમલ—હાં પોતાને કહ્યું એટલે કેવો ચટકો લાગ્યો.

કુલજીમલ—ગમાર, તારા મોં સુધી આ કન્યા હોય નહિ, અને પરાણે આવી છે, તે તારાં આવાં બાપજી સાંબળી પરણશે નહિ.

ગમારમલ—નહિ પરણેતો હું કાંઈ કુંવારો રહેવાનો છું ! બેનને માટે હજી શોધવાનો છે કની.

શાન્તા—( મોંઢે લુગડુ દધતે ) વાહ માણસ વાહ, તેં વખાણુ કર્યાં હતાં તે મુરત તો હીક છે. ( નિસાસો નાંખતો ) હે ઇશ્વર રણુમલ-નો મેળાપ ક્યારે કરીશ.

હુલણુમલ—હવે નિસાસો નાંખવા રહેવા દઇ, મારી સાથે નયનમાં દાખત થાઓ, સૌ સારાં વાતાં થશે.

શાન્તા—સગ્ગ, તમારા માણસો હું પ્રસન્ન છું, આવીશું તે આવીશું. પણ મારી વિનંતી આંમનો ઉરમાં થ્યો તો હું તમારો આભાર માનું.

હુલણુમલ—કહો, તમે જેમ કહેશો તેમ હું કરીશ.

શાન્તા—મહારાજ મહાર ચિત્ત હાલ વ્યથ છે, મારા પતિનો પ્રાણુગાત કરી આ માણસ મને અહીં ઉપાડી લાવ્યો છે, તેનો શોક મારા હૃદય ઉપર છવાઇ રહ્યો છે, ગાટે હાલ મને એકાન્ત વાસ રહેવા, હજુ-રમાં દાસ દાસીઓ અને જોડતો ખર્ચ આપો. થોડા મહિના પછી જ્યારે મારા મનનુ સમાધાન થશે ત્યારે હું ખુશીથી લગ્ન કરીશ. હાલ એજ.

હુલણુમલ—તમે જે કહેઓ તે કરવા હું બંધો ખુશીશું. (પ્રધાન તરફ હાથ કરીને) પ્રધાનજી આપણા અગિયાના મહેલમાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરો, દરવાજો સો સિપાઇનો પેરો મુકો અને પચાસ દાસ હજુરમાં રાખો.

પ્રધાન—જેવો હુકમ ! નયની બહાર અગિયામાં ઉતારો આપ્યો.

સગુણુ—( ઘેર જમને ) માતાજી, બાબીનો એવાં છે કે સ્વપ્ને પણ એવી શ્રિ જોવામાં નહિ આવો હોય, પણ બાઇતો બાઇજ છે.

માતા—શું લાં કાંઈ બોલ્યો ?

સગુણુ—અરે બોલ્યો શું ખીજને નિયું જોતું પડે એવા શબ્દ ઉચ્ચાર્યા.

માતા—ફિકરી મહાર ચાલશે તો હું, એ સુકમાર આગકીનાં લગ્ન આ બુડયલ જોડે નહિ થવા દેડ.

સગુણુ—ગાજી, એમ થાય તો સાર, નહિતો સુકોમળ સુગંદિદાર હુલ ઉપર સહ્યા પડ્યા જેવું થશે.

માતા—અરે તું જોયા તો કર; એ અલબેલી વળી કિઆએ પેચમાં રમતી હશે.

સગુણુ—જે થશે તે જોઇશું. પણ માજી.

માતા—કહે પુત્ર શું કહે છે ? હું ધારું કે તને પરણવાની ઉતાવળ થઇ ખરી. ફિકર નહિ થોડા વખતમાં સ્વયંવર રચાવી, યોગ્ય વરથી તને પરણાવીશ.

શાન્તાએ એકાન્ત મહેલમાં હુણુ ગાંન ખાઈ, જમીનપર આસન કરી,

ચટેમાર્ગને સદાવૃત આપી, ઇશ્વરનું બજન કરી, પોતાની દેહનું કલ્યાણ કરવા માંડ્યું. ત્રણેક મહિના વિલા પછી મહોત્સવ પર્વનો દિવસ આવ્યો. તે દિવસે શાન્તા મેનામાં બેસી દસ દાસીને સાથે રાખી, પુન્ય કરવા દશ હજાર રૂપિયા લઈ સવારના પહોરમાં મળીકલિકાના ઘાટ ઉપર ગઈ. નિર્મળ ગંગામાં સ્નાન કરી, પ્રભુપ્રાર્થના કરી, મુઠીએ મુઠીએ પ્રાદણીને દક્ષણ આપવા માંડી. જ્યારે છેલ્લી મુઠી આપી ત્યારે, દરકાયાદથી ગંગારામનો મુકલો ગળીગળો તેણીના પગ પાસે આવી અથડાયો. ગોળો જોતાંજ મોહ પામી, જેને કાષ્ટ પદાર્થ ખુશી ન હોય તરી શક્યો તેને આ ગોળાએ ખુશી કરી. ગોળો લઈ પોતાના મેનામાં મહેલ તરફ પાછો ફરી, ગોળાને વારંવાર હાથમાં લઈ જોતાં અને તેનું અવલોકન કરતાં, તેના બે ભાગ થઈ શકે છે એવું તેને માલમ પડ્યું, તેજ વખતે બારીકાઈથી તેના બે ભાગ કર્યા. તેજ પ્રમાણે અંદરથી નિકળેલા બીજના, પછી ત્રિજના ચોથાના એમ અનુક્રમે જ્યારે સાતમાના ઢાંકણું ખુલ્લું કર્યાં ત્યારે સામસામેના બે ઢાંકણુમાં સોનેરી અક્ષરથી લખેલું માલમ પડ્યું. એકમાં એવું લખ્યું કે

મિત્ર તણા મેળાપને, ચાલો ચિત્તથી છેક,

કર્મ લખ્યા અંજોગથી, રહ્યો એકનો એક.

અને સામેના બીજનામાં.

લી. ગંગારામ સુતાર. મુ. દરકાયાદ.

અરે ગોળાની ચતુરાઈ ઉપરથી અને દોહરાના બાવાઈ ઉપરથી મને એમ ખાતરી થાય કે, આ ગંગારામ સુતાર તે મારા સ્વામિના મિત્રજ દોવા જેમજે, અને જે એમજ દોય તો હમણાં હું ગંગાજીમાં ડૂબી રહી પુન્ય કરી આવી તે મને તુરત જણ રૂપ થયું. લાવ હું માણસ મોકલું એજ હશે તો આવશે. ( પત્રમાં દોહરો લખી ગોળામાં મુક્યો. )

ગોળો ખંધ કરી પોતાના વિશ્વાસુ ઘોડેસ્વારને આપી કહ્યું. આ ગોળો, દરકાયાદમાં જઈ પ્રખ્યાત કારીગર ગંગારામને આપ, અને જવાબ લીધા વિના તુરત પાછો ફર, તેના ફેરામાં રૂપિયા પાંચસે હું તને હાલ આપુ છું તે લઈ જા, અને કામ ચોકસ કરીને આવ્યા પછી એક હજાર રૂપિયા તને ધનામ આપીશ.

ઘોડેસ્વાર—બહુ સારું, આ આપનો પ્રતાપ છે કામમાં પાછો નહિ પડે.

### ભયંકર ભોંયર.

જે ભોંયરામાં જેકનશા કેદ થયો છે તે વિષે વાત કરીએ. બે ત્રણ દિવસ બેઠી રહેવા દઈ જેકનશાને છુટો કરવામાં આવ્યો. પણ નજર કેદ એવી કે અધિકારીની પાસેથી દુર જવાય નહિ. હમેશાં સવારમાં એક

કલાક અધિકારીની પાસે અપ્સરાનો નાચ થતો. ત્રણ જુવાન બાળાઓ મધુર સ્વરથી ગાનતાન કરતી અને નૃત્ય કરી બીજા ઓરડામાં દાખલ થતી. આ બનાવ જોઇ જેકનશાને ખેદ થયો, અને તેણે અધિકારીની સ્તુતિ કરી કે, આપના માણસો જે કામે બહાર જતા હોય તે કામ કરવા મને પણ સામેલ કરો તો ઠીક, કારણકે હું આવા અધિકારમાં ઝાંઝો વખત રહ્યો નથી. હવે હું આ મુખ વૈભોગ મુકીને જનાર પણ નથી. અધિકારીએ પોતાના વીસ માણસોને સુવ્રત કરી તેને બહાર જવાની રજા આપી. ( બહાર જઇ વીસ માણસોને કહેવા લાગ્યો. )

જેકનશા—ભાઈઓ તમે બધા કોણહો ? અહીં શી રીતે આવ્યા છો ? તમારી અને અધિકારીની વચ્ચે શું સમસ્યા છે ? અને આવા ધોર કર્મ કરી પાપે પેટ ભરવાનું શું કારણ છે ?

લુટારા—( વારાધરતી ) ભાઈ જેવો તું છે, એવાજ અમે છીએ. આ દુટના હાથમાં પકડાયા પછી છુટાવું નથી, કારણકે તેની પાસે છુમંતર છે જે વડે તે ટુંકમાં પ્રાણ કાઢી નાંખે છે, તડીમાં માંદા પાડે છે, ચાહે તે કરી શકે છે, માટે એના ડરથી નિયાં માથાં કરી બેસી રહ્યા છીએ; નહિતો અમારે આવા અધર્મ શું કરવા કરવા પડે, ત્રણ તો રાંડાળ રાજ્ય કન્યાઓ પકડી લાગ્યો છે, જેની પાસે નૃત્ય કરાવે છે.

જેકનશા—ઠીક ઠીક બધું સાર, તમારો સાર સમજાયો. કે તે અલિન મંત્ર વડે દેવની સાધના કરી ધારેલાં કામ પાર કરી શકે છે.

લુટારા—હા એમજ, એના સામે ઉચ્ચાર થતોજ નથી.

જેકનશા—અરે શું હા, તમારી મરજી હોય તો એના છુમંતરને છેડો આજ લાવું, અને પાપની સજા કરી જમપુર મોકલાવું.

લુટારા—ભાઈ એમ થાય તો તો તમેજ જીવતદાન આપ્યું.

જેકનશા—તમે મારી સાથે એટલો કરાર કરો કે ફરીને કોઈ દિવસ અધર્મથી પેટ ભરવું નહિ. બીજું.....

લુટારા—અરે તમે એ શું બોલ્યા, અમે ઉત્તમ કુળના કેટલાક રાજા રજવાડાના, વંશના છીએ, અમારાથી તેમ થાયજ નહિ.

જેકનશા—મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે, બધા માણસો જુલમાં ભર-માયા તે શું ?

લુટારા—ગાઢરીઆ પ્રવાહ જેવું, જેમ જેમ નવા નવા પકડાતાં ગયા તેમ તેમ જુના તેમના હૃદયમાં ઠસાવતા ગયા, પણ હજી સુધી તેની ખાતરી કરનાર એકે નિકળ્યો નથી, અમે એમ ધારીએ છીએ કે તમે હિમ્મત ધરોછો તે ખોટી છે.

જેકનશા—તમારા સર્વનો મત-થાય તો તે કામ મારે આજેજ કરવું.

હુટારા—હાલ અહિં વીસ માણસ છીએ, બાકી બિજા ત્રિસ તે પણ આપણાજ મતને મળશે ?

જેકનશા—જે રાજ કુમારીકાઓ પકડાઈ છે તેમને, માન પુર્વક તેમના પિતાને સોંપી આવવી તે કબુલ ?

હુટારા—ધણી ખુશીયા. ( પાછા ભોંયરામાં આવ્યા. )

અધિકારી—કેમરે, આ નવા આવેલા માણસે કાંઈ નાશી જવાની કોશીશ કરી હતી કે ?

જેકનશા—કોશીશ નથી કરી, પણ અંતરમાં વિચાર થયો હતો, તેનો સમાવેશ ક્યો, કે અધિકારીને ચમત્કાર બતાવ્યા વિના અને અનાથ બાળાઓને છુટી કર્યા વિના જવું તે ઠીક નહિ.

અધિકારી—અરે આતું શું બોલે છે તહાર મોત બમે છે.

જેકનશા—જેનું બમતુ હશે તેનું હમણું આવશે.

અધિકારી—અરે આ મારા સામા ઉચ્ચાર કરનારને કેમ કોઈ સજા કરતા નથી.

જેકનશા—સર્વને સજા કરનાર, આપ અધિકારી છો, મુક, ચોટ, જંતર, મંતર, જે હોય તે મારા ઉપર ચલાવો, પછી મારી વિદ્યા જુઓ.

અધિકારી—આ દુષ્ટનો વધ કરો ! ( સૌ સાંભળી રહ્યા. )

જેકનશા—મહારો વધ કરવાથી એમનું બંધન સદાકાળ રહેશે, અને તમારો વધ કરવાથી તે મુક્ત થશે, માટે એમને સાડ લાગશે તે કરશે; એમ કહી અધિકારીની ચોટલી પકડી આડો નાંખી છાતી ઉપર ચઢી બેસી મજમુત દોરથી પગ બાંધી, તેનો બિજો છેડો ઉચે બાંધવાથી તે લટક્યો, પછી તેને ગેરજનથી માર મારવા લાગ્યો. સર્વ હુંટારા, શાહ-બાશનો પોકાર કરવા લાગ્યા. જેકનશા કહે, જુવો આ જંતર મંતરનો ખોટો ડાંગ કરી, દીનને દગા દઈ સુખે બેસનારને ત્રાસ દાયક રીતે મરવું પડે છે.

અધિકારી—માઠ મને છોડ તું કહીશ તેમ હું કરીશ.

જેકનશા—તારા જેવા પાપીને જીરતા રાખવા, એ સાણસે આવેલા સાપને દયા લાવી છુટો મુકવા સમાન છે. ( એમ કહી તેનો શીર છેદ ક્યો. ) સર્વ હુંટારા ધોડેસ્વાર થઈ ભોંયરાની બહાર નિસર્યા અને જેકનશાનો આજાર માનવા લાગ્યા. ત્રણ રાજ બાળાઓ વારંવાર સ્તુતિ કરવા લાગી, રસ્તે ચાલતાં એક સાધુ ધોડેસ્વાર થએલો અને બે સ્વાર બીજા સાથે તેમને મળ્યા. ધોડેસ્વાર થએલા સાધુને દેખતાં જેકનશાએ

તેને જોગખ્યો, અને જોલાવ્યો. કોણ બાઈ ખુલખુલ તો ન હોય ? ખુલખુલે ચમકી પાછુવાળી જોયું. હાહા કોણ જેનકશા ?

જેકનશા—હાજી, ક્યાંથી અને ક્યાં ?

ખુલખુલ—અરે તુ ને ગંગારામ પણ છુટા પડ્યા કે શું ?

જેકનશા—હા તમારા તણાયા પછી, જંગલની મુસાફરી કરતાં એક બોંયર નજરે પડવાથી તેનું અવલોકન કરવાની મારી ઈચ્છા થઈ, તે જોતાં અંદરના છુટારાને હાથે હું કેદ થયો, ત્યારપછી ગંગારામનું શું થયું તે હું જાણતો નથી, પણ ઈશ્વર કૃપાથી અધિકારીને મારી, કેદ થયેલાને કાલેજ મુક્ત કર્યા.

ખુલખુલ—આવી આવી રીતે મદારી દશા થઈ અને મેં ખચર સાંભળી છે કે ગંગારામ ફરકાયાદમાં છે. ત્યાં જવા હું નિકળ્યો છું.

જેકનશા—ચાલો આપજો બે. ( હું આ સાથેનાં રજા આપુ. ) બાઈજો તમારે જ્યાં જવાની મરજી હોય ત્યાં જાઓ, અને આ રાજાખાણાએને સાચવીને લઈ જાઓ, હવે હું રજા લઉં છું.

છુટારા—રાજાખાણાની ચિંતા ટાળો, પણ આપ અમારા ઉપર ઉપકાર કરીને જાઓ છો તેનો બદલો ઈશ્વર વળાવે તો હીક.

રાજાખાણાઓ—બાઈ તમારે ઈશ્વર કલ્યાણ કરશે, અને આજથી તમારા દુઃખ ટળશે.

## કલ્પ ભાગ.

સવારમાં ગંગારામ સુતાર કામે બેઠેલા છે, અને રાજા ખચર અગત્યના કારણસર તેની પાસે આવ્યા. પણ તેને કામમાં બેઠેલો જોઈ જોલાયું નહિ, અને વિચાર કર્યો કે હવે ત્રણ કલાક શિવાય તે મદારી સાથે વાત કરનાર નથી, એમ સમજી પ્રધાન સાથે વાત કરતો બેઠો એટલામાં ચોપદારે આવી કહ્યું, મહારાજ બહાર કોઈ બે માણસ આવ્યા છે અને તે ગંગારામબાઈને મળવા માગે છે.

રાજા—કોણ છે, અને શા કામે આવ્યા છે, તેમના નામ તો જાણો.

સિપાઈ—સાબ, જેકનશા ઝવેરી, અને ખુલખુલ જમાદાર એવાં એમનાં નામ છે.

ગંગારામ જે નિયું જોઈ કામ કર્યો કરતો હતો તે એકદમ ચમકી હોયો થયો અને બંને બાઈઓને તેડી લાવી પોતાની પાસે બેસાવો. રાજા અચંબો પામ્યો કે અહો આ માણસ કોણ હશે, કે જેને માટે પોતાનું કામ બંધ કર્યું. ( લાવ જરા પુછું. )

રાજા—ભાઈ ગંગારામ કેમ હવે આ કામ ક્યારે થશે ?

ગંગારામ—હવે ગડબડ ન કરવી, કામ જ્યારે થશે ત્યારે ખરું, ઉઠાવ તારા એાજાર ! ( એમ કહી પગથી ખસેડ્યાં. )

રાજા—શિકર નદિ મેંતો સહજ પુછ્યું હવે હું જાઉં છું, કાંઈ જો-  
યતુ કરતુ મંગાવજો. ( એમ કહી રાજા ગયા. )

સિપાઈ—( પ્રવેશ કરીને ) ગંગારામભાઈ બહાર ઘોડેસ્વાર આપ્યો  
છે તે આપને મળવા માગે છે.

ગંગારામ—બોલાવ અંદર. ( ઘોડેસ્વાર આવીને. )

ઘોડેસ્વાર—મહારાજ આ જોજો. ( પાસે સુકી ચાલતો થયો. )

જોજો જોઈ જોકનશા તથા ખુલ્લખુલ્લ બને ખુશી થયા અને જો  
જાના કળ્તારનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ગંગારામે પોતાનો મુકેલો જોજો  
પાછો ક્યો જાણી, બેઠ સમજી તેનાં પડેપડ ઉઘાડવા માંડ્યાં; અને જ્યારે  
છેલ્લુ પડ ખુલ્લુ ત્યારે ચિટ્ટીમાં એક દોહરો લખેલો જોયો.

ચતુરાઈ જોઈ ચતુરની, ક્યો હૃદયમાં કાપ,

કાશી કેરા જાગમાં, મિત્ર તણો મેળાપ.

અને મિત્રને વંચાવી સવળી બિનાથી વાકેફ કર્યા. રાત્રીએ જમી પ-  
રવારી એક એકની વિતક વાત કહી જરા નિંદ્રા લઈ સવારમાં ત્રણે ઘોડે-  
સ્વાર થઈ રાજાની રજા લઈ કાશી તરફ રવાના થયા. દિન પ્રતિદિન સુ-  
સાધરી કરતાં કાશીની બાજોળે આગ્યા. ત્યાં સમાચાર સાંભળ્યા કે, જગો-  
આના નવા મહેલમાં સદાવ્રત અપાય છે. અરસપરસ વાત કરતાં સવારમાં  
હઠી સદાવ્રત લઈ જમી પરવારી મિત્રની ખાંખ્ય કરી ન મળે તો સાંજે  
કર્વત મુકાવવું એમ હતું.

મિત્રે દિવસે સવારમાં શાન્તા પાંચમા માળને ઝડપે ઉભી દાતણ  
કરતી હતી અને એક દાસી, પાસે પાણીનું પાત્ર ધારણ કરી ઉભી રહી  
હતી, તે વખતે વચ્ચે જોકનશા, જમણી તરફ ગંગારામ, અને ડાબી તરફ  
ખુલ્લખુલ્લ, એમ ત્રણે મિત્ર જગિયાના દરવાજામાં દાખલ થયા. જેવી શા-  
ન્તાની અને જોકનશાની નજર એક થઈ તેવુંજ તેણે ગંગારામનો ખભો  
ઠોકીને અને શાન્તા સામી આંગળી કરીને કહ્યું, ભાઈ પેલા ઝડપામાં  
હોશી આપણા મિત્ર રણમણની સ્ત્રિ છે.

ખુલ્લખુલ્લ—ક્યા સચ ખાત હે ?

ગંગારામ—આજ તમારી વિધાનું પારખુ થશે.

જોકનશાએ આંગળી કરી કે તુરત શાન્તા ચેતી ગઈ કે આ આવનાર

મારા સ્વામિના મિત્ર હોવા જોઈએ. તરત દાતણ નાંખી દઇ ઉતાવળથી મોં ધોઈ દાસીને દોડાવી તેમને ઉપર તેડી લાવવા કહ્યું. જ્યારે ત્રણે મિત્ર આવીને બેઠા ત્યારે શાન્તા નિયુ જોઈ, આંખમાંથી ગરગર આંસુ ઠાઠવા લાગી અને જેમ છાતીએ ડ્યુરો ભરાયો હોય તેમ ગભરાવા લાગી.

જેકનશા—દાસીજનો, આ તમારી બાઈને શું થાય છે જરા તપાસ કરો.

શાન્તા—મને કાંઈ થતું નથી, ફક્ત તમને જોઈનેજ મારા દુઃખમાં વધારો થયો છે.

ગંગારામ—અમને જોઈને વિશેષ ખેદ કરવાનું કારણ ?

શાન્તા—તમે ત્રણે મિત્ર છો તેમાના એક સુતાર બીજા કવેરી અને ત્રિજા સેખ.

ગંગારામ—હા; તમે અમને શી રીતે ઓળખ્યા તે કહો ?

શાન્તા—જેવા તમે ત્રણ મિત્ર તેવાજ એવા ક્ષત્રિ પુત્ર રણમલ તેમની હું જિજ્ઞાસુ. ( એમ કહી ઢળી પડી. )

જેકનશા—કેમ ગંગારામ મારી પરીક્ષા કેવી ?

ગંગારામ—તહારી પરીક્ષા તો દીવા જેવી, કે જેની પાછળ અંધાર હોય.

જેકનશા—કેમ અંધાર ?

ગંગારામ—જો ને આંખમાંથી આંસુ સુકાય છે, અને બાઈ ક્યાં છે તેનો ભેદ જણાય છે? જોન અમારા મિત્ર ક્યાં છે ?

શાન્તા—અરે આ નગની રહેનાર એક માલણી રાજ્ય લોભની આશાએ કપટ પંક્ષણી થઇ લાં આવી. ગોઝારણ મહારૂ કરમ ફાડી અહીં ઉચકી લાવી છે, અને આપના મિત્રને જમણા પગને અંગુઠે સિંદુર લગાડી શાન્ત કર્યા છે. ( ત્રણે મિત્ર બેસુદ્ધ થયા. ) જરા સાવધ થઈને પુલપુલે પુછવું. જો જગાએ એના મડદાને અમિદાહ કર્યો હશે, તે જમાની માટી એકઠી કરી તેને ચાળી એક દાડકાનો કડકો ખોળી કાઢી હું તેને સજીવન કરીશ. જગા જડશે કે નહિ ?

શાન્તા—અમિ દાહ કર્યોજ નથી, શય એમને એમ મહેલમાં મુકી બંદોબસ્ત કરી આવી છું. પણ અહીંથી સાતસેં ગાઉ દુર છે.

ગંગારામ—સાતસેં શું સાત હજાર હોને રહ્યું, તમે થોડાં સાગર સિંચમનાં લાકડાં મંગાવો, અને બાજઠં બનાવાનું બહાનું કાઢી રાજ્યના મિત્રીને તેડાવો, સત્રિયે તેનાં ઓળખર અહીં રાખો, એટલે દશેક માણસ એસે એવું વિમાન કરી રાખીએ.



## કુમારીકા પુજન.

શાન્તાએ રાજા કુલજીમલને બોલાવી, ગંગારામે કહેલી સર્વ ઓળેની આગણી કરી, અને કહ્યું કે આજથી પાંચે દિવસે સવારમાં નવ વાગે હું તમારી કચેરીમાં આસતી આવીશ, ત્યાં મહારે ચાર કુમારીકાનું પુજન કરવું છે, ત્યાર પછી કુમારીકાઓને આ મહેલમાં લાવી જમાડીશ, જમાડ્યા પછી હું મહેલમાંથી તેમની સાથે બહાર નિકળીશ, તે વખતે મારી સાથે પરણનાર પુરુષ મહારો હાથ પકડી રથમાં બેસારે તે શિવાય બીજી કોઈ પણ ધામધુમ કરવાની જરૂર નથી.

કુલજીમલ—તમે જેમ કહો છો તેમ કરવાને હું ખુશી છું, તમે આવશો તે વખતે કુમારીકાઓ બોલાવીશું, હાલ હું જાઉં છું અને મિત્રીને તમે મંગાવેલો સામાન લેઈ મોકલો છું.

તેજ સાંજે મિત્રી સાગ સિશમનાં લાકડાં, મગ્ગમરાં, રકુ, કોણ; રેશમની દોરીઓ વિગેરે મંગાવેલી મિત્રી લઈ હાજર થયો.

શાન્તા—પ્રથમ ચાર ચાર બાજઠ બનાવો.

હુકમ થતાં કરવા માંડ્યા. રાત્રિયે ગંગારામે જોઈતાં લાકડાં કાપી પોતાને માટે કાષ્ટ વિમાન તૈયાર કરવા માંડ્યું, તેણે પોતાનું કામ બે દિવસમાં પુર્ણ કર્યું. દશ માણસ ખુશીથી બેસી શકે તેવું વિમાન કરી તેને આસપાસ મજબૂત કરેલું કરી સાત્ર સાંચા ગોઠવી, કળથી કળજ કરી શાન્તાને ખબર આપી, બિજે દિવસે સવારમાં શાન્તા કુમારીકા પુજવાને દરબારમાં આવી. પોતાના શરીર ઉપર ત્રણ વસ્ત્રો શિવાય એક પણ દાગોનો ધારણ કરેલો નહોતો, પણ તેના સદ્ગુણે કરી તે સર્વને દર્શન રૂપ થઈ પડી હતી. પોતાના જમણા હાથમાં સોનાનો થાળ લઈ, તેમાં કનકાવટી, તથા પુષ્પના હાર મુકી, શહેરના દુરવાજામાં દાખલ થઈ. આગળથી ખબર પડવાથી હજારો લોક રસ્તા ઉપર ટોળે મળ્યા હતા, તથા દરબારમાં માણસો સંકડાસંકડી બેઠાં હતાં. પદ્મણી આવતી જોઈ સર્વ વિરમય પામ્યા.

ગમાર—બાપા વહુ આઈ ઇ ઇ ઇ ઇ. (કાખલીઓ ફૂટીને.)

કુલજીમલ—ચુપ ચુપ, બકવા ન કર.

ગમાર—ના બાપા ના, ભુલ્યો.

રાજા—આજ મહારી કચેરી પાવન થઈ.

શાન્તા—પાવન થવાને થોડીજ વાર છે, કુમારીકા બોલાવો ?

કુલજીમલ—મહારી પુત્રિ તેર વરસની કુંવારી છે, કહો તો તેને બોલાવું.

શાન્તા—વિવાહથી રળીઆમણું, એમજ હોયતો વિલંબ ન કરો.

કુલજીમલ—( સિપાઈને ) સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરાવી સગુણને હાજર કરો !

સિપાઈ—જેવો હુકમ. ( સગુણને તેડી લાવે છે. )

શાન્તા—સગુણને આવતી જોઈ હર્ષ પામી. અહો મારા સ્વામિ આગ્યશાળી તો ખરા, નહિતો આવી અનુપમ કન્યા શોધી મળે નહિ. પછી તેણીના કપાળમાં કુંકનો ચાંદસો કર્યો અને તે એવું કહીને કે આવો મદારી લાડવઝ શોધ, કાશી રાજની કુંવરી ત્યો આ પહેરો દુલ્હનો હાર. ( પુજન કરી બાજઠ ઉપર બસારી. )

ગમાર—બાપા, એન વહુ જેવી દેખાય છે.

કુલજીમલ—( નાકે આંગળી મુકીને ) જાનો રહે.

શાન્તા—હવે કોમ વણિકની પુત્રિ કુંવારી જોઈએ.

એ સાંભળી નગરશેઠ કે જે ત્યાં હાજર હતો તે બોલી ઉઠ્યો. રાજ-ધિરાજ મારી શાણી હજી કુંવારી છે, જે આપનો હુકમ હોયતો.

કુલજીમલ—અરે હુકમની ક્યાં રાહ જુવોછો, એકદમ માણસ મોકલો.

ગમાર—બાપા, વહુ મને ક્યારે હાર પહેરાવશે ?

રાજા—તું પરણીશ ત્યારે.

ગમાર—હાહા ખરી વાત પગલે ત્યારે હાર પહેરાવ, એન તો પરણી, નહિ બાપા !

કુલજીમલ—અલ્યા બહુ બોલ્યે સાર દેખાતુ હશે !

ગમાર—ત્યારે સાર દેખાય એવું બતાવોને ! ( નય શેઠની દિકરી શાણી હાજર થઈ. )

શાન્તા—( કપાળમાં ચાંદો કરીને તથા હાર પહેરાવીને ) આવો જોકનશા દિયરનાં શેઠાણી. હવે કોમ સુતારની પુત્રિ બોલાવો.

રાજ્યનો મિત્ર જે હાજર હતો તેણે પોતાની પુત્રિ નામે વિજળીને તેડી લાવવા મરજી જણાવી. રાજના હા કહેવાથી, તેણે તેડવા મોકલ્યું, અને થોડીવારમાં વિજળી હાજર થઈ.

શાન્તા—( પુજન કરી બાજઠ ઉપર પધરાવીને ) એસો વિજકોર વહુ મારા ગમારામ દિયરની બાઈડી. હવે એક સુમત્તમાન બાળકો જોઈએ.

રાજા—અરે સુમત્તમાનમાં કોમને ત્યાં કુંવારી દિકરી હોય તો લાવવા મહેરઆની કરો.

દિલાવરખાં પઠાણ—અરે મહેરઆની કાયદો, મેરી મરીયમકુ ખુલાતાહ. ( પોતાની પુત્રિને તેડુ મોકલી બોલાવી. )

શાન્તા—( તેને ઢાર પહેરાવીને ) આવો મરીયમ વહુ, મારા ખુશખુશ દિયરનાં બિંબી.

ગમાર—આપા આ અધી મારે પયણુવાની ?

કુલજીમલ—અરે છાનો છાનો, જરા અકલ રાખ !

નમશેઠ—પૃથ્વીપતી, પુત્રમાં બુદ્ધિનો ભાગ એછો છે.

રાજા—(શેઠને કંઈ માફ લાગ્યું હશે એમ સમજીને) એનો સ્વભાવ તો દુર્જ વેળું, એનામાં બે બદામ નથી.

ગમાર—(ગજવામાંથી કાઢીને) આ રહી મારી પાસે ચાર બદામો છે. આપા બાઈડી વેચીએ તો કેટલી બદામો આવે ?

શાન્તા—બે બદામો.

ગમાર—ના, વધારે આવે.

શાન્તા—પછી ગમે તેટલી આવે, પણ પ્રથમ પોતામાં બે જોઈએ. ( રાજાએ જનક્યું આ ચાલાક કન્યા પુત્રને મસ્કરીમાં ઉડાવશે. )

રાજા—ગમાર બસ કર ! હમણા તારાથી એમની સાથે વાત ન થાય.

ગમાર—હો ત્યારે નહિ કર, પણ અધુરી ક્યાંથી રહી, બે બદામથી.

શાન્તા—હવે હું આગળ ચાલુ, મહારી પાછળ એક પછી એક ચાર કુમારીકાઓ અને છેલ્લે મને સુખ વૈભોગમાં નાંખનાર માલણ, તેની પાછળ તમે સર્વ આવો, અને જગ્યાના જાંપાની બહાર ઉભા રહેજો.

રાજા—તમારા કહેવા પ્રમાણે હું સર્વને લઈ પુત્ર સાથે આવું છું ચાલવા માંડો.

સંકેત પ્રમાણે, શાન્તા કુમારીકાઓ તથા માલણને લઈ મહેલમાં દાખલ થઈ. અંદરથી બંધ કરતી કરતી, છેવટ અગાશીમાં ગઈ, ત્યાં કાંઈ વિમાન તૈયાર કરી મુકેલું હતું, તેમાં કુમારીકાઓને તથા માલણને બેસારી સ્વામિના મિત્રોને ધસારો કરી બોલાવ્યા અને એકેક જિને ઝાલોને બેસવા કહી, ગંગારામને વિમાન ઉડાવાની રજા આપી. ગંગારામે તુરત દોરી બેંચી આકાશમાં અદ્ધર વિમાન લીધું. અને રસ્તો પુછ્યો, શાન્તાએ જણાવ્યું કે પ્રથમ એક માલલ સુધી ઉડ્યું જવું જોઈએ, મોમાંથી શબ્દ નિકળતાંજ એટલે ઉચે ગયા કે નીચે જોતાં નજર ન કરે. એટલે શાન્તા ઉભી થઈ માલણને ચોટલેથી પકડી કહ્યું. જો પાપણી તે મારા પતિનો વિયોગ પડાવ્યો તેનાં ફળ તારો કુંકે પ્રાણુ જતો રહેશે.

માલણ—બચાવ માખાપ, જુલો મેં ઝખમારી.

શાન્તા—તને બચાવું તો પાછી ફેર ચાંચમાં ધાલવા તૈયાર થાય.

આલ ! કહી છાતીમાં લાત મારી. માલણ ઉછળી પડી, ઉપરથી પડતાં તેનો પ્રાણ ગયો.

વિમાન ઉડયું કે તરત સર્વ ચમક્યા. નમ્રશેઠની છાતી ધડકવા લાગી, મિત્રી માથા કુટવા લાગ્યો, અને પદાણુ પથ્થાતાપ કરતો ઉભો, ગમાર બોલી ઉઠ્યો. ઓગમ, ઓગમ, બધી વહુઓ ઉડી મમ, એટલે માલણનું શરીર પૃથ્વી સાથે પછડાયું સર્વ ઓગળીને ખુશી થયા, કે એ કૃત એ રંગનાજ હતો. રાજા વિમાસણ કરવા લાગ્યો અને ગાબરો થઇ પ્રધાનને પુછવા લાગ્યો, પ્રધાનજી આ શી અન્યથા.

પ્રધાનજી—ગરીબ પરવર જ્યારથી મેં એ કન્યાને જોઇ હતી, સ્વારથી મને નિશ્ચય થયો હતો કે તે રહેવાની નથી કારણકે તેનું સ્વરૂપ તેની ઓગળાણ પાડતું હતું કે તે સ્વર્ગની પરી છે.

રાજ્ય માતા સર્વ જિના સાંભળતાં પ્રસન્ન થયાં પણ સગુણના યુગ થવાથી દિલગીર થયાં.

માલણને ફેંડ્યા પછી વિમાન કહ બાળુએ લેવું તેની શાન્તાને પુછી ખાતરી કરી. વટોળાઆના વેગે મુસાફરી કરી, પણ કલાકમાં કાલાકુંડ આવી પહોંચ્યા. વિમાનમાંથી નિચે ઉતરી, મહેલ ઉધાડતાં રૂદન કરતી બાળા ઉપર ગઇ, અને જોયું તો ધીનાદીવા તથા પાણીનાં કુંડમાં કાઢ રીતને ફેરફાર થયેલો જણાયો નહિ. નિચે આવી ખુલખુલ મિયાને જોએલી સ્થિતી કહી. જમાદારે ઉપર જઇ કુંડમાંથી પાણીનું ચાંગળું ભરી, મંત્રમણી છાંટયું કે તુરત, રણુમલનું શરીર કંપ્યું અને જરા જાગૃતી આવવા માંડી. ખુલખુલ જમાદારે પોતાના મિત્રોને હર્ષની વધામણી કરી.

શાન્તા—( શાણીને બતાવીને ) જેકનશાભાષ આ કાશીના નય-શેઠની દીકરી, તમારી સ્ત્રિ. ( વિજકાર તરફ હાથ કરીને ) ગંગારામભાષ આ રાજ્યના મિત્રીની દિકરી તે તમને સોંપી. ( મરીયમણ ) ખુલખુલભાષ આ દિલાવરખાં પદાણુની દિકરી તેના તમારી સાથે નિકા ક્રિયા; અને આ ચોથી ( સગુણ ) કાશી રાજાની પુત્રિ આપના મિત્ર માટે લાવીધું. તમે સર્વે અહીં રહેજો ખાઇ પી આનંદ કરજો, હું બે ચાર દિવસે જ્યારે એમનો જીવ સ્થિર પડશે સારે ખબર આપીશ.

ત્રણે મિત્રો—મહુ સાહે એમની ચાકરી કરી શુદ્ધિમાં લાવો એટલે અમે દુનિયાનું રાજ્ય પામ્યા.

શાન્તાએ ઉપર જઇ, પલંગ ઉપર તકીઓ મુકી તેને અડીંગણે રણુમલને બેસાડ્યો.

રણુમલ—આજે મને જાંબમાંથી ઉઠતાં આટલો બધો શ્રમ કેમ પડેછે ?

શાન્તા—હાંખા વખત સુધી નિદ્રા લેવાથી શરીર બેહોંશ થાય છે.

રણુમલ—સત્ય, ત્યારે હું કેટલુંક જાણ્યો ?

શાન્તા—તે વાત પછી. હાલ કાંઈ બોજનની ઇચ્છા હોય તો કહો.

માગ્યા પ્રમાણે બોજન પાનાદીક કરાવી પાંચ દિવસમાં રણુમલ બરાબર જાગૃત થયો, ત્યારે તેણે સ્વાલ ક્યો કે પેલી ડોશી કેમ જ-  
ણાતી નથી ?

શાન્તા—ડોશીએ તો ડાટ વાળ્યો.

રણુમલ—શું કંઈ તે કહે તો ખરી ?

શાન્તા—મેં આપને મૃત્યુની વાત પુછી તે એ રંડના બોળવ્યાથીજ પશુ તેના મનનું કપટ નહિ જણ્યુંતાં, બોળે બાવે તેને માહિતગાર કરી તેને ખીજે દિવસે સિંદુર લાત્રી આપના પ્રાણની હાની કરી, પંક્ષણી બની મને હિપાડી કાશીનગર આલતી થઈ. ત્યાં રાગ પુલણુમલના દિકરા ગમારમલ સાથે મને પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યારે મેં રાજની પાસે થોડા વખત માટે એકાન્ત મહેલ અને જોષ્ટી સગવડની માગણી કરી. પુલણુમલે તે સ્વિકારી અને નમ્રની બહાર કલ્પબાગમાં મહેલ રહેવા આપ્યો અને કેટલાક દાસ દાસીઓ નોકર ચાકર હાજરીમાં આપ્યા. મહોત્સવ પર્વને દિવસે હું ગંગારનાન કરવા ગઈ ત્યાં મિત્ર વિયોગી ગંગારામનો કરેલો ગોળો ફર-કાબાદથી તણાતો આવ્યો, તેનો બેદ માલમ પડતાં મેં નિશાની આપી માણુસ મોકલ્યું. તેને દશમે દિવસે આપના ત્રણે મિત્ર ત્યાં હાજર થયા. બહારના બગિચામાં પ્રવેશ કરતાં દુરથી મને ઝવેરીએ ઓળખી. મારા હૃદયની ખાત્રી થતાં, ગંગારામે વિમાન માર્ગે સુસાફરી કરાવી, ખુલખુલ જમાદારે તમને સજીવન કર્યાને પાંચ દિવસ થયા.

રણુમલ—ત્યારે કાંઈ ચિત્તભ્રમ થયું કે શું ?

શાન્તા—ચિત્તભ્રમ નહિ, સર્વ બિના સત્ય છે. અને તમારે મિત્રો નિચે બેઠા છે.

આ છેલ્લા શબ્દો નિકળતાંજ રણુમલ અધિરો થઈ એકાએક નિ-સરણી ઉતર્યો. જેવી આઠ આંખ સનમુખ થઈ કે, જે જે આંખમાંથી એક એક માસનો જન્મ થયો, એ કે અપાડને, ખીજાએ શ્રાવણને ત્રિ-જાએ બાદરવાને, અને ચોથાએ આસોને એમ અનુક્રમે જન્મ આપ્યા. ત્યારે મિત્રોને રોતા જોઈ શાન્તા ધારણુ ધરી શકી નહિ, પણ ચાર નવિન કન્યાઓ કે જેને હજી સુધી રણુમલે જોઈજ નથી તે મંદમંદ હ-

સવાં લાગી; અને જિખી મરીયમ તો ખડખડ હસી પડી. ત્યારે ખુલખુલ જમાદારે હાથ લાંબો કરી હાથમાં જોડો લઈ જિખીને ઝાપટ્યો, કે તરત રોતું રોવાને ઠેકાણે રહું અને રજીમલે પુક ફેરવી ત્યારે ચાર જિયો જોઈ.

રજીમલ—ખુલખુલ બાઈ આ કાણુ છે ?

ખુલખુલ—ખુલ માલુમ સાલી કોન છે ? જોર કહાંસે સ્થાપ છે.

રજીમલ—( શાન્તાને ) અરે આ જિયો કાણુ છે તે કહે.

શાન્તા—સ્વામિનાથ ( દરેકની તરફ હાથ કરીને ) આ કાશીરાજની પુત્રિ અને આપની નવી જિ, આ જોકનશાબાઈની, આ ગંગાગુપ્ત બાઈની અને આ ખુલ ખુલખુલનાં જિખી.

રજીમલ—અરે આ કેવી રીતે બન્યું, એમની ખુશીથી આવી છે, કે કોઈ કપાડી લાવ્યું છે ?

શાન્તા—હવે ખુશી નાખુશી એનો એમનું મન જાણે, મેંતો એમના સારાને માટે કર્યું છે કે આવા ગુણવાન એમને મળવાના નથી.

રજીમલ—( સગુણને ) જો તમારી ઇચ્છા હશે તો હું તમારી સાથે લગ્ન કરીશ. હું રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલા નાંસવાડાના રાજા સગિરમલનો પુત્ર રજીમલહું, અને તમારી મરજી નહિ હોય તો હું માન પૂર્વક તમને કાચી પહોંચતાં કરીશ.

સગુણ—( જો રજીમલનું રૂપ જોઈ મોહ પાતી હતી ) મહારાજ હું તો આપને જોતાંજ વરી ચુકીહું, અને વળી આપ રાજકુમાર છો એટલે મારા પિતા પણ ખુશીથી વરાવશે.

રજીમલ—( શાણીને ) આ મારો મિત્ર જોકનશા મારા નયને મારે જવેરી છે તથા તેણે ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. તેની સાથે લગ્ન કરવાની તમારી મરજી છે કે નહિ ?

શાણી—જ્યાં સગુણ ત્યાં હું. હું એમની સાથે પરણવા ખુશીહું.

રજીમલ—( વિજકોર ) કેમ તમે શું કહો છો, તમે પણ સુતાર અને આ મારો મિત્ર પણ સુતાર.

વિજકોર—વિમાન ઉડ્યું, ત્યારથીજ મહાઈ ચિત્ત ઉડ્યું છે, વિમાન સ્થિર થયું પણ હજી મહાઈ મન સ્થિર થયું નથી.

રજીમલ—તે સ્થિર ક્યારે થશે ?

વિજકોર—આપના મિત્ર મહારી સાથે પરણવાની હા કહેશે ત્યારે.

રજીમલ—વહી ખુશીથી તમારાં લગ્ન કરીશું.

ખુલખુલ—ખડી બાબીને જોડા એસા બનાવા, કે જેસા મરજી જેસીજ ચોરત.

રણુમલ—( મરિયમ ) આ ખુલખુલ જમાદાર સાથે નીકા કરવાની મરજી છે ?

મરીયમખુ—હસને તુમકુ જતા ક્રિયા, હસી વખત મેને હસકી સંગે નીકા ક્રિયા, ઝોર શુકનમેં જુતા ગી ખાયા.

આ વાતચિત ચાલે છે તે વખતે રાક્ષસ આવ્યો. તેણે શાન્તાને કહ્યું, કેમ બેટા ક્યાં ગઇ હતી, અને આ બધા કોણ છે ? શાન્તાએ સર્વ ખીના અથ્ર છતી માંડીને દહી, અને હેવટ પોતાના કુટુંબને જીવતા કરવા દેવાની આજીજ કરી.

રાક્ષસ—દિકરી ખુશીથી, સર્વને જીવતા કરાવ, અને રાજ્ય ભોગવ. મારા અપરાધ માફ કરજો, હું ગાઉં ખપ પડે તો બચ કરજો.

નયના લોકતા હાડકાનો દગલો હતો ત્યાં જવા અને સર્વને સજીવન કરવા શાન્તાએ પોતાના પતિને મરજી જણાવી, ત્યારે દા કહી રણુમલ ગિરે સૌ કાષ્ટ વિમાનમાં બેસી ગયા અને ખુલખુલ જમાદારે પાસેના નળાવમાંથી પાણી લઇ મંત્ર બણી બણી છાંટવા માંડ્યું. સર્વ સજીવન થઇ થઇ ધિરે ધિરે નય તરફ રવાના થયા. આખરે રાજ્ય પ્રધાન સેનાપતી, રાણી વિગેરે સર્વ સજીવન થયા, શાન્તા પોતાનાં માતા પિતાને મળી સર્વ ખિના સમગ્રવી. રાજ્ય ઓંકારસિંહ પ્રસન્ન થયો અને ઢિરીતું ધામધુમથી લગ્ન કરી, લાવ લશ્કર આપી જમાદારને વિદાય કર્યા.

વાંસવાડે ખજાર પહોચતાંજ રાજ્ય સમિરમલ પોતાની નવી રાણી વિનુમતાને લઇ સામે આવ્યો. વિનુએ રણુમલને વધાવ્યો અને બન્ને પુત્ર વધુઓને હર્ષનાં આંસુ સાથે છાતી સાથે દબાવી. શાન્તા તથા સજીવ વિવેકથી નમસ્કાર કરી, સાથે સાથે સૌ ઘેર ગયાં. રણુમલ માતા ધિરજાને ચરણે નામ્યો. પુત્રની બે સ્ત્રિયો જોઇ માતા હર્ષ પામ્યાં. રણુમલના કહેવા ઉપરથી રાજ્ય સમિરમલે દુલજીમલને પત્ર લખ્યો, કે તમારી પુત્રિને અહીં લાવવામાં આવી છે તે મારા પુત્ર રણુમલ સાથે વરવાને ખુશી છે, જે તમારી મરજી હોય તો અમે જન લઇ ત્યાં આવી લગ્ન કરી જઇએ અને ના હોય તો લશ્કર લઇ પુત્રિને લેવા આણી તરફ પગલાં કરજો. વળી સાથે ત્રણ અન્યવર્ણની કન્યાઓ છે. તેમનાં લગ્ન મારા પુત્રના મિત્રો સાથે કરવાનાં છે એવી એમના માળાપને ખજાર આપજો.

લી. સમિરમલ. સુ. વાંસવાડા.

કાગળ વાંચી રાજ્ય દુલજીમલ ખુશી થયો. અને રાજ્ય માતા અતી હર્ષ પામ્યા, શ્રિદ્વજ લઇ પ્રધાનને મોકલ્યો.

પ્રધાને આવી સમિરમલને નમી, રણુમલને કુમકુમનો ચાહો કરી અક્ષત ચોઢી, ત્રિશૂળ આપ્યું. લગ્નનો દિવસ નક્કી કરી, સગુણુ આણી બિજકોર તથા મરીયમને લઈ કાઢી ગયો. થોડે દિવસે સમિરમલ, પોતાના પુત્રને તથા તેના મિત્રને લઈ જાન લઈને ગયો. ત્યાં ધામધુમથી લગ્ન કરી, સર્વને વિદાયગિરી આપી. રાજ્યમાતા, સગુણુ અને રણુમલનું જોડું જોઈ દર્શ પામ્યાં. ચારે કન્યાઓના માથાપ ખુટી થયાં રાજા પાછો વળ્યો. ત્યારે કુલણુમલે જાન પહેરામણી કરી વિદાયગિરી આપી. વાંસવાડા આવી સમિરમલે પોતાના પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરી ગાદી આપી. રાજ્યના પ્રવા-  
નને પુત્ર નહિ હોવાથી તેને અમુક વર્ષાક્ષન બાંધી આપી, પ્રધાનની પદવી જોઈને શાને સોંપી. ગંગારામને રાજ્ય મિત્રી તરીકે નિમ્મ્યો, અને તેને બારે પગાર બાંધી આપ્યો. ખુલખુલ જાણદારને સેનાધિપતીના હાથ નિચે નિ-  
મ્મ્યો, એ રીતે રાજ્યનો અરાવર બદોબસત કરી. રણુમલે રામ રાજ્ય અ-  
લાવા માંડ્યુ, રાજ્યમાતા વિરજ્યા ખુટી થયાં.



જગજ્યોતિ સ્વરૂપ લગવાનકી જે.





# પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—ચોકશી નાથાલાલ દલસુખ.

ડે. કંદોષ ઝોળ.

અમદાવાદ—કંદોષ નારણલાલ હરીલાલ.

ડે. ભટ્ટીની પોળ.

અમદાવાદ—પ્રખ્યાત ગુરુસેવર. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુટે.

ડે. તલુ દરવાખ.

હાકોર—ગોર. મગનલાલ અતોપરામ.

ડે. પોસ્ટ ઓફીસ થાસે ડેલામાં.

વડોદરા—શેઠ. પ્રેમાનંદ મોલાલ.

ડે. મડીયાળી પોળ. કુમેર જામજ્યંતે આંચે.

ભરૂચ—મહંત ચોકળી. છોટાલાલ હરીનાથ.

ડે. જુના જાનરમાં.

નડિયાદ—ધાંચા. જેઠાલાલ ગડગડદાસ.

ડે. અમદાવાદી જનંતરમાં.

ખેડા—વૈદ. નાથાલાલ રૂપશંકર.

ડે. કાકુતે ટેકરે.

વીસનગર—મહંત. હીરાલાલ તુળશીદાસ.

ડે. જાની રાડામાં.

મીયા-માતર—પટેલ. શંકરભાઈ મુળજીભાઈ.

જી. ભરૂચ, તા. આમોદ.

## બહાર ખબર.

અમારી તરફથી બહાર પડેલાં અને પડવાની વકીમાં છે  
એવાં પુસ્તકો.

અમર ચરિત્ર ભાગ. ૧ ભો.	કિ. રૂ. ૧-૪-૦
અમર ચરિત્ર ભાગ. ૨ ભો.	કિ. રૂ. ૧-૪-૦
શાન્તા વિજય.	કિ. રૂ. ૦-૩-૩
નરસિંહ મહેતાના આપનું શ્રાદ્ધ.	કિ. રૂ. ૦-૨-૦

પરેદેશી ગ્રાહકે ટપાલ ખર્ચ જુદું સમજી લેવું.

વિશેષ હર્ષની વાત એ છે કે, લક્ષિતરસથી ભરપૂર  
અમર ચરિત્ર ત્રિજો ભાગ લખાય છે. તેની કિંમત પુસ્તકની  
મહતાના પ્રમાણમાં રાખવામાં આવશે. આતુરજનોએ, અગાઉથી  
નામ નોંધાવા ચુકવું નહિ. એજ.

લી૦ ભક્ત.

બાપાલાલ વેણીરામ.

કે. તાજપુર તાડની શેરી.

અમદાવાદ.



